

TAKVIM
1444-1445

KALENDAR
2023

Izdavač:

Predsjedništvo Islamske zajednice Republike Kosova

Za izdavača:

Muftija Naim ef. Tërnav

Glavni i odgovorni urednik:

Ahmet Sadriu, prof.

Redakcija:

mr. Elmir Karadži (urednik)

dr. Azmir Jusufi (član)

Nailj Skenderi, prof. (član)

Kalendarski dio:

Hajrullah Hoxha

Nuhi Simnica

Lektor i korektor:

dr. Azmir Jusufi

mr. Elmir Karadži

Kompjuterska obrada:

Nuhi Simnica

Štampa:

“Iliri” - Priština

TAKVIM
1444-1445
KALENDAR
2023

PRIŠTINA

U ime Allaha, Milostivog, Samilosnog

PREDGOVOR

Zahvala pripada Allahu, dž.š., Gospodaru svjetova. Samo Njega obožavamo i samo od Njega pomoć i zaštitu tražimo. Salavate i najsrdačnije selame upućujemo Allahovom miljeniku Muhammedu, a.s., pečatu poslanstva, njegovoj čistoj porodici, njegovim vjernim ashabima i svima onima koji slijede njegov put do Sudnjega dana.

Poštovani čitaoci!

Posebno nam je zadovoljstvo što godišnja publikacija Takvim na bosanskom jeziku na Kosovu uspješno nastavlja svoj put, na čemu se najprije zahvaljujemo Gospodaru svjetova, zatim instituciji Islamske zajednice Kosova, redakciji Takvima, suradnicima i posebno cijenjenom čitaocu, jer su svi u ovom lancu uložili ogroman trud na ovom putu, i bez obzira na okolnosti i krize s kojima se danas suočavamo, mi i dalje grabimo naprijed.

U vrijeme kada je sve digitalizirano, kada je, općenito, interes za čitanjem pao, potražnja za Takvimom je sve veća, pa nam to daje poticaj i dodatno nas ohrabruje u ovom poduhvatu i plemenitoj misiji. Zahvaljujući neumornom angažmanu članova redakcije i naših suradnika, uspjeli smo i ove godine publikaciju *Takvim* učiniti dostupnom za naše čitaoce, sačuvavši joj formu, sadržaj i poruku koju desetljećima prenosi čitaocu.

Teme koje tretira ovogodišnji Takvim su, kao i obično, općenito vjerske prirode, ali imamo i teme iz islamske kulture i

civilizacije i one koje obrađuju kulturni, vjerski i nacionalni identitet, pri čemu uvijek na kraju prilažemo *Kalendarski dio* koji je odvojen od tematskog dijela. Kalendarski dio za 2023./1444.-1445. hidžretsku godinu je glavna referenca za informisanje o nastupanju namaskih vremena, islamskih blagdana i mubarek noći i dana u tekućoj godini.

Dragi čitaoci!

Svi radovi koji su pred vama, plod su naučnog istraživanja cijenjenih autora i ekskluzivno su napisani za ovaj broj Takvima, koji je ujedno 23. po redu. Radove potpisuju doktori i magistri islamskih i svjetovnih nauka, teolozi, efendije i imami koji putem pisane riječi šalju važne poruke čitaocima. Među petnaest autora nailazimo na one najmlađe, srednje i starije dobi, što je pokazatelj da bi ova publikacija mogla privući pažnju čitalaca svih uzrasta, posebno ako se ima u vidu raznovrsnost tekstova koji su smješteni među njenim koricama.

I ovaj broj Takvima smo podijelili u nekoliko tematskih cjelina. U prvoj cjelini (*Razumijevanje Kur'ana i islamski bonton*) prvi rad obrađuje temu o prevođenju Kur'ana na albanski jezik, a ostala tri rada tiču se islamskog bontona, ibadeta i moralnog karaktera muslimana, što su, zapravo, vrijednosti koje sve manje srećemo u međuljudskim odnosima.

Druga cjelina (*Bošnjaci, islam i zajednica*) obrađuje vjerski, kulturni i etnički / nacionalni identitet Bošnjaka Kosova. Rad o dolasku i širenju islama u regionu Župe predstavlja novitet koji treba poslužiti kao uvertira budućim istraživačima. Tekst o muslimanima u Hrvatskoj može biti koristan i za muslimane u dijaspori kao potencijalni model lakšeg integrisanja u zapadna društva i utabanja puta za institucionalno priznanje islama. Ova

cjelina je dodatno važna jer već 2023. godine predstoji planirani *Popis stanovništva* na Kosovu, gdje se, nekako, izjašnjavanje po nacionalnom, vjerskom i jezičkom ključu čini najvažnijim. U tom smislu, poznato opredjeljenje (nacija: Bošnjak, vjera: islam, jezik: bosanski) je nesumnjivo ispravno i neupitno za bošnjačku zajednicu na Kosovu i u dijaspori i ono se argumentirano obrazlaže u ovoj cjelini.

Treća cjelina (*Islam, psihologija i zdravlje*) započinje naučno vrlo potkrijepljenim radom o raznim vidovima manipulacija kojima su ljudska bića podložna. Autor analizom i sintezom naučnih i vjerskih istina dolazi do zanimljivih zaključaka. Slijedi rad o anksioznosti kod mladih iz perspektive jednog mladog autora koji se hrabro upustio zamršenu problematiku.

Četvrta cjelina (*Odgov i komunikacija*) tretira važne pedagoške teme o odgoju, obrazovanju, moralu i komunikaciji i potrebi da se ovi važni postulati zdravog i uspješnog društva integrišu u etički kod mladih kao ključni preduslovi njihovog kolektivnog uspjeha.

Posljednja, peta cjelina (*Islamska baština*) čitaocem podučava o najvažnijim propisima o vakufu kao važnoj instituciji socijalnog i imovinsko-pravnog sistema u islamskoj tradiciji. Posljednji rad razmatra neke historijske aspekte ibadijskog učenja proširenog u Omanu, kao jedna od marginaliziranih interpretacija islama, bar prema mišljenju autora.

Uvaženi čitaoci!

Redakcija Takvima se nužno ne slaže sa stavovima autora tekstova koje objavljuje. To je njihovo individualno pravo koje sa sobom povlači i odgovornost.

Podsjećamo vas da ova publikacija sadrži kur'anske ajete i hadise Poslanika, s.a.v.s., i zato apeliramo na pažljivu upotrebu.

I konačno, ako čitaoci naiđu na neke propuste i nehotične greške, neka ih shvate kao sastavni dio naše ljudske prirode. Molimo Svevišnjeg Allaha da ovo djelo i naš trud uvrsti na put postizanja Njegovog zadovoljstva!

و الحمد لله على نعمته العظيم

*Priština,
decembar 2022.*

Ahmet Sadriu, prof.,
glavni urednik Takvima

Elmir Karadži, prof.,
urednik Takvima na
bosanskom jeziku

**RAZUMIJEVANJE KUR'ANA
I ISLAMSKI BONTON**

DR. AZMİR JUSUFI

PRVI DJELOMIČAN PRIJEVOD KUR'ANA NA ALBANSKOM JEZIKU

Uvod

Problematika prevođenja Kur'ana nastala je od kako je objavljen. Njegova analiza zaokuplja velike umove, koji uvijek imaju šta pronaći u njemu, od onoga čemu teže. Dakle, potreba za poukama ove svete objave, navodi ljude da se detaljnije bave prevođenjem i tumačenjem Božije Riječi. Albanci, kao i drugi narodi od ranih godina 20. stoljeća su se aktivno bavili njegovom tematikom, posebno prevođenjem i tumačenjem njegovih ajeta i sura.

Krajem 19. stoljeća iz štampe je izašao prvi pokušaj prevođenja Kur'ana na albanskom jeziku, dakle, prvi parcijalni prijevod od strane Naima Frashërija, pod naslovom *Thelb' i Kuranit [Suština Kur'ana]*, a što je i tema ovog istraživačkog rada.

Thelb' i Kuranit objavljen je 1894. godine u Bukureštu, i sadrži svega 18 stranica knjige “Mësime”. Njegovo prvo objavljivanje označava njegov početak ali i sami kraj, jer nakon toga ostavljen je u zaborav, i više se nikada nije objavio, i pored toga što je 1978. godine izdavačka kuća 'Rilindja' iz Prištine, na čelu sa Nazmi Rrahmanijem i Rexhepom Qosjem, odlučila izdati cjelokupno djelo Naima Frashërija. *Thelb' i Kuranit* tom prili-

kom je izbačen iz *Djela 5*, a najvjerojatnije zato što je bio izrazito vjerskog karaktera, odnosno prijevod Kur'ana.

Prema tome, ovaj rad ima za cilj da ukaže na razloge zašto samo ovaj dio nije uzet u obzir, i zašto se o Naimu Frashëriju nikada nije govorilo da je igrao dualnu ličnost, kako patriotsku tako i vjersku.

NAIM FRASHËRI KAO DUALNA LIČNOST

Naim Frashëri rođen je 1846. godine u selu Frashër - Albanija, u uglednoj muslimanskoj albanskoj porodici. Istraživač Rexhep Qosja piše da je Naim Frashëri, bez sumnje, najveći stvaralac do danas u albanskoj književnosti.¹ Naim Frashëri je simbol pjesnika široko proučavanog na historijskom planu. Kritika je Naimu postavila auru nacionalnog pjesnika, polazeći od njegovog doprinosa u buđenju nacionalne svijesti, preko pjesama s patriotskim motivima, kao i svestrane aktivnosti u korist albanskog nacionalnog pitanja.²

Da je Naim Frashëri bio patriota, domoljub i da je svaki atom svoje snage utopio za dobrobit i napredovanje narodne svijesti u Albaniji, dakako nije sporno, a u prilog tome ide svaki detalj, stih i njegovo djelovanje.

Naim je doprinio nacionalnom pitanju pisanjem patriotskih pjesama, historijskih, epskih i školskih udžbenika.³ On je bolje

¹ Rexhep Qosja, *Panteoni i ralluar*, Naim Frashëri, Tirana, 1988., str. 88.

² Mimosa Hysa, "Trishtimi në poezinë e Naimit", *Poeteka*, br.18, Përmet-Albanija, 2011., str. 23.

³ Stephanie Schwandner - Sievers and Bernd J. Fischer editors, *Albanian Identities Myth and History*, Indiana University Press, Blomington, Indiana, by C. Hurst & Co (Publishers) Ltd, pp. 65.

poznatiji kao najveći albanski pjesnik i aktivista albanskog nacionalnog pokreta u 19. stoljeću, koji je težio uspostavljanju jedinstvenog pisanog albanskog jezika i veličanju albanske prošlosti u vlastitoj literaturi.⁴ Međutim, rijetko se o njemu piše kao dualnoj ličnosti, u albanskoj literaturi se to pitanje gotovo i ne dotiče. O Naimu Frashëriju se u nijednoj školskoj literaturi ne spominje da se pored nacionalne, patriotske i obrazovne tematike bavio i vjerskom tematikom, dakle, da je pisao i o vjerskim sadržajima preko poezije ili proze.

Opća analiza prvog djelomičnog prijevoda Kur'ana na albanskom jeziku

Naim Frashëri u svojoj varijanti *Thelb' i Kuranit* [Suština Kur'ana] nije poštovao osnovnu strukturu Kur'ana: njegovu podjelu na sure i ajete. U Naimovoj verziji ne možemo se pozivati ni na naziv sure, niti na broj ajeta, jer nisu navedeni nazivi ime-na sura a niti brojevi ajeta određene sure.⁵ Međutim, i pored toga, u nastavku biće urađena kratka analiza i selekcija određenih ajeta sura:

⁴ Albert Doja, *The politics of religious dualism: Naim Frashëri and his elective affinity to religion in the course of 19th-century Albanian activism*, University of Sciences and Technologies of Lille I, France, pp. 117.

⁵ Mahmud Hysa, *Alamiada shqiptare 2* (Studime dhe refleksione), Logos-a, Skoplje, 2000., str. 48-49.

Sura El-Fatiha

Naim Frashëri navodi cjelovitu suru El-Fatiha, a prevodi je na sljedeći način:

Sa imenom Boga Velikoga, Koji mnogo prašta i Koji je puno milostiv! Neka je slava Bogu, velikom Gospodaru svemira. Koji je Oprostitelj i Onaj koji nagrađuje. Gospodar je obećanog Dana. Tebi se klanjamo i Tebi se molimo! - podari nam Pravi put. Put koji si podario našim precima. Ne ostavljaj nas na muku i u tamu.⁶

Sure El-Bekare / Ali-Imran / En-Nisa' / El-En'am / El-A'raf

Ova Sveska (Knjiga) je uputstvo za dobre, koji nikada ne rade loša djela, i vjeruju Boga velikog i istinskog, koji mu se klanjaju i daju od onoga što im je Bog podario. (El-Bekare, 1-2.).

Oni su na Božijem svjetlu i na spas. (El-Bekare, 5.).

Oni koji vjeruju Boga istinskog i besmrtnost duše⁷ i čine dobro, veliki Bog ih voli i nema straha i zabrinutosti za njih.. (El-Bekare, 62.).

Te su u nastavku Naimove varijante, zapaženi i sljedeći prevedeni ajeti ove sure: 40, 110, 111, 112, 115, 136, 148, 152, 153, 155, 157, 164, 168, 169, 177, 195, 215, 220, 255, 261, 263-265.

⁶ Naim Frashëri, *Mësime*, Bukurešt, 1894., str. 41.

⁷ Naim Frashëri je za budući svijet i proživljenje, koristio riječ *pavdekje/besmrtnost*.

Ne kazujte osim istinu nikada. Kada dajete iskaz pred Bogom, neka bude i za vas same, i za vaše pleme, i za prijatelje, recite istinu, kako za siromašne tako i za bogate, ne težite niti na jednu stranu jer Bog zna sve što radite. (Ali-Imran, 135.).

O, ljudi! budite pravedni pred Bogom istinskim, Koji vas stvorio svih od jednog čovjeka. Vjerujte Boga, poštujujte majku i oca, dajte siromasima njihovu stvar, ne miješajte je sa vašom; jer ko jede njihovu stvar, unosi žar (vatru) u stomaku; ta ovo djelo je veliki grijeh. Ne uzimajte kamatu nad kamatom, jer Bog istinski ne voli zlobu. Bog je naredio da date plijen koji su vam ostavili da ga čuvate, i kada sudite ljudima, da sudite pravedno. (En-Nisa', 1-2.).

Sva stoka koja hoda po zemlji, i sve ptice koje lete, su kao i ljudi, podijeljeni u vrstama. Bog istinski nam je svima učinio hranu gotovom. I ona ptičica koja leti u vazduhu, Božija je. (El-En'am, 38.).

Ne vidite sa koliko mudrosti Bog je saznao Svemir! Daje kišu i njome oživljuje sve biljke zemlje; zvijezde i mjesec kreću se Njegovom naredbom...! U ovima ima mnogo znakova za mudre! (El-A'raf, 54.).

Pored spomenutih ajeta, zapažen je i 27 i 157 ajet sure En-Nisa'.

Sure El-Enfal / Junus / Jusuf / En-Nahl / El-Isra'

Bog je s onima koji izdrže. (El-Enfal, 66.).

Nebesa i zemlja u Božijim Rukama su kao jedna ruka prašine! Ali čovjek ne razumje šta je Bog! (Junus, 55.).

Jusufa baciše braća u bunar, putnici ga izvadiše i prodaše u Egipat. Jusuf se ne približi zlu nikada, pokloni i krivicu braći, te Bog ga počasti i uzdignu. Ovako Bog nagrađuje dobrotu dobrima. (Jusuf, 98-100.).

Bog istinski je stvorio sve vrste životinja; od stoku se oblačite, i od njih se hranite. (En-Nahl, 5.).

Razoritelji su braća šejtanova. (El-Isra', 27.).

Pored ovih ajeta zapaženi su i sljedeći ajeti: 7-14, 18, 23, 66, 72, 78, 90 sure En-Nahl, kao i ajeti: 25, 26, 29, 32 sure El-Isra'.

Sure El-Kehf / En-Nur / Eš-Šu'ara / El-Ankebut / Er-Rum

Bog stvori čovjeka od blata! Potom od jedne kapi vode učini kap krvi, od kapi krvi učini komad mesa, od komada mesa stvori kosti, te ih obloži mesom, i izvede čovjeka u život! (El-Kehf, 37.).

Carstvo nebesko i zemaljsko je Njegovo. (En-Nur, 24.).

Koji me hrani i daje mi da pijem; Koji me liječi kad sam bolestan; Koji će nas umrijeti i opet proživjeti; što se nadam da će mi se smilovati i da će mi oprostiti propuste, kad se povratim Njemu. (Eš-Šu'ara, 79-82.).

O, ljudi! Svaki će čovjek okusiti smrt! Svi ćete izaći pred Boga istinskog! Dobar će biti u spokoju i raj, zao u muku i paklu. (El-Ankebut, 57.)

Jedan znak Njegove moći je stvaranje čovjeka od zemlje. (Er-Rum, 20.)

Pored ovih ajeta zapaženi su i sljedeći: 21, 27, 28, 30, 32, 35 sure En-Nur; 69-79, 83-85 sure Eš-Šu'ara; i 21 ajet sure Er-Rum.

Sure Lukman / Ja Sin / Gafir (El-Mu'min) / Eš-Šura / El-Džasije

Lukmanu Bog podari mudrost; te reče svom sinu: Sinko! Ne pripisuj druga Bogu, jer je veliki grijeh. (Lukman, 12-13.)

Sunce se ne dodiruje sa mjesecom, a niti se noć spaja sa danom; svaka se zvijezda kreće oko sebe. (Ja Sin, 40.)

Stvaranje nebesa i zemlje, je veći posao nego stvaranje čovjeka. (Gafir, 64.)

Bog istinski je mnogo bližu čovjeka, zna šta ima u srcu, šta misli, i šta radi i šta kaže. (Eš-Šura, 24.)

Ko čini dobro, čini ga za svoju dušu. Ko čini zlo, čini ga za sebe. Ko izabere pravi put, izlazi na spas, ko se udalji od njega, sebe vodi u propast. (El-Džasije, 15.)

Također su zapaženi ajeti: 14-19 sure Lukman; 37 sure Jasin; 60, 80 sure Gafir (El-Mu'min) i 49-50 sure Eš-Šura.

Sure El-Ahkaf / Kaf / Er-Rahman / El-Fedžr

Božiji put je da čovjek voli majku i oca. Majka ga nosi u stomaku s mukama, i donosi ga na svijet s mukama, teretom i dojenjem... Pa kada napuni godine, onda se moli Bogu, govoreći: Bože istinski! Poduči me da spoznam Tvoje dobrote koje si mi podario, učini me sretnim djetecom. Vraćam se ponovo Tebi, jer sam sa onima, koji su na Tvojim naredbi. (El-Ahkaf, 15.).

Bog veliki bliže je čovjeku, od damara čovjekovog vrata. (Kaf, 16.).

Bog istinski stvorio čovjeka, dade mu riječ, u jezicima, Sunce i mjesec plove prema Božijoj naredbi. (Er-Rahman, 3-5.).

O, dušo dobra! Vрати se kod svog Boga radosna! (El-Fedžr, 27.).

Također su zapaženi i ajeti: 6-12 sure Er-Rahman.

Sura Eš-Šems

Tako mi Sunca i svjetla što daje; tako mi mjeseca i dana i noći; tako mi nebesa i Onoga koji ih sazda; tako mi Zemlje i njenog Vlasnika; tako mi Boga i duše; onaj koji drži (održati) dušu čistu bit će sretan, a onaj koji je uprlja bit će nesretan. (Eš-Šems, 1-10.).

Zanimljivo je to što Naim Frashëri svoj prijevod Kur'ana počinje surom El-Fatiha, a što je i logično, jer je to opći redoslijed sura u Kur'anu, međutim, zaključuje svoj prijevod surom Eš-Šems, kao da želi naglasiti ili prenijeti svom narodu svoju želju, da ugleda svjetlost naroda svoga, u buđenju njihove svi-

jesti, razuma, sveopćeg napretka (u obrazovanju, kulturi, nauci, ekonomiji, vjeri itd.) i suživota.

Također je impresivna i zadnja rečenica koju je ovim povodom preveo u svom djelomičnom prijevodu Kur'ana na albanski jezik, i kojom zaključuje svoj prijevod: *E Perëndis' u bëftë / Božije nek' bude (Po volji Božijoj).*

KOMPARACIJA PRIJEVODA SURE EL-FATIHA

U nastavku ćemo navesti prijevod sure El-Fatiha od Naima Frashërija i komparaciju ove sure sa ostalim djelomičnim prijevodima Kur'ana na albanskom jeziku.

- Prijevod sure El-Fatiha Naima Frashërija:

Neka je slava Bogu, velikom Gospodaru svemira. Koji je Oprostitelj i Onaj koji nagrađuje. Gospodar je obećanog Dana. Tebi se klanjamo i Tebi se molimo! - podari nam Pravi put. Put koji si podario našim precima. Ne ostavljaj nas na muku i u tamu.

- Prijevod sure El-Fatiha Ilea Mitke Qafëzezija:

Neka je slava Bogu; Gospodaru svih stvaranja. Jako punomilostivog. Kralju Dana suda. Tebe obožavam, i od Tebe pomoć tražimo. Vodi nas Pravim putem. Na Put onih prema kojima si bio punomilostiv. A ne na put onih protiv kojih si se rasrdio, a niti onih koji idu izvan puta.

- Prijevod sure El-Fatiha Hafiza Ali Korçe:

“Pohvala 'ili pohvalnost' koja je protekla i koja će proteći iz svemira je samo za Allaha, Hranitelja svjetova, Milo-

srdnog, Dobronamjernika svakoga, Kralja Sudnjeg dana i jedinog Suca Dana nagrade. Samo se Tebi klanjamo i samo od Tebe pomoć tražimo, jer mimo Tebe drugog Pomagača ne ima. Učini nam hidajet (privlači nas) Pravim putem, na put onih kojima si dao dobrote, a nemoj nas privlačiti putem prokletih, na one na koje si se rasrdio, ni na putu onih izgubljenih u tamama.”

- Prijevod sure El-Fatiha Muharrema Blakçoriya:

Neka je velika hvala i zahvala Slavljenom Bogu koji je stvorio sve svjetove (svemir) i daje im hranu svim stvaranjima gdje god se oni nalazile - na dunjaluku i Ahiretu, i veliki je Milosrdan, i vlasnik svemira i apsolutni sudac Dana sudnjeg! O, Svevišnji Bože! Tebi se molimo i činimo ibadet i obožavanje, jer mimo Tebe nema nikoga ko zaslužuje klanjanje, molitvu i obožavanje. Dakle, Tebe molimo, o Svevišnji Bože: uputi nas i odvedi nas Pravim putem, na Put kojim si podučio Tvog miljenika H. Muhammeda, a.s., na kojima je pozivao ljude, na Put koji ima mnogo blagodati i velike dobrote. O, Bože! Ne ostavljajte nas na stranputicu tame, nego nas osvijetli i vodi nas putem Tvojih voljenih, dobrih ljudi.

- Prijevod sure El-Fatiha Vehbi Dibre:

Posebna zahvala je samo za Allaha, Odgajatelja univerzuma, velikog Dobrotvora i Milosrdnoga, Gospodara Dana Blaženog, samo se Tebi klanjamo i samo Tebe molimo da nam pomogneš. Podari nam Pravi put, put koji si po-

dario onim (dobrim) a ne put kojeg su slijedili pokvareni, a niti onaj naopakih. Amin.

- Prijevod sure El-Fatiha Haki Sharofija:

*Zahvala je samo za Allaha, Odgajatelja univerzuma, velikom Dobročinitelju i Milosrdnom, kralja Dana suda. Samo se Tebi klanjamo i samo od Tebe pomoć tražimo. Vodi nas pravim putem; na put onih nad kojima si se umilostivio, a ne na put onih nad kojima je tvoj gnjev, a niti na put onih koji su pokliznuli.*⁸

THELB' I KURANIT [SUŠTINA KUR'ANA] I NJEGOV VREMENSKI ZNAČAJ

Ideje, interesovanje i zalaganje za prevodenjem Kur'ana na albanskom jeziku bili su rani kod albanske uleme. Djelomični prijevod Kur'ana može se uočiti još u periodu Bejtedžija i albanskih prosvjetitelja.⁹

Naša historija je potvrdila da je jedan broj albanskih ličnosti obavljao visoke pozicije i važne dužnosti u Osmanskoj državi: neki od njih bili su veziri, sadri-azami (premijeri) i šejhul-islam. Prema studijama i statistikama nekih velikih učenjaka, tokom osmanske vladavine, oko četrdeset poznatih albanskih

⁸ Haki Sharofi, "Tefsiri i Kuranit", *Kultura Islame*, Godina VI, br. 5-8 (65-68), maj-avgust 1945., Organ Albanske muslimanske zajednice, Tirana, 1945., str. 76.

⁹ Hajrullah Hoxha, "Disa konstatime në përkthimet e para të Kuranit në gjuhën shqipe", na internet stranici:
<https://www.islamgiakova.net/artikulli.php?id=9592>.

ličnosti su obavljali visoke uloge i pozicije u hijerarhiji Osmanske države, i stoga, svaki napredak ili promjena koja se dešavala u Osmansku državu, bila ona pozitivna ili negativna, reflektirala se vidno kako u političkom tako i u ekonomskom, društvenom i vjerskom životu kod Albanaca.¹⁰

Premda je bilo tako, oscilacije prije pada Osmanske države zadavale su veliku kolebljivost albanskom narodu. Evropski narodi već su ostvarili ideju prosvjetiteljstva i stvaranje zasebnih nezavisnih nacija (država). Nađeni u trostruki problem: *političke kolebljivosti* uzrokovane padom političke dominacije i stabilnosti Osmanske države; *opasnosti* od gubitka svog teritorijalnog suvereniteta; te *bojazni* očuvanja vjerske tolerancije svog naroda koja je bila za svaku pohvalu; navelo ih je da posvete svoje živote i intelektualne snage u očuvanju identiteta i ponosa vlastitog naroda.

Do svog jedinstvenog pisma, Albanci su došli tek 1908. godine, u Manastiru, a samo ostvarenje tog sna je bilo veoma teško. Pripadnici islamske vjeroispovijesti, kao i oni kršćanske, imali su potrebe čitati i učiti o svojoj vjeri. Svako malo djelo koje bi bilo napisano ili prevedeno bilo je od velike važnosti.

Prema tome, *Thelb' i Kuranit*, kao prvi pokušaj prevodenja Kur'ana na albanski jezik od strane Naima Frashërija, bio je od velike važnosti u vremenu kada se pojavio 1894. godine. Najvjerovatnije ga je zbog toga i autor naslovio tako, kao svoj pokušaj da prevede Časni Govor na svom jeziku, u nadi da će svom narodu priuštiti bar *srž Kur'ana*, i jedne od najbitnijih i

¹⁰ Hajredin Hoxha, *Doktrinat e tefsirit në trojet shqiptare*, Tetovo, 2010., str. 42.

najosnovnijih poruka i pouka na koje on upućuje. Sa ovim se slaže i Mahmud Hysa koji kaže: “Iako je *Thelb' i Kuranit* selektivni i reducirani prijevod, Naim je pazio da ne povrijedi osnovni koncept knjige, da uključi samo jednu njenu dimenziju, samo moralno-etičku dimenziju na kojoj se izgrađuje religiozni čovjek. On namjerno prijevodu daje naslov *suština* kako bi čitatelj slušatelju pokazao da će prevesti ono što je suštinsko za jednog vjernika, da prečice dođe do osnovnih religijskih znanja predstavljenih u ovoj Svetoj Knjizi.”¹¹

Najvažnije je bilo održati duh vjerske tolerancije među Albancima, a da bi se to uspjelo albanski intelektualci pažljivo su pisali i prevodili razna djela, među kojima i ona sa vjerskim karakterom, kako bi se njihovi građani putem čitanja okitili vrlinama ljudskosti, humanosti, milosti, poštivanja, tolerancije i suživota sa drugim sugrađanima bez obzira na njihovu vjeru. Te krucijalne elemente nije zapostavio ni Naim Frashëri prilikom pisanja selektivnog prijevoda Kur'ana na albanskom jeziku. Prema tome, vremenska dimenzija je najvažnija komponenta, s tim što se ovaj selektivni prijevod pojavio u odlučnim trenucima kada je albanski narod bio na velikim raskršćima.

No, i pored toga, smatram da je tadašnja intelektualna elita imala sasvim drugačiji pristup glavnim elementima identiteta jednog naroda: *jezik, nacija i vjera*, i da su danas njihovi pristupi posve iskrivljeni. Oni su se umom, tijelom i duhom borili, kao što su se borili i drugi narodi, da njihov narod ne bi otišao u nestanak. Dakle, gotovo nijedan intelektualac nije bio pasivan sve dok nisu izgradili glavne temelje svoje narodnosti: *jezik sa*

¹¹ Mahmud Hysa, *Alamiada shqiptare 2*, op. cit., str. 56.

*jedinstvenom abecedom (pismom) i standardni jezik, naciju, vjeru i državu. Zbog toga, oni su na sve svoje građane gledali kao na svoju braću i sestre bez ikakvih razlika, bilo da su bili muslimani, kršćani ili pak neke druge vjerske pripadnosti. Nakon svega izloženog, može se zaključiti da je djelo *Thelb' i Kur'anit* igralo važnu ulogu i da je svojevremeno bilo od velike važnosti.*

THELB' I KURANIT (SUŠTINA KUR'ANA) U PRIŠTINSKOJ ŠTAMPI 1978. GODINE

Dana 6. februara 1967. godine¹² predsjednik Albanije, diktator Enver Hoxha, je održao najozloglašeniji govor, kojim kreće kulturna revolucija, stidna kopija one kineske i crna mrlja u historiji jedne nacije što, bivajući duboko vjernička, proglašava se bezbožnom, čak jedinom u svijetu. U ime borbe protiv vjerskih elemenata, zaostalih običaja i vjerskih zaostavština, albanski komunistički režim donio je nepristojnu odluku, pokrenuo napad na uništavanje crkava i džamija, zakonom zabranjujući praktikovanje bilo koje religije.

Međutim, ovdje se pojavljuje dilema o pitanju: *Kakve veze je imao komunizam u Albaniji sa odlukom o izbacivanju samo 18 stranica u kojima je trebao biti djelomični prijevod Kur'ana Naima Frashërija na albanskom jeziku iz prištinske štampe na Kosovu?* Prema svim društvenim okolnostima i stepenu demokratije u komunističkoj Jugoslaviji, situacija je bila znatno povoljnija.

¹² <http://redaktori.net/6-shkurt-1967-shqiperia-u-shpall-shteti-i-pare-ateist-ne-bote/>.

ljnija od one u Albaniji, što se bar štampanja vjerske literature tiče. Državni ateizam koji je vladao u komunističkoj Albaniji nije mogao a niti je imao kakav uticaj na Kosovo, tako da ideja da se ateizam uzima kao razlog odstranjivanja ovih stranica iz *Vepra 5 - Mësime* Naima Frashërija, od strane izdavačke kuće “Rilindja” iz Prištine, 1978. godine, sasvim je neutemeljena.

Da ateizam u Albaniji nije mogao uticati na takvu odluku na Kosovu ide u prilog i mišljenje Hajrullaha Hoxhe koji se slaže s riječima Mexhita Yveysija i Fetia Mehdiua po pitanju Albanije, međutim, on kaže da službeni ateizam nije ometao prevodenju Kur'ana na Kosovu.¹³ Postoji i mišljenje da je prevodenje Kur'ana bilo tabu tema kod Albanaca, mišljenje kome pristupa Feti Mehdiu,¹⁴ no ovo njegovo mišljenje ne odbacuje Hajrullah Hoxha, te kaže da prevodenje Kur'ana nije bilo tabu tema kod Albanaca, jer je bilo onih koji su prevodili Kur'an.¹⁵

Da bi paradoks bio još veći, ova sažeta verzija Kur'ana koju je preveo Naim Frashëri nije bila predmet proučavanja ni od strane onih koji su se temeljitije bavili proučavanjem ili općom djelatnošću Naima Frashërija, niti onih koji su se bavili poetikom njegovih djela ili njegovim prevedenim djelima. Kao što se može vidjeti, niko do sada nije uzimao Naima Frashërija kao prevodioca sažete verzije Kur'ana.¹⁶

¹³ Opširnije vidi u: “Një vështrim kritik punimit me titull: 'Më shumë kujdes për botimin e përkthimit dhe interpretimit të Kur'anit në gjuhën shqipe“”, *Edukata Islame*, br. 92., 2010., str. 244.

¹⁴ Opširnije vidi u: “Më shumë kujdes për botimin e përkthimit dhe interpretimit të Kur'anit në gjuhën shqipe”, *Edukata Islame*, br. 90., 2009., str. 77.

¹⁵ Opširnije vidi u: “Një vështrim kritik punimit ...”, *op. cit.*, str. 244.

¹⁶ Mahmud Hysa, *Alamiada shqiptare 2*, *op. cit.*, str. 44.

Zaključak

Ovim istraživačkim radom ustanovljeno je da prevođenje i tumačenje Kur'ana kod Albanaca nije bilo tabu tema u 20. stoljeću kako to tvrdi Feti Mahdiu, već se interesovanje o prijevodu Kur'ana na albanskom jeziku zapažalo još od zadnje decenije 19. stoljeća, od kako su albanski intelektualci krenuli sa parcijalnim prijevodima Kur'ana. Prvi u tom nizu bio je *Thelb' i Kur'anit* Naima Frashërija, objavljen u Bukureštu 1894. godine.

Utvrđeno je da ovaj prijevod i pored svog skromnog obima, u svoju unutrašnjost nudi gotovo najosnovnije i najvažnije poruke Kur'ana.

Također, ustanovljeni su razlozi zašto se o Naimu Frashëriju ne spominje nigdje da je bio dvostruka ličnost, odnosno da se pored nacionalnim i patriotskim bavio i vjerskim temama.

FATMİR SEZAIRI, prof.

LIJEP ODNOS PREMA LJUDIMA¹

Uvod

U vremenu kada su naši međusobni odnosi sve slabiji, kada je porodica, kao glavna ćelija jednog društva, u opasnosti, kada su odnosi među članovima porodice sve labilniji, kada roditelj ne vodi računa o ispravnom odgoju svoje djece, kada djeca ne poštuju svoje roditelje, kada su odnosi među rodbinom sve hladniji, a komšijska prava sve ugroženija, dakle, u jednom takvom vremenu veoma je bitno govoriti i pisati na temu: kako i na koji način se trebamo odnositi prema ljudima?

Muslimana treba da krasi vrline blagosti, strpljivosti i praštanja, a na prvom mjestu lijepo ponašanje, odnosno lijep moral. Poslanik, s.a.v.s., kaže za sebe da je poslan iz jednog veoma bitnog razloga. Nije rekao da je poslan iz razloga da nas poduč

¹ Naslov ovog rada, koji je pred čitaocima, je parafrazirani zadnji dio jednog hadisa Poslanika, s.a.v.s., u kojem savjetuje Ebu Zerra, r.a., riječima: *“Boj se Allaha gdje god bio, nakon lošeg djela uradi dobro djelo, čime ćeš ga izbrisati i lijepo postupaj sa ljudima!”* (Tirmizi). Ovaj hadis sadrži tri osobine koje trebaju da krasi jednog vjernika: bogobožnost (takvaluk), činjenje dobrih djela nakon lošeg (jer dobra djela neutrališu, ili brišu loša djela) i lijepo postupanje sa ljudima. Ovo su lijepi savjeti Poslanika, s.a.v.s., koji nas na najljepši način podučava. Ovaj hadis govori o odnosu prema Allahu, dž.š., a to je da budemo bogobožni, govori nam o tome da vodimo računa o sebi i svojim postupcima, kao i o odnosu prema drugim ljudima.

samo ibadetima poput: namaza, posta, zekata, hadždža, nego Poslanik, s.a.v.s., u hadisu kaže: *“Poslan sam da usavršim moral kod ljudi.”* (Buhari). Dakle, shodno ovim riječima, njegova misija je da popravi ponašanje kod ljudi, da ih poduči pravim vrijednostima i nauči ih kako da se međusobno lijepo ophode.

Glavni izvori islama su Kur'an i Sunnet Poslanika, s.a.v.s. Ako želimo da govorimo o međusobnim odnosima, onda na prvom mjestu uzimamo primjere iz ova dva nepresušna izvora, a nakon njih iz života ashaba i primjera dobrih prethodnika. Muhammed, s.a.v.s., je naš najbolji uzor, najbolji primjer kako se odnositi prema ljudima. Allah, dž.š., kaže: ***“Samo Allahovom milošću ti si blag prema njima, a da si osoran i grub, razbježali bi se od tebe. Zato im praštaj i moli da im bude oprošteno i dogovaraj se sa njima! A kada se odlučiš, onda se pouzdaj u Allaha, jer Allah zaista voli one koji se uzdaju u Njega!”*** (Ali-Imran, 159).

U nastavku govorimo o lijepom odnosu prema roditeljima, djeci, rodbini i komšijama, a sve kroz prizmu Kur'ana, sunneta i života dobrih prethodnika.

Lijep odnos prema roditeljima

Jedno od Allahu, dž.š., najdražih djela je dobročinstvo prema roditeljima. Lijep odnos prema roditeljima se, prema Kur'anu, svrstava odmah nakon vjerovanja u Allaha, dž.š., a prema hadisima Poslanika, s.a.v.s., neposlušnost prema njima se svrstava odmah nakon *širka* i *kufra*. Allah, dž.š., o dobročinstvu prema roditeljima kaže: ***“Mi smo naredili čovjeku da bude poslušan roditeljima svojim. Majka ga nosi a njeno zdravlje trpi, i od-***

bija ga u toku dvije godine. Budi zahvalan Meni i roditeljima svojim, Meni će se svi vratiti.” (Lukman, 14).

Također, Uzvišeni kaže: ***“Gospodar tvoj zapovijeda da se samo Njemu klanjate i da roditeljima dobročinstvo činite. Kad jedno od njih dvoje, ili oboje, kod tebe starost dožive, ne reci im ni: 'Uh!' - i ne podvikni na njih, i obračaj im se riječima poštovanja punim. Budi prema njima pažljiv i ponizan i reci: 'Gospodaru moj, smiluj im se, oni su mene, kad sam bio dijete, njegovali!’”*** (El-Isra', 23-24).

Ovi i slični kur'anski ajeti, kao i mnogobrojni hadisi Poslanika, s.a.v.s., na najbolji način govore o važnosti dobročinstva prema roditeljima, kao i lijepog odnosa prema njima. Alija ibn Ebi Talib, r.a., je rekao: “Da je bilo manje riječi od 'uh', Allah bi je zabranio i neka onaj koji je neposlušan prema roditeljima radi šta hoće, neće ući u Džennet, a neka onaj koji je dobročinitelj prema roditeljima radi šta hoće, neće ući u Džehennem!”

Čovjek se može truditi da zadovolji Allaha, dž.š., raznim ibadetima. Može klanjati redovne namaze, ustajati na noćni namaz, klanjati i druge vrste nafila. Čovjek može postiti, davati zekat, pomagati siromašne, ulagati svoj imetak na Allahovom putu. Čovjek može obaviti hadždž i umru, može se truditi da se kloni harama itd., da ne nabrajamo još druge stvari kojima se približavamo Allahu, dž.š., ali ako se prema svojim roditeljima grubo odnosi, ako svojim roditeljima nije poslušan i ne čini im dobročinstvo, ako roditelji nisu zadovoljni njegovim odnosom prema njima, jedno roditeljevo 'uh' može biti razlogom neutralisanja i brisanja njegovih dobrih djela.

Musliman treba da zna da je ***“Allahovo zadovoljstvo u zadovoljstvu roditelja, a Allahova srdžba u srdžbi roditelja!”*** (Tirm-

izi). Zato, ako želi tražiti Allahovo zadovoljstvo, onda ga treba tražiti u zadovoljstvu svojih roditelja. Ako roditelj nije s njim zadovoljan, treba da zna da i Allah neće biti s njim zadovoljan.

Sa roditeljima musliman treba blago i lijepo da se odnosi, bez obzira koliko se roditelj prema njemu grubo odnosio. Nevezano za to da li je roditelj vjernik ili ne, musliman je dužan da se na najljepši način odnosi prema njemu. Najbolji primjer kako postupati prema roditeljima je primjer Ibrahima, a.s., prema svom ocu. Iako je njegov otac bio na stranputicu, vjerovao u kipove, i sam je bio od onih koji su ih klesali, Ibrahim, a.s., ga nije osudio, nije se prema njemu grubo ponio, nego mu se obraća na najljepši mogući način, lijepim riječima ga doziva u obožavanje jednog Boga.

Dakle, stanovnici Babilona su bili idolopoklonici, a među njima je bio i Azer,² otac poslanika Ibrahima, a.s. Iako je Ibrahim, a.s., znao da njegov otac obožava kipove, a uz to ih još i kleše, ne obraća mu se grubim riječima, već se svome ocu, mušriku, obraća blagim riječima punim sažaljenja: **“Oče, zašto obožavaš ono što niti čuje, niti vidi, niti ti može išta koristiti?!”** (*Merjem*, 42). Ibrahim, a.s., ponovo zabrinuto pita svoga oca: **“Zar kumire smatraš bogovima?! Vidim da ste i ti i narod tvoj u pravoj zabludi!”** (*El-En'am*, 74).

Zabrinut zbog toga što je njegov otac idolopoklonik, Ibrahim, a.s., savjetuje svoga oca na najljepši mogući način, kako stoji u Kur'anu: **“Oče, meni je došlo znanje koje tebi nije došlo, pa me slijedi i ja ću te na pravi put uputiti.”** (*Merjem*, 43). I konačno,

² Ibn Kesir navodi mišljenje da je Azer ovo ime dobio po kipu koga je lično obožavao.

Ibrahim, a.s., ga upozorava na Allahovu kaznu: **“Oče, bojim se da te od Milostivog ne stigne kakva kazna.”** (Merjem, 45).

Iako ga Ibrahim, a.s., na najljepši mogući način savjetuje, iako mu se obraća lijepim riječima, njegov otac ne prihvata njegove savjete. Premda je u svom sinu video zabrinutost, Azer prijete Ibrahimu. Odgovara mu na njegove blage riječi prijetnjom da će ga kamenovati i protjerati: **“Zar ti, Ibrahim, mržiš moje bogove?! Ako ne prestaneš sigurno ću te kamenovati, zato me za dugo vremena napusti!”** (Merjem, 46).

Iako mu se otac obraća na takav način, prijeteći mu da će ga kamenovati i protjerati, Ibrahim, a.s., nije prestao biti pažljiv prema svom ocu. Ponovo mu se obraća blagim riječima: **“Mir tebi! Moliću Gospodara svoga da ti oprost, jer je On vrlo dobar prema meni!”** (Merjem, 47).

Ibrahim, a.s., je dugo vremena tražio oprost za svoga oca, čak i nakon što su on i njegov sin Ismail, a.s., sagradili Kabu. Nakon završetka ovog velikog poduhvata, upućuju dovu Allahu, dž.š., riječima: **“Gospodaru naš, oprost meni, i roditeljima mojim i svim vjernicima - na dan kada se bude polagao račun!”** Muslimani su u početku islama tražili oprost za svoje bližnje iz porodice koji su bili mnogobošci, povodeći se za Ibrahimom, a.s., sve dok nije došla objava da nije dopušteno da vjernici mole oprost za mnogobošce.³

Ovo je najbolji primjer kako se odnositi prema roditeljima. Bez obzira na njihovo vjerovanje i razmišljanje, bez obzira na stepen njihovog obrazovanja i shvatanja, bez obzira na to kako i

³ *Tefsir Ibn Kesir - skraćeno izdanje*, izabrao najispravnije verzije Muhammed Nesib er-Rifa'i, drugo izdanje, Sarajevo, 2002., str. 806.

na koji način se roditelj odnosi prema djeci, svako dijete je dužno da se odnosi prema svojim roditeljima na najljepši mogući način.

Islam ne dopušta da se djeca loše odnose prema svome roditelju. Međutim, i pored ove stroge zabrane, ima onih koji se bahato odnose prema roditeljima, ne samo da su im neposlušni, već i podižu glas na njih. Zato, povedimo računa kako se odnosimo prema roditeljima.

Lijep odnos prema djeci

Jedna od najvećih blagodati s kojom nas Allah, dž.š., obdaruje je to što nam daje djecu. Od prvih dana roditelj ima obaveze prema svojoj djeci. Međutim, od svih obaveza najvažnija je da ga odgoji na principima Kur'ana i Sunneta. Poslanik, s.a.v.s., kaže: *“Roditelj ne može ništa ljepše ostaviti svom djetetu od lijepog odgoja.”* (Tirmizi).

Najbolji primjer kako jedan roditelj treba da odgoji svoje dijete je primjer iz samog Kur'ana. To je primjer Lukmana, a.s., koji se svom sinu obraća najljepšim riječima. To je jedan lijepi primjer koga svi roditelji trebaju uzeti u odgajanju i savjetovanju svoje djece. Lukman najprije savjetuje svoga sina da ne čini širk: *“Kad Lukman reče sinu svome, savjetujući ga: 'O sinko moj, ne smatraj druge Allahu ravnim; mnogoboštvo je zaista veliki grijeh (nasilje)!’”* (Lukman, 13).

Sljedeće što mudri Lukman savjetuje svome sinu je da pazi na svoja djela, jer će sva djela biti objelodanjena: *“O sinko moj, dobro ili zlo, teško koliko zrno gorušice, bilo u stijeni ili na nebesima ili u Zemlji, Allah će na vidjelo iznijeti...”* (Lukman, 16).

Kur'an spominje da ga još savjetuje o klanjanju namaza, na-
ređivanju dobra, sprječavanju zla i strpljivosti u onome što ga
zadesi.⁴ Mudri Lukman je savjetovao svoga sina još mnogim
drugim stvarima, ali ono što je ovdje veoma upečatljivo je to što
se svome sinu obraća na najljepši mogući način. Kada se jedan
roditelj svom djetetu obraća blagim riječima, onda je uspjeh u
odgoju neizostavan. Međutim, kada se jedan roditelj svom
djetetu konstantno obraća ružnim riječima, a još i povišenim to-
nom, onda pri takvoj vrsti komunikacije na relaciji roditelj - di-
jete, ne može biti uspjeha u odgajanju.

Navodimo jedan lijepi primjer kako se majka odnosi prema
svom nestašnom djetetu. U današnje vrijeme, kada su ljudi 'pre-
zauzeti' dunjalukom i prolaznim stvarima, mnogi roditelji skoro
da i ne vode računa kako se odnose prema svojoj djeci. Jedna je
samohrana majka imala petero djece. Bili su veoma siromašni.
Živjeli su u jednoj trošnoj kolibici, često bez hrane. Iako siro-
mašni, majka se trudila da svoju djecu stavi na pravi put. Tru-
dila se kako je znala i umjela. Jednog jutra je ispekla pitu,
iznijela je pitu vani da se ohladi da bi njena djeca ubrzo mogla
jesti. Međutim, njen najmlađi sin je bio veoma nestašan, pa je
pomokrio na hranu koju je majka ostavila napolju. Ono što sli-
jedi je zaista poučno. Mnoge majke bi u današnje vrijeme koris-
tile veoma ružne riječi, proklele bi, a vjerovatno bi i prebili
svoje dijete zbog takvog postupka. Međutim, ova majka je svoje
dijete pomilovala po glavi i rekla: 'ne brini se, majka će ispeći
drugu pitu, a ti ćeš meni, ako Bog da, postati hafiz.' I zaista,
Allahovom voljom, ovo dijete postaje hafiz Kur'ana. Pogledaj-

⁴ Vidi: sura Lukman, 17. ajet.

mo snagu majčine dove za svoje dijete. Ovo je jedan lijepi primjer kako se trebamo odnositi prema svojoj djeci i kakvim riječnikom im se obraćamo.

Lijep odnos prema rodbini

Brojni su ajeti i hadisi Poslanika, s.a.v.s., koji govore o održavanju rodbinskih veza. Islam nas podstiče da lijepo postupamo sa svojom rodbinom, bez obzira kako se oni prema nama odnose. Allah, dž.š., zahtjeva izuzetnu pažnju prema rodbini. U Kur'anu se kaže: ***“Allah zahtjeva da se svačije pravo poštuje, dobro čini i da se rodbina pomaže, a razvrat i sve što je odvratno i nasilje zabranjuje; da pouku primite, On vas savjetuje.”*** (*En-Nahl, 90*). Allah, dž.š., dobročinstvo prema rodbini navodi odmah nakon robovanja Njemu i dobročinstva prema roditeljima.

Poslanik, s.a.v.s., kaže: ***“Ko želi da ima lijepu i obilnu nafaku i da mu se produži život, neka lijepo postupa sa svojom rodbinom.”*** (Buhari).

Lijep odnos prema rodbini se svrstava u red dobrih djela, za koja će osoba biti nagrađena i na ovom i na budućem svijetu. Sa rodbinom treba lijepo postupati i lijepim riječima im se obraćati. Međutim, nerijetko se desi da je rodbina u zavadi. Razlozi su uglavnom sitni dunjalučki, od kojih dominiraju problemi oko imovinsko-pravnih odnosa. Rođena braća se posvađaju i godinama ne komuniciraju zbog veoma sitnih interesa. U svađama se zna desiti da se izgovore veoma krupne riječi, preko kojih neki ljudi ne mogu da pređu. I tako, godine prolaze a rođena braća ne razgovaraju međusobno. Prođu tolike godine da se čak i za-

boravi zbog čega su u zavadi, ali inat im ne da dâ pređu preko nesuglasica.

Osobina koja treba da krase jednog vjernika je praštanje. Nema tog čovjeka koji nije doživio neprijatnosti. Mnogi ljudi dožive neprijatnosti od svojih najmilijih, od svoje rodbine, ali ono čemu nas islam uči jeste da praštamo drugima. Zamislimo kakve je sve probleme imao Jusuf, a.s., sa svojom braćom, kao i Muhammed, s.a.v.s., sa svojim plemenom. Oni su ga odbili nakon što je primio objavu: vrijeđali ga, proglašavali ga ludim, na putu gdje je prolazio bacali su mu trnje, fizički napadali i bili su spremni da ga ubiju.

Jusuf, a.s., je imao takvo iskušenje da su ga rođena braća bacila u bunar. Htjeli su da se od njega otarase zbog njihove ljubomore. Pronalazi ga jedna karavana i prodaju ga kao roba u Egipat. On čezne za svojim ocem, koji je i oslijepio zbog žalosti i tuge za svojim sinom Jusufom. Odrastao je, imao velika iskušenja, nakon kojih je bio bačen u tamnicu. Međutim, Allah, dž.š., ga je uzdigao na visok stepen, tako da je postao najomiljeniji u narodu.

Prošlo je dosta vremena otkako je bio bačen u bunar, dolaze njegova braća da traže pomoć upravo kod njega. Nisu ga prepoznali, ali im on, nakon njihovog sljedećeg dolaska, obznanjuje da je njihov brat kojeg su bacili u bunar, nad kojim su učinili veliku nepravdu. Traže oni oprost od svoga brata. Da li bi braća u današnje vrijeme oprostili jednu ovakvu nepravdu svoje braće? Jusuf, a.s., oprašta svojoj braći, nakon svih nepravdi koje su prema njemu učinili.

Još jedan primjer praštanja je primjer Muhammeda, s.a.v.s.. Ne možemo na Zemlji naći osobu koja je više podnosila nepra-

vdu od svog naroda, od Muhammeda, s.a.v.s.. Ali, i pored svih nepravdi, on se nakon oslobođanja Mekke obraća svom narodu sa čuvenim riječima: *“O skupino Kurejšija, šta mislite šta ću sa vama uraditi?”* Oni, iščekujući osvetu, sa jedne strane, i nadu da će im oprostiti, sa druge strane, kažu: *“Dobro, plemenit brat i sin plemenitog brata si!”* A Poslanik, s.a.v.s., im se obraća blagim riječima, punim poštovanja: *“Ja ću vam reći isto što je rekao Jusuf svojoj braći: 'Ja vas sada neću koriti. Idite, slobodni ste!’”* Ovo su dva lijepa primjera kako se treba odnositi prema svojima, bez obzira na okolnosti.

Lijep odnos prema komšijama

Odmah nakon rodbine, najbliže osobe čovjeku su njegove komšije, sa kojima često dolazi u komunikaciju. Komšije su najbliže da nam priteknu u pomoć i da nam olakšaju neku nevolju. Islam pravog komšiju opisuje kao osobu koja pomaže svoga komšiju, koja mu je na usluzi kada mu nešto treba, koji se prema njemu odnosi na najljepši način, koji vodi računa da se lijepim riječima obraća svome komšiji. Allah, dž.š., kaže: *“... a roditeljima dobročinstvo činite, i rođacima, i siročadi, i siromasima, i komšijama bližnjim i komšijama daljnjim, i prijateljima, i putnicima-namjernicima, i onima koji su u vašem posjedu.”* (En-Nisa', 36).

Navodimo nekoliko hadisa Poslanika, s.a.v.s., u vezi sa komšijama: *“Lijepo postupaj prema svojim komšijama, bit ćeš musliman.”* (Tirmizi). *“Džibril mi je toliko puta preporučio komšiju da sam pomislio da će komšija nasljeđivati komšiju!”* (Buhari). *“Ko vjeruje u Allaha i Sudnji dan, neka čini dobro svome komšiji!”* (Buhari).

Poslanik, s.a.v.s., je najbolji uzor u tome kako se treba odnositi prema komšijama. On, daje svakome njegovo pravo, a pogotovu kada je u pitanju komšija, bez obzira da li je komšija musliman ili ne. Bilo je onih komšija koji ga nisu prihvatili za poslanika, koji su ga uznemiravali, vrijeđali i napadali, ali je Poslanik, s.a.v.s., uvijek svojim komšijama činio dobro. Njegovi lijepi postupci prema komšijama bili su povodom da ga i najljući neprijatelji zavole i u konačnici prime islam.

Komšija Poslanika, s.a.v.s., u Medini bio je jedan jevrej koji je koristio svaku priliku da mu nanese štetu. Međutim, nije mogao ništa učiniti, jer se bojao osvete ashaba. Preostalo mu je samo da po noći, kada ga niko ne vidi, baca trnje i smeće pred kuću Poslanika. Kada se Poslanik, s.a.v.s., probudio i vidio smeće ispred svojih vrata, samo se nasmijao, jer je znao da je to njegov susjed jevrej uradio. Uklonio je smeće i nastavio je da se lijepo odnosi prema svom susjedu. Nikada Poslanik, s.a.v.s., nije uzvratio na loše ponašanje njegovog komšije. Ovaj jevrej je tako uznemiravao Poslanika, s.a.v.s., dok se jednom nije razbolio. Dok je ležao u svojoj postelji, čuo je glas svoga komšije, Poslanika, s.a.v.s., koji je pokucao na vrata i zatražio dozvolu da uđe. Jevrej mu je dao dozvolu za ulazak, a Poslanik, s.a.v.s., mu je poželio brz oporavak. Jevrej je upitao Poslanika, s.a.v.s., kako je znao da je bolestan, a on mu je odgovorio: "*Vaša tradicija koja je prekinuta (tj. nije zatekao smeće ispred svojih vrata).*" Kada je ovo čuo, jevrej je gorko zaplakao, tražio oprost od Poslanika, s.a.v.s., i konačno je izgovorio riječi šehadeta i prešao na islam.

Ashabi su svijetli primjer slijeđenja Poslanika, s.a.v.s., u svakom segmentu vjere. Oni su na zlo uzvraćali dobrim. Navo-

dimo primjer Muavije i njegovog komšije Abdullaha ibn Zubejra. Njih dvojica su imali voćnjake jedan do drugog. Jednoga dana, Muavijini radnici su ušli na posjed Abdullaha ibn Zubejra, i napravili mu veliku štetu. Abdullah ibn Zubejr je u ljutnji napisao pismo Muaviji. Pismo je počelo sa velikim uvredama: 'O sine žene koja je jela džigericu (misleći na Muavijinu majku Hind, koja je u bici na Uhudu unakazila tijelo Hamze, r.a.)! Tvoji radnici su uradili to i to sa mojim voćnjakom, želim da mi to nadoknadiš.' Na ovo pismo Muavija mu odgovara: 'O sine zatun-nitakajn (vlasnice dvaju pojasa, misleći na njegovu majku Esmu, koju je Poslanik, s.a.v.s., tako nazvao jer joj je obećao kao nagradu dva pojasa u džennetu). Pišeš mi da su moje sluge napravile štetu tvom voćnjaku. Što se tiče mojih sluga, od danas su oni tvoji, a što se tiče voćnjaka i njega ti poklanjam u ime Allaha.'

Zaključak

Lijepa riječi i lijepo ponašanje sa ljudima su najbolje sredstvo za uspjeh u međusobnim odnosima. Zato je Muhammed, s.a.v.s., rekao: *“Lijepo se ophodite prema ljudima.”* (Tirmizi). On nam oporučuje lijepo ponašanje, kako bi gradili dobre međusobne odnose. Također, Poslanik, s.a.v.s., kaže da će onaj ko bude imao lijepo ponašanje prema ljudima biti od onih koje Uzvišeni Allah najviše voli. U hadisu se kaže: *“Allahu je najdraži Njegov rob koji je najljepše naravi.”* Poslanik, s.a.v.s., je od svih ljudi bio najljepše naravi. Za njega Allah, dž.š., u Kur'anu kaže: *“Jer ti si zaista najljepše ćudi.”* (El-Kalem, 4). Zato nam je Poslanik, s.a.v.s., najbolji uzor u životu (*usvetun haseneh*).

MASAR FEJZA, prof.

NEKE MORALNE OSOBINE MUHAMMEDA, S.A.V.S.

Uvod

Vrline Muhammeda, s.a.v.s., predstavljaju prostrano i duboko more, dok su vrline drugih poslanika kao pritoke tog mora. Muhammed, s.a.v.s., je posjedovao savršene osobine, najljepši moral. On je primjer ličnosti koja je objedinila sve postojeće vrijednosti čovječanstva i time postao uzor svim ljudima u svim životnim situacijama do Sudnjega dana. Allah, dž.š., kaže: *“Vi u Allahovom Poslaniku imate divan uzor za one koji se nadaju Allahovoj milosti i nagradi na ahiretu i koji mnogo Allaha spominju.”* (El-Ahzab, 21).

Muhammed, s.a.v.s., nije ostavio iza sebe imetak koji ima ovosvjetsku vrijednost, nego je svima ostavio u naslijeđe potpuno znanje, veličanstveni moral i pohvalne osobine kao najvrednije naslijeđe. Uzvišeni Allah kaže: *“Ti ćeš, sigurno, nagradu neprekidnu dobiti, jer ti si, zaista, najljepše čudi.”* (El-Kalem, 3-4). Poslanik, s.a.v.s., nam ukazuje na veličanstveni odgoj i vladanje: *“Zaista sam poslan da upotpunim plemenite osobine.”* (Ahmed).

Svevišnji Allah je cijelom čovječanstvu za poslanika poslao najbolje stvorenje, najboljeg roba, poznatom po svome prefinje-

nom moralu, onoga koga su mušrici nazivali “istinoljubivim” i “povjerljivim.” Poslao je Svoga Poslanika u vremenu kada su ljudi tumarali tminama zabluda, kada su svoju fitru (urođenu vjeru) iskrivili, udaljili se od Allaha, dž.š., i ogrezli u mnogo-boštvu.

U današnjem vremenu u mnogim muslimanskim društvima vladaju razvrat, slabost, podijeljenost, potčinjenost neprijateljima, a osnovni razlog ovakvog stanja je odustajanje od slijedenja Poslanika, s.a.v.s., odbacivanjem njegove upute i njegovog sunneta.

Svaki čovjek živeći na dunjaluku traži sebi uzora, autoriteta. U djetinjstvu to su roditelji, kasnije u mladosti su neke javne ličnosti, a u starosti su neke ozbiljnije osobe. Veliki broj muslimana ne zna da nas Allah, dž.š., upućuje na Poslanika, s.a.v.s., kao uzora za život na ovome svijetu. Jako je bitno da u životu na ovome svijetu za uzora uzmemo Muhammeda, s.a.v.s., a ne nekog drugog, jer od toga u dobrome zavisi i Allahova milost i nagrada na budućem svijetu. Zato ćemo u ovome tekstu govoriti o nekim moralnim osobinama Muhammeda, s.a.v.s., kao što su: bogobojaznost (takvaluk), darežljivost, skromnost, milost i blagost Poslanika, s.a.v.s., kako bi se uvjerali da je on najljepši model za uzorit život.

Bogobojaznost (Takvaluk) Poslanika, s.a.v.s.

Arapska riječ za strah od Allaha, dž.š., je *takva*. Ona dolazi iz korijena riječi koja znači: *zaštititi se od nečega*. Zaista, osoba koja pokazuje strah od Allaha, dž.š., pokušava da spriječi Allahovu, dž.š., kaznu tako što će izvršavati ono što je Allah, dž.š., naredio i izbjegavati od onoga što je Allah, dž.š., zabra-

nio. Uzvišeni Allah je pozvao sve ljude u svakom vremenu da Ga se boje: **“Mi smo onima kojima je data Knjiga prije vas, a i vama već zapovjedili da se bojite Allaha.”** (*En-Nisa'*, 131).

Kada se takvaluk spominje uz Allahovo ime ona znači: *Bojite se Allahove srdžbe*. On Uzvišeni najviše zaslužuje da Ga se bojimo. Uzvišeni Allah kaže: **“On je jedini dostojan da ga se boje i On jedini prašta.”** (*El-Muddessir*, 56). Poslanik, s.a.v.s., o ovom ajetu kaže: *“Uzvišeni Allah je rekao: 'Ja sam dostojan da Me se bojite, pa, ko Me se bude bojao i druga Mi ne bude pripisivao, zaslužio je da mu oprostim.’”* (Ahmed, Ibn Madže).

Muhammed, s.a.v.s., opisujući sebe kazao je: *“Ja se od vas najviše bojim Allaha i najbolje poznajem Allahove granice (propise).”* (Ahmed).

U predaji koju prenosi Ebu Zerr El-Gifari, r.a., navodi se da je Poslanik, s.a.v.s, rekao: *“Uistinu ja vidim ono što vi ne vidite i čujem ono što vi ne čujete. Na nebesima nema prostora ni koliko su četiri prsta, a da na njima nije melek koji svojim čelom čini sedždu Allahu. Kada biste znali ono što ja znam malo biste se smijali a mnogo plakali, ne biste se sa svojim suprugama u posteljama naslađivali i po putevima biste se raštrkali i Uzvišenom se Allahu usrdno molili da vas zaštiti od belaja i nevolja.”* (Tirmizi, Ahmed).

Abdullah ibn Šehir, r.a., kaže: *“Došao sam kod Allahovog Poslanika, s.a.v.s., i zatekao ga kako klanja. Iz dubine njegovih prsa je od silnog plača dopirao zvuk poput zvuka kazana koji ključa.”* (Ibn Hibban). Ovi hadisi svjedoče koliko je Poslanik, s.a.v.s., bio bogobožan i koliko je osjećao strah pred Uzvišenim Stvoriteljem.

Postoji povezanost između znanja i straha, jer ako musliman ne spozna Uzvišenog Allaha preko Njegovih svojstva i Njegovih lijepih imena, može osjećati strah, ali on neće moći u potpunosti da izvrši ono što strah zahtijeva od njega. Svom ummetu je savjetovao bogobožnost riječima: *“Boj se Allaha gdje god bio. Nakon lošeg djela uradi dobro djelo - to će ga izbrisati, a prema ljudima se ophodi s lijepim ahlakom.”* (Tirmizi).

Poslanik, s.a.v.s., nas poziva da se bojimo Allaha, dž.š., ma gdje bili, jer trebamo shvatiti da ništa ne možemo sakriti od Allaha, dž.š. S druge strane, daje nam rješenje kako možemo izbrisati loše djelo, tako što nas je posavjetovao da nakon lošeg djela uradimo neko dobro djelo. Muhammed, s.a.v.s., kaže: *“O ljudi, vaš Gospodar je jedan, vaš otac je jedan. Nema prednosti Arap nad nearapom, niti crveni nad crnim, niti crni nad crvenim, osim po bogobožnosti (takvaluku).”* (Bejheki).

Islam kao univerzalni sistem ljudima nudi pravdu u svim segmentima života, a jedan od njih jeste i jednakost ljudi. Tretiranje ljudi prema vrijednosti njihove moralne unutrašnjosti koju potvrđuju djelima, a ne po vanjštini i spoljašnjem izgledu, je ne samo odlika, već i dužnost u islamu. Zabranjeno je sebi pripisivati osjećaj superiornosti nad drugima. Nismo birali kada ćemo se i gdje roditi, ali zato biramo naše postupke (namjere, riječi i djela), jer nam je Allah, dž.š., dao slobodnu volju, pa nek tu volju usmjerimo ka usavršavanju moralnih vrlina i nastojanja da Uzvišeni Allah bude zadovoljan s nama.

DAREŽLJIVOST Poslanika, s.a.v.s.

Uzvišeni Allah je rekao: *“Nećete zaslužiti nagradu sve dok ne udijelite dio od onoga što vam je najdraže; a bilo šta vi udijelili, Allah će, sigurno za to znati.”* (Ali-'Imran, 92).

Historija je puna jedinstvenih primjera koje su ostavili dobročinitelji. Na njihovom pročelju je naš Poslanik, s.a.v.s., od koga niko nije tražio nešto što je imao a da mu nije dao, bilo to malo ili mnogo. Davao je kao što daje čovjek koji se ne boji siromaštva. Davanje poklona i dijeljenje sadake bile su mu najdraže stvari. Osjećao je radost i sreću zbog toga što dijeli više nego je to osjećao onaj ko bi to primio. Bio je najdarežljiviji čovjek. Njegova desnica je bila kao povjetarac koji ljudima donosi korist. Živio je život poput siromaha, a dijelio je poput kraljeva!

Od Abdullah ibn Abbasa, r.a., se prenosi da je rekao: *“Izašao je Poslanik, s.a.v.s., jednog dana među svoje ashabe, a u ruci mu je bio komad zlata pa reče: 'Muhammed ne bi imao opravdanja pred svojim Gospodarem kada bi umro, a ovo bilo kod njega!', te ga je podijelio prije nego je ustao, pa reče: 'Volio bih kada bi Muhammedovi drugovi posjedovali zlata i srebra koliko je ovo brdo, pa je pokazao prema Uhudu - pa da ga podijele na Allahovom putu i ne ostane ni jedan zlatnik.’”* Abdullah ibn Abbas, r.a., je rekao: *“Poslanik, s.a.v.s., je umro a da iza sebe nije ostavio dinara niti dirhema, ni roba ni robinju. Ostavio je svoj oklop kao zalog kod jednog Jevreja za trideset sa'a pšenice koju su on i njegova porodica jeli.”* (Taberani).

Poslanik, s.a.v.s., je bio uzor i najbolji primjer svojim ashabama i onima koji su ih slijedili čineći dobra djela. Ebu Bekr, r.a., je dao na Allahovom putu sav svoj imetak, pa ga je Po-

slanik, s.a.v.s., upitao: “*O Ebu Bekre, šta si ostavio svojoj porodici?*” On odgovori: *Ostavio sam im Allaha i Njegovog Poslanika.*”

Poziv na dobročinstvo kroz darežljivost obuhvata svakog imućnog, pa i svakog čovjeka na kraju krajeva. U islamu nećeš naći čovjeka koji neće moći dati doprinos na polju darežljivosti i dobročinstva. Siromašni su se požalili Poslaniku, s.a.v.s., da ih bogati pretiču u dobročinstvu, jer daju sadaku od svojih imetaka, dok siromasi nemaju od čega da udjele, pa im je Poslanik, s.a.v.s., objasnio da nije samo imetak jedino sredstvo za činjenje dobrih djela, već svako korisno djelo prema ljudima je jedan vid sadake.

Prevelika naklonost materijalnim dobrima navodi ljude na preveliku škrtnost. Uzvišeni Allah u Kur'anu upozorava: “***Šejtan vas plaši neimaštinom i navraća vas da budete škrti, a Allah vam obećava oprost i nagradu Svoju; Allah je neizmjereno dobar i sve zna.***” (*El-Bekare, 268*).

Koje su negativne strane škrtnosti i zašto je važno čuvati se te osobine?

- a) **Škrtnost je osobina munafika / licemjera.** Uzvišeni Allah kaže: “***Licemjeri i licemjerke slični su jedni drugima: traže da se čine nevaljala djela, a odvrćaju od dobrih i ruke su im stisnute.***” (*Et-Tevba, 67*). Kod muslimana ne mogu se spojiti vjerovanje i škrtnost, niti se može spojiti prašina na Allahovom putu i dim od džehennema.
- b) **Škrtnost vodi činjenju velikih grijeha.** Poslanik, s.a.v.s., nas je upozorio da ne činimo nepravdu jer je nepravda tmina na Sudnjem danu, i da se čuvamo škrtnosti jer je ona upropastila one koji su bili prije nas. Navela ih je do pro-

lijevanja krvi, (da se međusobno ubijaju) i da dozvoljenim smatraju ono što im je bilo zabranjeno. Poslanik, s.a.v.s., je rekao: “Čuvajte se škrтости jer je upropastila one prije vas. Tražila je od njih da lažu pa su lagali, tražila je od njih da čine nepravdu pa su činili nepravdu, tražila je od njih da prekinu rodbinske veze pa su ih prekinuli.” (Ebu Davud).

- c) **Škrтost je uzrok tjeskobe na dunjaluku i žalosti na ahiretu.** Uzvišeni Allah kaže: “*A oni koji se sačuvaju od škrтosti, oni su uspjeli.*” (*El-Hašr*, 9). Ovaj ajet upućuje na to da će onaj ko se ne sačuva škrтosti na ahiretu biti od onih koji su nesretni, koji su propali.

Hasan El-Basri, r.a., je rekao: “Ne znam da li je iko nesretniji zbog svog imetka kao što je to škrтac, jer se on na ovome svijetu brine samo kako će ga sakupiti, a na onome svijetu će račun polagati zato što je njime škrтario. Na ovome svijetu nije siguran od brige koje mu on zadaje, a na onome svijetu se neće spasiti od grijeha u koji ga je on odveo. Na ovome svijetu živi poput fukare, a na onome svijetu će biti obračunavan poput bogataša.”

Ibn Kajjim El-Dževzi je rekao: “Škrтac, onaj ko ne čini dobročinstvo, je čovjek koji najviše osjeća tjeskobu. Njegov život je najteži i ima najveće brige. Svaki put kad odluči dati sadaku mora dobiti zamjenu za nju, pa ne bude u mogućnosti. To su primjeri onih koji udjeljuju i tjeskobe onoga koji škrтari.”

SKROMNOST POSLANIKA, S.A.V.S.

Skromnost je u osnovi propisana velikom čovjeku koji se plaši da u vlastitim očima bude velik. Poslanik, s.a.v.s., opisuje samog sebe na slijedeći način: **“Ja sam čovjek kao i vi samo što se meni objavljuje.”** (*El-Kehf, 110*). Ibn Mubarek, r.a., je nekom čovjeku iz Horosana, koji je bio poznat po svojoj bogobožnosti i skromnosti, ali je pokazao nepoštovanje prema njemu rekao: “Kada izađeš iz svoje kuće svakog koga ugledaš smatraj boljim od sebe.”

MILOST POSLANIKA, S.A.V.S.

Allahova, dž.š., blagodat kako muslimanima tako i cijelom čovječanstvu je to što je poslao Muhammeda, s.a.v.s., kao milost svim svjetovima. Rekao je Uzvišeni Allah: **“A Mi smo te samo kao milost svjetovima poslali.”** (*El-Enbija, 107*). A Poslanik, s.a.v.s., je rekao: **“Ja sam vjerovjesnik milosti.”** (Muslim).

Allah, dž.š., je htio da ljudima pošalje čovjeka koji će im otklanjati bolove, ublažavati brige, opraštati greške, žrtvovati se zbog njihove upute, pomagati slabe, braniti ih kao što majka brani svoje čedo. Poslao im je Muhammeda, s.a.v.s. U njegovo srce je ulio znanje i milost, njegovo ponašanje je obogatio druželjubivošću, njegovu prirodu je učinio lahkom i osjećajnom, njegovu ruku je učinio darežljivom i blagodatnom. Zbog toga je Muhammed, s.a.v.s., postao najmilostiviji, najosjećajniji i najplemenitiji Allahov rob. Dok su mu ljudi tražili da upućuje dovu protiv nevjernika, rekao je: **“Nisam poslan da proklinjem, poslan sam kao milost.”** (Muslim).

Kada je otišao u Taif da prenese poruku islama, njegovi stanovnici su ga kamenovali. Meleki planina došli su kod njega zajedno sa Džibrilom, a.s., i upitali ga: “*Želiš li da sravnimo ova dva brda i uništimo taj narod?*” Vjerovjesnik milosti nije bio zadovoljan time, nego je rekao: “*Ne, ja molim Uzvišenog Allaha da potomke ovog naroda učini od onih koji će robovati samo Njemu i koji Mu neće pripisivati nikoga ravnim.*” (Muttefekun alejhi).

Samilost Poslanika, s.a.v.s., je obuhvatala sva živa bića, pa se obratio ashabima: “*Tako mi Allaha u čijoj je ruci moja duša, nećete ući u džennet sve dok ne budete samilosni jedni prema drugima,*” pa su mu ashabi rekli: “*Mi smo milostivi jedni prema drugima,*” pa im je Poslanik, s.a.v.s., ukazao da nije prava samilost samo da budete milostivi jedni prema drugima. *To je milost koja obuhvata sva stvorenja, čak i životinje.*” Jedan čovjek mu je rekao: “*Ja i kad koljem ovcu, koljem je iz milosti,*” pa mu je Poslanik, s.a.v.s., rekao: “*I prema ovcu ako si milostiv, Allah će ti se smilovati.*” (Ahmed).

BLAGOST Poslanika, s.a.v.s.

Još jedna osobina kojom se Poslanik, s.a.v.s., odlikovao je blagost. On se odnosio blago prema svima, bez obzira bili oni muslimani ili ne, bili mladi ili stari. Tome svjedoči Kur'an: “***Samo Allahovom milošću ti si blag prema njima; a da si osoran i grub pobjegli bi iz tvoje blizine.***” (Ali-Imran, 159).

Dakle, blagost je bila karakteristika Muhammeda, s.a.v.s., i u najneugodijim situacijama, a to nam može potvrditi hadis kojeg prenosi Ebu Hurejre, r.a. “*Jedne prilike je Poslanik, s.a.v.s.,*

sjedio sa svojim ashabima u džamiji i u trenutku kad je htio da se povuče u svoje sobe, prišao mu je jedan beduin te ga žestoko povukao za njegov ogrtač, tako da mu se od žestine povlačenja ocrtalo crvenilo oko njegovog vrata, te mu reče: 'O Muhammede, podaj mi pravo koje mi pripada. Natovari mi dvije kamile, jer mi ne daješ od svog niti od očevog imetka.' Ashabi su reagovali na postupak ovog beduina, a u tome se posebno istakao Omer, r.a. Poslanik, s.a.v.s., ih je smirio i naredio da podmire potrebe ovog beduina.” (Ebu Davud).

Brojni su primjeri ove vrste koji se navode u hadiskim zbirkama. Iz navedenog primjera učimo da osobina vjernika treba biti blagost, smirenost, čak i kad je podvrgnut uvredama. Jedno od svojstva robova Milostivog jeste kada ih bestidnici vrijeđaju da im odvrte **“Selam (mir) vama.”** (*El-Furkan, 63*).

Blagost se stiče naporom, tj. nastojanjem da se bude blag, kako nas uči Muhammed, s.a.v.s.: *“Blagost se postiže nastojanjem da se bude blag.”* (Taberani). Također, Poslanik, s.a.v.s., kaže: *“U čemu se nađe blagost ona to i ukrasi, a odakle se blagost ukloni to biva unazađeno.”* (Muslim). Blagost u savjetovanju i odnosu s ljudima okuplja i ujedinjuje ljude, dok ih grubost odbija.

Zaključak

Upoznavanje sa ličnošću Muhammeda, s.a.v.s., radi primjene njegovog modela u praksi predstavlja dokaz ljubavi vjernika prema Allahu, dž.š., što opet predstavlja i dokaz ljubavi Allaha, dž.š., prema njemu. Allah, dž.š., kaže: ***“Reci, ako Allaha volite, mene slijedite, i vas će Allah voljeti i grijehе vam oprostiti - a Allah prašta i samilostan je.”*** (Ali-Imran, 31).

Nema sumnje da je poznavanje osobina koje su krasile Poslanika, s.a.v.s., jedan od najboljih načina da se one nađu u našoj praksi i da nam On, s.a.v.s., uistinu postane najveći uzor u svakom koraku našeg života.

Literatura:

1. Besim Korkut, *Kur'an s prijevodom*, El-Kalem, Sarajevo, 1412. h.;
2. Tirmizi, *Vrline Allahovog Poslanika*, El-Kalem, Sarajevo, 1997.;
3. Hajrudin Tahir Ahmetovic, *Ovo je Muhammed Allahov Poslanik, s.a.v.s.*, Doboј, 2016.;
4. Osman Nuri Topbaš, *Ličnost bez premca*, Istanbul, 2010.;
5. Emir Demir, *Ahlak da'ije*, Sarajevo, 2003.;
6. Muhammed El-Gazali, *Karakter Muslimana*, Fahrudin Smailović, Sarajevo, 2003.

BESIM B. RAMA, prof.

DOVA - IBADET SVAKOG VJERNIKA

“Gospodaru moj, oprosti meni, i roditeljima mojim, i onome koji kao vjernik u dom moj uđe, i vjernicima i vjernicama, a nevjernicima samo propast povećaj!”

(Nuh, 28)

Uvod

Imajući u vidu kakva je situacija u svijetu, a ujedno i kod nas, možemo kazati da živimo u vremenu globalne ekonomske, moralne, životne, porodične... ili bolje kazano svake krize dostojanstvenog ljudskog života. Ove životne prilike često nas dovode u bezizlazne situacije i bez obzira koliko se trudili doći do rješenja, to nam ne polazi za rukom. Međutim, ni u tim trenucima musliman se ne predaje, ne gubi nadu, ne očajava, nego se iskreno dovom obraća svome Gospodaru, jer Allah, dž.š., je Taj koji upravlja svim i o svemu odlučuje. Dakle, dova je za vjernika itekako bitna i značajna za izlaz iz svakog ovodunjalučkog iskušenja. I upravo zbog tog njenog značaja odlučili smo se u ovom radu pisati o dovi.

U prvom djelu ovog rada vidjet ćemo, zapravo, šta je dova, i koji je njen značaj. Nakon toga, navest ćemo šta glavni izvor is-

lama, Kur'an, kaže o dovi, te ćemo navesti dva primjera dova koje su učili Božiji poslanici Ejjub, a.s., i Zekerijjah, a.s..

U drugom djelu rada govorit ćemo o značaju dove u hadisima Muhammeda, s.a.v.s., i navest ćemo neke primjere iz njegovih dova koje je upućivao Allahu, dž.š.. Na kraju ćemo spomenuti i neke važne propise kako bi nam dova bila što ispravnija i primljena kod Allaha, dž.š..

ŠTA JE DOVA?

Riječ *dova* (*du'a*) je arapskog porijekla i nastala je od glagola *de'a, jed'u*. *Du'a* (dova) u prijevodu na bosanski jezik znači: *zov, poziv, dozivanje, prizivanje, molitva, moljenje, molba*. Mehmed Handžić navodi da dova u pravom smislu znači “molitva i ponizno upravljanje - upućivanje molbi svome Stvoritelju.” Znači trajno priznavanje svoje slabosti i ovisnosti o izvoru svake moći i snage, o dragom Bogu.¹

Prema tome, dova ima veoma veliki značaj i ulogu u životu muslimana, jer je ona srž ibadeta. Dova je put koji, kroz tihi razgovor, između čovjeka, ograničenih duhovnih, moralnih, psihičkih, intelektualnih i tjelesnih potencijala, i Allaha, dž.š., našeg Gospodara, neograničenih potencijala. A onda Allah, dž.š., zavisno od čovjekove čistote, iskrenosti, predanosti, istrajnosti i odlučnosti izravno intervenira.²

¹ Mehmed Handžić, *Studije iz šerijatskog prava (Izabrana djela)*, knjiga 5, Ogledalo, Sarajevo, 1999., str. 364.

² Zuhdija Hasanović, “Dova-srčika ibadeta”, *Takvim za 2012. godinu*, El-Kalem, Sarajevo, 2011., str. 102.

Ibnul-Kajjim kaže: “Postoje dvije vrste dove: dova koja je ibadet i dova kojom se traži nešto. Onaj ko čini ibadet čini i dovu, a i onaj koji nešto traži i moli, također čini dovu.”³

KUR'AN O DOVI

Čitajući Kur'an, a.š., u mnogim ajetima, u različitim kontekstima, spominje se dova, kao i njen značaj za muslimana. Posebno je potrebno imati u vidu ono što Kur'an kaže, da je “čovjek stvoren slabim” - onda je dova tom slabijem čovjeku i te kako potrebna i to iskrena dova, kojom se obraća svome Gospodaru i samo od Njega pomoć traži.

Uzvišeni Allah kaže: “*Kada te upitaju o Meni Moji robovi, ti im reci da sam Ja blizu, uslišavam dovu onoga koji moli, kada Me zamoli, pa nek se i oni Meni odazovu i nek Me vjeruju, ne bi li bili na pravom putu!*” (El-Bekare, 186.). Sejjid Kutb, tumači riječi “Ja sam blizu” pa kaže: Kakva nježnost!? Kakva simpatičnost!? Kakva blještavost!? Kakva pitomost!? Gdje onda padaju bilo kakve poteškoće i bilo kakve obaveze u okrilju ovakve ljubavi, ovakve blizine i ovakve prisutnosti od strane Uzvišenog Allaha. Ovo je ajet koji izliva u srce vjernika sladak poziv, prisnu ljubav, smirujuće zadovoljstvo, pouzdanje i uvjerenje, tako da vjernik živi od toga u zadovoljstvu Uzvišenog, blizu poziva, osjećaju sigurnosti i čvrstoj odluci.⁴

³ <https://www.pozivistine.com/znacenje-i-vaznost-dove/> (pristupljeno: 15.10.2022.).

⁴ Sejjid Kutb, *U okrilju Kur'ana*, Knjiga 2, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 1996., str. 90.

Kur'an ne samo da je preporučio upućivanje dove Allahu, dž.š., već je i naredio vjernicima da dovu isključivo upućuju samo Njemu Uzvišenom, da Ga skrušeno mole, naročito u teškim trenucima, obećavajući da će se na iskren poziv Svojih robova sigurno odazvati, a da će one koji Mu se iz oholosti odbiju moliti u Džehennem ponižene smjestiti,⁵ što nam potvrđuju i sljedeće kur'anske riječi: ***“Gospodar vaš je rekao: ‘Pozovite Me i zamolite, Ja ću vam se odazvati!’ Oni koji iz oholosti neće da Mi se klanjaju - ući će, sigurno, u Džehennem poniženi.”*** (*El-Mu'min*, 60). Riječi “Pozovite Me” ovdje su u značenju traženja (dova) i želje za onim što je kod Gospodara. Da bi nam se Allah, dž.š., odazvao, moramo samo Njemu iskreno da robujemo, da Mu ibadet činimo. Onda se možemo nadati Njegovom odazivu na našu molbu, a to je Njegov oprost i nagrada. Dova i traženje od Allaha, dž.š., je ibadet, jer se kroz dovu pokazuje ovisnost roba (čovjeka) od Rabba (Gospodara), kao i poniznost roba pred Allahom, dž.š..⁶ Svaki naš ibadet zavisi o naše iskrenosti u tom ibadetu, pa tako i kada dovu upućujemo, hoće li nam biti uslišana ili ne, zavisi od naše iskrenosti, što potvrđuje i sljedeći ajet: ***“...I molite Mu se iskreno Mu ispovijedajući vjeru!”*** (*El-A'raf*, 29.).

Kur'an u sebi sadrži mnogo dove, a prva kur'anska sura El-Fatiha i posljednje dvije kur'anske sure El-Felek i En-Nas, su dove, tako da Kur'an započinje i završava dovom. Kroz čitav Kur'an su prisutne i dove koji su Božiji poslanici upućivali i tra-

⁵ Mustafa Jahić, “Dova u mjesecu ramazanu”, *Takvim za 2018. godinu*, El-Kalem, Sarajevo, 2017., str. 120.

⁶ Ibn Džuzejj El-Endelusi, *Olakšani komentar Kur'ana*, Knjiga 5, Libris, Sarajevo, 2014., str. 259.

žili od Allaha, dž.š., za pomoć, oprost, porod, Džennet, zaštitu od prokletog šejtana, kao izlaz iz bezizlazne situacije itd.

Ovom prilikom navest ćemo dove koje su učili poslanici Zekerijjah, a.s., i Ejjub, a.s. Prvi je bio iskušan da ostane bez muškog nasljednika, učio dovu u poznim godinama svoga života, gdje moli Allaha, dž.š., da mu podari nasljednika, ali njegove riječi u početku ne daju rezultata, a onda kada je vidio da hazreti Merjema dobiva hranu od Allaha, dž.š., iako je on jedini bio zadužen da joj je dostavlja, tada se Zekerijjah, a.s., potpuno predaje dovi i moli sljedećim riječima: **“Gospodaru moj, ne ostavljaj me sama, a Ti si jedini vječan!”** (*El-Enbija*, 89.). Allah, dž.š., mu, bez obzira što je bio u poznim godinama a supruga nerotkinja, daje sina Jahjaa, a.s..

Zatim, Ejjub, a.s., godinama biva na kušnji: ostaje bez velikog imetka, bez djece, brojne porodice i na kraju sam obolijeva, ali Ejjub, a.s., nikada se ne žali na sudbinu. Na kraju, šejtan je djelovao na Rahmu, na njegovu suprugu, koja je ostala jedina uz njega, te mu je počela govoriti: “Dokle će te Allah ovako kažnjavati? Gdje je tvoj imetak, tvoja djeca, poznanici i prijatelji, gdje je tvoje zdravlje...?” Tada ju je Ejjub, a.s., podsjetio pitajući je koliko su godina bili u blagostanju? Njegova supruga je rekla da je to trajalo 80 godina. A kad ju je Ejjub, a.s., upitao koliko su godina u iskušenju? - ona je odgovorila da su bili punih 7 godina, a po nekim historijskim podacima punih 18 godina. Tada joj Ejjub, a.s., reče da ga je stid moliti Allaha, dž.š., da ga oslobodi kušnje, a nije u njoj (u kušnji) bio koliko je bio u blagostanju. Nakon toga, Ejjub, a.s., zamoli Allaha, dž.š., da ga izliječi, upućujući Mu slijedeću dovu: **“Mene je nevolja snašla, a Ti si od milostivih najmilostiviji!”** (*El-Enbija*, 83.). Nakon nje-

gove dove, Uzvišeni Allah nadoknađuje mu sve što je izgubio i daje još i više: “(I Ejjubu se) *odazvasmo i nevolju mu koja ga je morila otklonismo i vratismo mu, milošću Našom, čeljad njegovu i uz njih još toliko i da bude pouka onima koji se Nama klanjaju.*” (El-Enbija, 84.).⁷

Iz ovoga možemo izvući jasne pouke. Ako malo pogledamo oko sebe, vidjet ćemo da među ljudima ima onih koji su bez nasljednika, koji su iskušani gubitkom evlada, imetka, porodicom, tako isto ima i onih koji su zdravstveno iskušani od Allaha, dž.š.. Dakle, dok je čovjek na dunjaluku, on će biti u raznoraznim iskušenjima, a musliman ne treba da gubi nadu, ne treba da odustaje, već što je u mogućnosti da uradi i da se ugleda na Božije poslanike, i njihove iskrene dove.

Hadisi o dovi

Čitajući zbirke hadisa Muhammeda, a.s., naći ćemo mnogobrojne izreke koje govore o vrijednosti dove i koje podstiču na upućivanje dove Uzvišenom Allahu. U jednom kratkom, ali sažetom hadisu Muhammed, a.s., je rekao: “*Dova je srž ibadet!*” (Tirmizi). Iz navedenog hadisa, vidimo da islam smatra dovu srž ibadeta. Islam ne dozvoljava da dova bude upućena ikome drugom osim Allahu, dž.š., makar to bio poslanik, melek ili ma kakvo Allahu, dž.š., ugodno i drago stvorenje. Dakle, po islamskom učenju u ovom pitanju nema posrednika između Allaha i čovjeka. Svako se izravno obraća svome Stvoritelju,

⁷ Više vidi: Ibn Kesir, *Kazivanja o vjerovjesnicima*, Aktivna islamska omladina, Sarajevo, 2002., str. 286-292.

Koji svačiju molbu čuje i uslišava. Muhammed, a.s., je rekao: *“Kada moliš, moli Allaha, a kada tražiš pomoć, traži od Allaha!”* (Tirmizi).

Ako budemo uzeli u obzir riječi Muhammeda, s.a.v.s., gdje nam kroz hadise skreće pažnju i daje nam do znanja da Allah, dž.š., dovi daje posebnu počast, kada kaže *“Kod Allaha nema ništa plemenitije od dove!”* (Tirmizi), kao i hadis gdje je Muhammed, s.a.v.s., ukorio onoga ko ne čini dovu, kazavši: *“Allah se srdi na onoga ko Mu ne upućuje dovu”* (Tirmizi), onda možemo zaključiti da čovjek ne treba zanemarivati dovu kao zaseban ibadet. Kad čovjek koji često Allaha, dž.š., moli, on bez sumnje Allaha i priznaje i vjeruje, i takav se čovjek ujedno i boji Allaha, dž.š., pa će, bez sumnje, biti boljeg i uzornijeg ponašanja.

Ovdje smatramo bitnim skrenuti pažnju na dvije stvari vezano za upućivanja dove koje su pogrešno shvaćene kod pojedinih ljudi. Prva stvar jeste da se osoba žali da mu Allah, dž.š., ne prima dovu. Dakle, trebamo znati, da će Allah, dž.š., primiti dovu one osobe koja je bogobojazna, koja ispunjava sve uslove predviđene za dovu, te se čuva harama. O ovome nam svjedoče i riječi Muhammeda, s.a.v.s., kad je spomenuo *“čovjeka koji je putovao dugo, čupave kose i prašnjav, koji je ispružio ruke prema nebu - moleći: Gospodaru moj, Gospodaru moj, a hrani se haram hranom, pije haram piće, oblači haram odjeću i izdržava se haram opskrbom, pa kako da mu dova bude uslišana?!”* (Muslim).

I druga pogrešna stvar koja je prisutna kod pojedinih ljudi, jeste da čovjek sve propise i obaveze koje ima prema Allahu, dž.š., i prema drugima zanemari ili zapostavi, a oslanja se samo

na dovu. Musliman koji na pravilan način razumije i živi svoju vjeru, zna da je dova samo jedno krilo kojim se leti do uspjeha. Drugo krilo podrazumijeva rad, aktivnost i angažovanje. Mi smo na ovom svijetu poput brodolomnika na pučini, konstantno treba dove činiti, ali i nastaviti plivati, da bi se stiglo do obale.⁸

Husein Đozo ističe da na Božiju pomoć čovjek stiže pravo tek onda kada sa svoje strane preduzme sve što je u njegovoj moći. Sjediti skrštenih ruku, ništa ne preduzimati, a obraćati se Bogu da ti pomogne, ne predstavlja nikakvu dovu. Takvu dovu Bog, dž.š., sigurno, neće uslišati.⁹ Dakle, musliman treba da zna, da dova podstiče na rad, ibadet, aktivnost, istrajnost. Da dovom počinje svaku svoju aktivnost, prati je i završava dovom.

Zbog mnogobrojnih dova koji je Muhammed, s.a.v.s., učio u različitim prilikama i situacijama, nastale su i mnogobrojne *Zbirke dove*, gdje su autori pokušali sakupiti sve dove koje su prenesene da ih je učio Muhammed, s.a.v.s.. Ovom prilikom mi ćemo spomenuti samo neke dove: *“Allahu, ja od Tebe tražim uputu na Pravi put, bogobojaznost, čednost i zadovoljstvo.”* (Muslim).

Za sljedeću dovu Poslanik, s.a.v.s., je rekao: *“Ko ujutro ustane i kaže ove riječi: 'Zadovoljan sam da mi je Allah Gospodar, islam vjera i Muhammed poslanik' - ja sam mu garant, odnosno ja ću ga uzeti za ruku i uvesti u Džennet.”* (Tirmizi).

Enes, r.a., prenosi da je dova koju je Poslanik, a.s., najviše učio bila: *“Allahu, Gospodaru naš! Daj nam na ovome svijetu*

⁸ Hasanović, *nav. djelo*, str. 106.

⁹ Husein Đozo, *Kur'anske studije (Izabrana djela)*, Knjiga 2, El-Kalem, Sarajevo, 2006., str.129-130.

dobro, a i na budućem svijetu dobro i sačuvaj nas od vatre!”
(Muslim).

Neki od uslova da bi NAM DOVA BILA PRIMLJENA

Za svaki ibadet koji nam je propisan, da bi bio ispravan i primljen kod Allaha, dž.š., moraju se ispoštovati, odnosno primijeniti određeni propisi prije samog tog ibadeta. Kao što smo već naveli, shodno argumentima da je dova ibadet, da bi nam naše dove bile kabul - primljene kod Allaha, dž.š., trebamo znati i primijeniti neke (adabe) propise koji su vezani za dovu. Stoga ćemo, ovom prilikom, shodno argumentima navesti neke od najbitnijih propisa:

1. *Nijjet* (iskrenost) - nijjet je u islamu veoma važan u svim poslovima koje činimo, pa i po pitanju dove trebamo biti iskreni. U ajetu stoji: **“I molite Mu se iskreno Mu ispo- vijedajući vjeru!”** (*El-A'raf*, 29.).
2. *Dovu započeti sa zahvalom Allahu, dž.š., i salavatom na Muhammeda, s.a.v.s.* Prenosi se da je Muhammed, s.a.v.s., jednom prilikom prošao pored čovjeka koji je dovio, a nije zahvalio Allahu, dž.š., niti je donio salavat na Muhammeda, s.a.v.s., pa je rekao njemu ili nekom drugom: *“Ovaj je požurio! Kada neko od vas moli, neka se prvo zahvali Allahu, zatim neka donese salavat na Poslanika, pa tek onda neka moli šta hoće!”* (Tirmizi).
3. *Prilikom učenja dove okrenuti se prema kibli i podignuti ruke prema nebu, te kada se završi sa dovom rukama po- trati lice.* O ovome se prenosi da je Muhammed, s.a.v.s., rekao: *“Zaista je vaš Gospodar stidljiv i darežljiv; stidi*

se Svojih robava, kada Njemu ruke ispruže, da ih vrati praznim.” (Ebu Davud). Dok Omer, r.a., kaže: “Kada je Allahov Poslanik dizao ruke prilikom učenja dove, ne bi ih vraćao prije nego što bi njima potrao lice.” (Tirmizi).

4. *Dovu upućivati u blagostanju i u nevolji.* Da bi nam se Uzvišeni Allah odazvao u nevolji onda mu trebamo zahvaljivati i moliti Ga kada nam je sve dobro u životu. Zato trebamo upućivati Allahu dove kada smo zdravi - da bi nam se odazvao i onda kada smo bolesni, kada smo bogati - da bi nam se odazvao i onda kada smo siromašni, kada smo sretni - da bi nam se odazvao i onda kada smo tužni. Muhammed, s.a.v.s., je rekao: *“Ko želi da mu Allah odgovori na dovu u nevolji, neka Ga moli kada je u izobilju!” (Tirmizi).*
5. *Prilikom upućivanja dove treba biti odlučan i uvjeren u njeno uslišenje.* Muhammed, s.a.v.s., je rekao: *“Dok Allahu dovu upućujete, budite uvjereni u njezino uslišenje! Znajte da Uzvišeni Allah neće primiti dovu nemarnog srca.” (Tirmizi).*
6. *Dova ne smije sadržavati bilo kakav grijeh, niti požurivati rezultate dove.* Muhammed, s.a.v.s., je rekao: *“Dova čovjeka biva primljena osim u slučaju molbe za neki grijeh, prekid rodbinske veze ili kada se molbi udovolji odmah. Neko upita: - Božiji Poslaniče, šta to znači da neko traži da bude brzo udovoljeno? - Poslanik, s.a.v.s., odgovori: - To je da dotični kaže: Molio sam i molio i nisam primijetio da mi je molba primljena, udaljio se tada i prestao da moli.” (Muslim).* Onaj koji upućuje dovu, treba imati na umu sljedeće: njegova dova ili će biti odmah

- primljena, ili će biti primljena nakon nekog vremena, ili će ga Allah, dž.š., zaštititi od neke nedaće, ili će biti primljena na Sudnjem danu kada mu najviše bude trebala.
7. *Dovom se Allahu, dž.š., ne treba ni previše glasno moliti, nego ponizno i u sebe.* Uzvišeni Allah, dž.š., kaže: **“Molite se ponizno i u sebi Gospodaru svome, On ne voli one koji se preglasno mole.”** (*El-A'raf*, 55.).
8. *Dovom se musliman može obraćati Allahu, dž.š., u svako vrijeme i na svakom mjestu.* Međutim, postoje i posebni odabrani trenutci, koji su nam prenijeti od strane Muhammeda, s.a.v.s., kada treba upućivati dovu. Prema hadisi-ma, ti odabrani trenutci za dove su: u posljednjim satima petka (džume), u vrijeme pristupanja imama klanjanju džuma-namaza, zadnja trećina noći, dan Arefat, mjesec Ramazan, tokom sehura i iftara, između ezana i ikameta, nakon namaza, dok smo na sedždi. O dovi dok smo na sedždi, Muhammed, s.a.v.s., je rekao: *“Rob je najbliži svome Gospodaru dok je na sedždi. Zato, dok ste na sedždi, mnogo Allahu dove upućujte.”* (Muslim).
9. *Unutarnji (duhovni) odnos prema dovi.* I od njega zavisi primanje dove, a to je: pokajanje, vraćanje onoga što je nezakonito uzeto i odlučno i snažno okretanje Uzvišenom Allahu. Prenosi se da je Musaov, a.s., narod zadesila velika suša. Musa, a.s., izašao je s Israelićanima da zajedno pro-uče dovu za kišu. Tri puta su izlazili, ali kiše nije bilo. Uzvišeni Allah objavio je Musau, a.s., da mu neće udovoljiti dovi, niti dovi njegovog naroda, sve dotle dok je među njima čovjek koji tuđe riječi prenosi. Musa, a.s., zatražio je od Allaha, dž.š., da im ga otkrije kako bi ga odstranili iz svojih redova. Međutim, Allah, dž.š., je objavio Musau,

a.s.: *“Zar da vama zabranjujem klevetu, a sam budem od onih koji to rade?!”* Tada je Musa, a.s., rekao Israelićanima: *“Svi se pokajte Allahu, i prekinite s klevetom!”* Pokajali su se, pa im je Uzvišeni Allah dao kišu.¹⁰

Zaključak

Musliman treba da zna da dova kao molba koju upućuje iskreno samo Uzvišenom Allahu, pogrešno postupa ako to čini samo u slučaju teških životnih iskušenja, poteškoća i nedaća. Musliman upućuje dovu i u onim životnim trenutcima koji su ispunjeni radošću, zadovoljstvom i blagostanjem. Dakle, poruka je upućivati dovu i u dobru i u zlu.

Ako uzmemo u obzir da dova sadrži tri bitna elementa - čovjek (Božji rob) koji traži i moli, Uzvišeni Allah od Koga se traži i Koji može udovoljiti dovi i ono što se traži i moli - onda dobijemo srž dove.

Dovom musliman otvara neposredni dijalog - razgovor sa Allahom, dž.š., gdje iznosi svoje potrebe i teškoće, moleći od Njega rješenja za svoje potrebe. Allah, dž.š., čuje naše dove, naše molbe. Što više molimo Allaha, dž.š., to više utiče i na jačanje veze između čovjeka i Gospodara. Musliman ne odustaje od upućivanja dove, čak i ako odmah ne dobije ono što traži. Vidjeli smo da i Božijim poslanicima dove nisu bile odmah primljene, ali trebamo biti sigurni da nas Allah, dž.š., čuje i prima naše dove onda kada se i najmanje nadamo.

¹⁰ Ebu Hamid El-Gazali, *Oživljavanje vjerskih znanosti*, Knjiga 2, Bookline, Sarajevo, 2004., str. 353-354.

BOŠNJACI, ISLAM I ZAJEDNICA

DR. SADIK IDRIZI ALJABAK

PRELAZAK NA ISLAM BOŠNJAKA PRIZRENSKE ŽUPE

Uvod

Župa predstavlja malu i izdvojenu geografsku oblast pod vijencem Šar-planine. Ima oblik male uzdužne kotline, oivičene i ispresijecane brdima, kroz koju teče rijeka Prizrenska Bistrica. U prošlosti je ovom teritorijom prolazio karavanski put između Skoplja i Prizrena, Skadra i Soluna, a na zapadnoj strani prolazio je put Prizren - Tetovo. Sada kroz Župu prolazi magistralni asfaltni put Prizren - Brezovica - Kačanik - Skoplje, dok se jedan njegov krak odvaja za Tetovo.

Mnogi je nazivaju Sredačka župa, Jablanička župa ili samo Župa. Poznata je i pod imenom Višegrad, čime se određuje njen položaj u odnosu na grad Prizren. Šesnaest sela ove Župe čine geografsku cjelinu: Rečane, Gornje Ljubinje, Donje Ljubinje, Planjane, Manastirica, Mušnikovo, Pousko, Jablanica, Nebregošte, Lokvica, Sredska, Gornje Selo, Stružje, Drajići, Živiniane i Bogoševce.

Proces širenja islama među Bošnjacima Prizrenske Župe (Višegrada) dosad nije bio predmet ozbiljnijeg naučnog istraživanja. O Župi su uvijek pisali drugi i stanovništvo ove oblasti posmatrali kroz prizmu balkanskih etničkih podjela, osporava-

nja, svojatanja i negiranja. Mnogi autori ovom pitanju prilaze jednostrano i najčešće koriste teorije iz druge polovine 19. vijeka, često previđajući činjenicu da je islam u znatnoj mjeri uticao na život i kulturu najvećeg dijela Bošnjaka Župe.

Etnogeneza i porijeklo naroda i drugih socijalnih grupa na Balkanu ne mogu se utvrditi na osnovu matrica preuzetih iz srednjega vijeka, selektivno montiranih i preslikanih u današnje okolnosti, a da se pritom zanemaruju sve historijske promjene i konvertizmi koji su se dešavali na ovim prostorima (bogumilizam, prihvatanje islama, mnogobrojna useljavanja i iseljavanja i dr.).

Predmet ovoga rada nije etnogeneza Bošnjaka Župe već isključivo vjerska, odnosno konfesionalna pripadnost, mada treba imati u vidu da je religija najvažniji faktor u etničkom profilisanje identiteta balkanskih naroda. U radu su korišteni historijski dokumenti, mada nedostaju osmanski spisi (defteri) iz 17. stoljeća kada je ovaj proces dobio na zamahu, obimu i intenzitetu. U ovom periodu izvršen je najmasovniji prelazak na islam stanovništva Gore, Župe i Podgora.

Župa je tradicionalno bila prostor iseljavanja, a emigracija vođena primarno spletom ekonomskih i političkih motiva dobrim je dijelom poprimila trajna obilježja, kroz sva historijska razdoblja. Iseljavanje tokom 20. stoljeća i prvih decenija 21. stoljeća prisutno je kod čitavog stanovništva Župe, ali je vidno naglašenije kod pravoslavnog dijela populacije.

U posljednja dva stoljeća udio muslimana u ukupnoj strukturi stanovništva Župe se uvećava, dok broj pravoslavnog stanovništva, posebno od sredine 20. stoljeća do danas, bilježi kontinuirani pad. Do smanjenja broja pravoslavnog stanovniš-

tva u ovom periodu nije došlo zbog konvertizma, već je isključivo rezultat općih migracijskih kretanja.

Najstariji podaci o islamu u Župi

Prema dosad dostupnim izvorima, islam u Župi prisutan je od početka 16. stoljeća. Stanovnici Župe su prelazili na islam dobrovoljno i bez prisile, što potvrđuje dužina trajanja ovog procesa kao i vjerska tolerancija među stanovništvom.

Sultan, kao vlasnik državne zemlje, zaslužnim je vojnicima dijelio veće ili manje posjede. Taj način nagrađivanja vojnika u osmanskom društvu poznat je pod nazivom *timarski sistem*. Posjedi su se prema visini prihoda dijelili na: *hasove*, *zeamete* i *timare*. Zemlja kao vlasništvo sultana bila je najvećim dijelom dodijeljena spahijama u vidu timara.

Sela dodijeljena kao timari bila su oslobođena *ispendže* (osmanski turski *ispence* > latinski *spensa*, trošak), vrste poreza za zemljarinu. Zašto je stanovništvo koje je bilo u sklopu timara bilo oslobođeno ispendže, ne može se tačno utvrditi.

U turskom defteru (popisu) iz 1522. godine kao timari pominju se pojedina sela Župe: Mušnikovo (Muçnikova) je timar Mahmuda veled-i, Nebregošte (Nebregošte) je timar Buraka i Mustafe bin (sin) Süleymana, Manastirica (Manastiriçe) je timar Ahmeda bin Mustafe, Lokvica (Lokovica) je timar Cüneyd-i Temreza, Ljubinjje (Lubine) je timar Gazija i dr.¹

¹ Hanife Alaca, Doktorska teza "Prizrenski sandžak u XV i XVI stoljeću" odbranjena na Univerzitetu Yıldırım Beyazid u Ankari 2017. godine. Tabela: EK-V. 1522 Tarihli Tahrir Defterine (BOA, TD 92) Göre Prizren Sancağı, str. 190-194.

Na sumarnom popisu (defteru) iz 1530. godine u Župi se javlja neznatan broj muslimana - dvije porodice u Manastirici i isto toliko u Planjanu.² Ovaj popis potvrđuje da je prelazak na islam u Župi započeo gotovo istovremeno kada i u Gori, te da je islam na ovim prostorima prisutan najmanje pet stoljeća u kontinuitetu.

U drugoj polovini 16. stoljeća, kada su prelasci na islam učestali na širim prostorima Balkana, broj muslimana u Župi se nešto povećao, mada je i dalje bio ograničena pojava. U Opširnom popisu (defteru) Prizrenskog sandžaka iz 1571. godine javlja se nešto veći broj muslimanskih porodica u Manastirici (4), Ljubinju (2), Planjanu (2), Nebregoštu (2), Lokvici (2) i mezri (zimsko naselje) Pousko (2). Zanimljivo je da su na ovom popisu registrovana i dva muslimana u Sredskoj (Ishak Hamza benak i Hasan Abdulah benak).³

Tokom 17. stoljeća prelazak na islam u Župi dobio je na zamahu. U ovom periodu pojedina sela su u cijelosti prešla na islam - Ljubinje, Manastirica, Nebregošte, Rečane, Stružje i Jablanica sa Pouskom, dok se islam proširio u Lokvici, Planjanu, Mušnikovu, Gornjem Selu i Dražčićima. Jedino u Sredskoj, Živinjanu i Bogoševcu nije bilo muslimana. Još nema pouzdanih podataka kada je izgrađen prvi mesdžid ili džamija na prostoru Župe, ali će se, analizom arhivskih dokumenata, u dogledno vrijeme i to utvrditi. Pretpostavka je da je to u Manastirici.

² Ibid., str. 207-235.

³ Tatjana Katić, *Opširni popis Prizrenskog sandžaka iz 1571. godine*, Istorijski institut, Beograd, 2010.

ŠIRENJE ISLAMA U ŽUPI

Na osnovu dosad dostupnih dokumenata, teško je odrediti koji dio stanovništva Župe prelazi na islam. Jedno je sigurno, pristup islamu bio je dobrovoljan u smislu kur'anskog postulata “*La ikrahe fid-din*” (“*U vjeri nema prinude,*” *El-Bekare*, 256). Poznato je da se masovni prelazak bosanskih bogumila u islam dogodio na dobrovoljnoj osnovi i nikako silom još sredinom 15. stoljeća. Nešto slično dogodilo se i sa stanovnicima Župe, koji su prelazili na islam u talasima i mirno.

Razni istraživači su isticali očitu bliskost između islama i bogumilizma, gdje su dodirne tačke, kako na planu doktrine tako i u praksi, mnogo veće nego što se može zamisliti. Činjenica da se riječ *poturi*, naporedo sa imenom *Torbeš*, koristi kao naziv za slavizirane grupe na Balkanu, nosioce bogumilizma, kao što su Bošnjaci, Torbeši i Pomaci još jedan je argument više da su Torbeši nasljednici ili potomci bogumila.⁴ Nazif Dokle dolazi do veoma interesantnog zaključka: “Kada je Torbešima, nasljednicima bogumila, historija nametnula izbor, oni su posvađani sa pravoslavljem, udaljeni od katoličanstva, svoj komoditet našli u islamu.”⁵

Prema istraživaču Maliću Osiju, kako bi izbjegli progon i sklonili se od očiju crkve i države, bogumili su našli utočište u oblastima Šare. “Dokazano je da su predjeli Župe, čija se sela nalaze na obroncima Šare, puni izvora, rijeka, dolina, planina i šuma sa bujnom vegetacijom i drugim prirodnim bogatstvima, u

⁴ Nazif Dokle, *Bogumilizam i etnogeneza Torbeša Kukske Gore*, Alem, Prizren, 2011., str. 111-112.

⁵ *Ibid.*, str. 236-237.

koje su se proširili heretici,⁶ bili veoma pogodni za sklanjanje i skupove, veoma često održavanih i na otvorenom. Oni su birali pogodna mjesta, često pored manastira ili monaških centara, što je bilo poznato i u drugim krajevima, gdje su mnogi vizantijski carevi, vladari, arhijereji, monasi, podigli mnoge velike i lijepe manastire, kako bi, jačanjem hrišćanstva među Srbima, ojačali i svoju političku i duhovnu prevlast nad njima.”⁷

Govoreći o gašenju bogumilskog učenja dolaskom Osmanlija na Balkan, Malić Osi piše: “Pouzđano je jedan dio njih prešao u islam, a to su vjerovatno naši Torbeši, isti sa bogumilima iz Male Azije koji se nazivaju *fundigiaditi*, što će reći *torbeši* ili *torbari*. Ovaj naziv, ekskluzivno, kako se čini, proizilazi iz bogumilske doktrine koja ima mnogo dodirnih tačaka sa islamom.”⁸

Neki dostupni izvori o širenju islama u Župi

Međutim, mnogi autori u svojim propagandnim tekstovima, bez argumenata i dokaza, pišu da je većina žitelja Župe prešla na islam zbog pritisaka vlasti, oslobađanja od harača i dobijanja brojnih privilegija. Premda su neke tvrdnje proizvoljne i subjektivne, u nedostatku osmanskih i drugih relevantnih naučnih izvora, ovom prilikom ćemo se poslužiti dostupnim izvorima.

⁶ Pojam “heretici” istočna i zapadna crkva su koristile za pripadnike bogumilskog pokreta (bogumilska hereza) zbog njihovog teološkog i ideološkog odstupanja od službenog učenja crkve. (Napomena redakcije).

⁷ Malić Osi, *Prizren drevni grad, utvrđenja i njegova najneposrednija sela Jablanica i Pousko*, Prizren, 1996., str. 147.

⁸ Malić Osi, *op. cit.*, str. 149-150.

Važno je imati u vidu da autori koje navodimo Bošnjacima regiona Župe negiraju njihov etnički i nacionalni identitet nazivajući ih “islamizirani Srbi”, “Srbi muhamedanci”, “Turci”, poturice i sl. Nadamo se da će budući istraživači pitanje dolaska i širenja islama u regionu Župe dodatno produbiti objektivnim naučnim projekcijama, upotrebom arhivske građe i naučnih izvora i sa istoka i sa zapada.

Tako, ruski konzul u Prizrenu Ivan Stepanovič Jastrebov, 70-ih godina 19. stoljeća piše da su se stanovnici Ljubinja “listom svi poturčili prije 150 godina zbog pritiska vlasti koja je zahtijevala velike dažbine, obećavajući potpuno oslobođanje od njih zavisno, pod uslovom da pređu u muslimanstvo.”⁹ Međutim, ne postoji nikakav pisani dokument, ili čak usmena predaja, o prisilnom prelasku na islam na prostoru Župe, pa i šire. Jastrebov, također, iznosi razloge zašto je ovo selo izabrano za centar Ljubinjskog bajraka: “Selo Ljubinje se prije svih u Sredačkoj župi poturčilo, te je imalo ispred ostalih prednost i u hrišćansko vrijeme...”¹⁰

Jastrebov daje podatke o konfesionalnom sastavu stanovništva Ljubinjskog bajraka koji je obuhvatao 32 sela, uključujući sva naselja Župe. Prema podacima koje iznosi, naselja Župe u ovom periodu (oko 1870. godine) imaju slijedeći broj kuća:

⁹ I. S. Jastrebov, *Stara Srbija i Albanija*, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1904., str. 77.

¹⁰ *Ibid.*, str. 77.

Naselje	Muslimanski	Pravoslavni	Svega
Gornje Selo	13	77	90
Drajčiče	8	34	42
Živinjane	-	6	6
Jablanica ¹¹	85	-	85
Lokvica	41	33	74
Ljubinj	150	-	150
Manastirica	40	-	40
Mušnikovo	19	50	69
Nebregošte	50	-	50
Planjane	20	26	46
Rečane	27	-	27
Sredska	1	84	85
Stružje	54	-	54
Ukupno	508 (62,1%)	310 (37,9%)	818 (100%)

Tabela br. 1: *Broj domova po naseljima Župe 70-tih godina 19. stoljeća prema I. S. Jastrebovu*

Jastrebov navodi da u Župi postoji 9 crkava: u Gornjem Selu, Bogoševcu, Pejčićima, Planjanu, Lokvici, Sredskoj, Živinjanu, kao i dvije u Mušnikovu. “Kod poturčenjaka nije bilo džamija do kasnog vremena. Bilo ih je samo u Ljubinju i Struž-

¹¹ Jastrebov u tabelu nije uvrstio selo Pousko, mada ga pominje u svojoj knjiži: “Između Jablanice i Kara-potoka je mjesto koje se u staro vrijeme zvalo Povilsko a sada Polsko, Pojsko.” Također ni Jablanicu ne svrstava u sastav “Sredske župe.” Prema njemu “ova župa je sastavljena od 12 sela: Rečane, Živinjane, Planjane, Sredska, Mušnikovo, Gornje Selo, Drajičići, Ljubinj, Manastirica, Nebregošte, Struža i Lokvica.” (I. S. Jastrebov, *Stara Srbija i Albanija*, str. 77).

ju, ali su poslije rata napravljene u Rečanu, Nebregoštu, Mušnikovu i Planjanu.”¹² Jastrebov ne pominje džamiju u Jablanici, pošto ovo selo ne svrstava u naselja Župe.

Prema Cvijiću, muslimani Župe su većinom “islamizirani Srbi” ili “Srbi muhamedanci,”¹³ čime određuje njihovu etnonacionalnu pripadnost. Međutim, u tabelarnom pregledu za pojedina sela daje podatke o porijeklu muslimanskih porodica, za koje priznaje da su starinske. Tako piše da u Planjanu žive dvije porodice sa 13 kuća starinaca, jedna porodica sa 22 kuće iz Prizrenske Gore (doseljeni prije 200 godina), kao i jedna porodica “Krdžalija”¹⁴ sa 10 kuća (doseljeni prije 250 godina). U Lokvici žive dvije starinske muslimanske porodice sa 16 kuća, kao i četiri muslimanske porodice doseljene prije 300 godina iz sela Topoljani (Albanija). Za Gornje Selo piše da je jedna porodica

¹² I. S. Jastrebov, *op. cit.*, str. 79.

¹³ Ova stara otrcana teza nekih srpskih naučnika, historičara i orijentalista glade Bošnjaka i drugih muslimana Balkana da su “Srbi apostate,” da su tobože izdali “pradjedovsku vjeru” prelaskom na islam, vijekovima im je služila kao opravdanje za antiislamsku kampanju, etničko čišćenje i brojne genocide nad muslimanima Balkana. Na “izdajstvu” posebno insistira samozvani islamolog Miroljub Jevtić: “Oni koji su primili islam prihvatili su osvajače de facto kao svoju braću, a i zločine osvajača kao svoje vlastite! To također znači da su njihove vlastite ruke prekrivene krvlju njihovih vlastitih predaka...” Vidi: Norman Cigar, *Uloga srpskih orijentalista u opravdavanju genocida nad muslimanima Balkana*, Sarajevo, 2000., str. 32. (Napomena redakcije).

¹⁴ Krdžalije - stanovnici grada Krdžali u Istočnoj Rumeliji (danas u Bugarskoj); krdžalije su bili i pripadnici neregularnih vojnih odreda, plaćenici.

sa 16 kuća doseljena prije 200 godina iz Kičeva, dok je druga sa 3 kuće doseljena prije 80 godina iz Jablanice.¹⁵

Milovan Radovanović smatra da je “Sredačka župa delimično islamizovana već posle Velike seobe Srba 1690. godine, takođe i posle seobe 1737. godine.”¹⁶

STANJE TOKOM 20. STOLJEĆA i prvih decenija 21. stoljeća

Prema podacima Jovana Cvijića, Sredačka župa 1911. godine je imala 907 domova ili 9.070 duša (bez Jablanice i Pouska - prim. autora). Od toga broja ima 420 kuća pravoslavnih Srba ili 46%, i 486 kuća, odnosno 54% muslimanskih. “No za neke od ovih nema pouzdane potvrde da li su srpskog porekla ili su Arnauti. To se, npr. ne zna za seljake sela Rečana (43 kuće) i Nebregošta (74 kuće), koji su, prema izveštaju učitelja Sime Babarogića 'Turci'. Sumnjivo je i za 28 muslimanskih kuća u selu Mušnikovu (porodica Handžinci), koji su doseljeni pre 150 g. iz sela Bušate¹⁷ (prizrenski kraj).”¹⁸

¹⁵ Jovan Cvijić, *Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije*, Sabrana djela, Knjiga 12, SANU - Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1996., str. 366-367.

¹⁶ Milovan Radovanović, *Antropogeografske i etnodemografske osobenosti Šarplaninskih župa Gore, Opolja i Sredske, Šarplaninske župe Gora, Opolje i Sredska*, SANU, Geografski institut “Jovan Cvijić”, Knjiga 40/II, Beograd, 1994., str. 56.

¹⁷ Naselje Bušat danas se nalazi u Albaniji, u Skadarskom okrugu. (Napomena redakcije).

¹⁸ Jovan Cvijić, *Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije*, str. 363-367.

I Milivoj Pavlović je sličnog mišljenja: “U Sreteknoj Župi otprilike približan je odnos između pravoslavnih i muslimana. Isključivo pravoslavna su sela: Srečka, sa 112 kuća po Cvijiću, i Živinjane, gde ima samo 8 pravoslavnih kuća. Muslimana ima u selima: Rečane, Nebregošte, Manastirica i Ljubinje; to su većinom starinci, bar relativno uzeto, i koji su primili islam iz raznih razloga; međutim, ima muslimana, relativno starijih doseljenika, naročito iz Prizrenske Gore, koja je, sudeći po izvesnim pojavama, za njih bila samo prolazna stanica. U ostalim selima, osim Stružja, izmešani su pravoslavni sa pomuslimanjenim stanovništvom.”¹⁹

Zaposjedanjem ovih krajeva srpska uprava je 1913. godine izvršila popis stanovništva preko policijskih i oštinskih vlasti još za vrijeme dejstvovanja Vrhovne komande. Popisivači su išli od kuće do kuće, pa se ovaj popis može računati u djelimično tačne. Prema ovom popisu, Župa je bila podijeljena u pet opština - Gornje-selska, Lokvička, Ljubinjska, Manastirička i Sredačka - i imala je slijedeći broj stanovnika po vjerskoj pripadnosti:

¹⁹ Milivoj Pavlović, *Govor Sretečke Župe*, Srpski dijalektološki zbornik, knjiga VIII, Beograd, 1939., str. 4.

Opština	Muslimani	Pravoslavni	Ukupno stanovništvo
Gornje-selska	392	1.480	1.872
Gornje Selo	132	812	944
Mušnikovo	260	668	928
Lokvička	668	325	993
Lokvica	304	248	552
Rečane	364	-	364
Živinjane	-	77	77
Jablanica	840	-	840
Ljubinjaska	1.435	468	1.903
Ljubinje	1.325	-	1.325
Drajčići	110	468	578
Manastirička	1.574	-	1.574
Manastirica	517	-	517
Nebregošta	573	-	573
Stružje	484	-	484
Sredačka	298	1.535	1.833
Planjane	298	380	678
Sredska	-	1.155	1.155
Svega	5.207 (57,8%)	3.808 (42,2%)	9.015 (100%)

Tabela br. 2: Stanovništvo Župe po vjerskoj pripadnosti 1913. godine²⁰

Prvi popis u novoformiranoj Kraljevini SHS izvršen je 1921. godine. Zbog ratnih godina, gladi i iseljavanja, broj stanovnika Župe je u odnosu na 1913. godinu manji za 38,3%.

²⁰ Mil. Ant. Vujičić, *Rečnik mesta u oslobođenoj oblasti Stare Srbije po službenim podacima*, Beograd, 1914., str. 95-96.

Opština	Muslimani	Pravoslavni	Svega
Gornje Selo	306	1.000	1.306
Lokvica	1.172	310	1.482
Ljubinje	991	337	1.328
Manastirica	995	-	995
Sredska	314	1.090	1.404
Ukupno	3.778 (57,7%)	2.737 (42,3%)	6.515 (100%)

Tabela br. 3: Stanovništvo Župe po vjerskoj pripadnosti na popisu 1921. godine²¹

Naredni popis u Kraljevini Jugoslaviji obavljen je 1931. godine. Župa je podijeljena u četiri opštine, jer je u međuvremenu Manastirička opština ukinuta i pripojena Lokvičkoj. U periodu od 1921. do 1931. godine stanovništvo Župe je uvećano za 845 (13%) lica, ali i dalje nije dostiglo broj iz 1913. godine.

Opština	Muslimani	Pravoslavni	Svega
Gornje Selo	387	884	1.271
Lokvica	2.583	393	2.976
Ljubinje	1.200	362	1.562
Sredska	350	1.201	1.551
Ukupno	4.520 (61,4%)	2.840 (38,6%)	7.360 (100%)

Tabela br. 4: Stanovništvo Župe po vjerskoj pripadnosti na popisu 1931. godine²²

²¹ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1921. godine, Knjiga II, Prisutno stanovništvo po veroispovesti, Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Državna štamparija, Sarajevo, 1932., str. 108-111.

²² Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Državna štamparija, Beograd, 1938., str. 105.

Ministri spoljnih poslova Njemačke i Italije su Bečkim sporazumom 1941. godine²³ okupiranu Jugoslaviju podijelili na interesne zone. U maju 1941. teritoriju okupirane Jugoslavije podijelili su u korist tri države: Italije, Bugarske i Njemačke. Većina teritorija pripala je italijanskom okupacionom području, koje je pridruženo Velikoj Albaniji sa 4 prefektуре: Peć, Priština, Prizren i Debar.²⁴ U sastav prefektуре Prizren ušla su sva sela Prizrenske Župe i Podgora. Kraljevina Albanija je tokom 1943. godine na teritoriji “oslobođenih oblasti” uz pomoć uspostavljene administracije i službenih matičara (imama) sprovela popis stanovništva. Današnja naselja Prizrenske Župe bila su podijeljena u dvije opštine - Lokvica i Sredska.

U sastav opštine Lokvica (Llokvicë) ulazila su 7 sela u kojima je živjelo 87% muslimanskog stanovništva i 13% pravoslavnog stanovništva. Jedna porodica sa 19 članova, u samom selu Lokvica, popisana je kao pravoslavna sa albanskim porijeklom i albanskim maternjim jezikom.²⁵

U opštini Sredska (Sredskë), koja je obuhvatala 13 sela, živjelo je 46% muslimanskog stanovništva i 54% pravoslavnog stanovništva.²⁶

U dvije opštine Župe ukupno je popisano 1.176 domova sa 8.232 stanovnika. Od toga 878 kuća muslimana i 298 kuće pravoslavnih, ili 5.671 (68,8%) stanovnika muslimana i 2.561 (31,2%) stanovnika pravoslavnih.

²³ Ovaj sporazum potpisan je 21. i 22. aprila 1941. u Beču.

²⁴ AQSH, Ministria e Tokave të Liruarë, D. 22., str. 166.

²⁵ AQSH. F. 188. (Zyra Qëndrore e Statistikës), D. 130.-08

²⁶ AQSH. F.188. (Zyra Qëndrore e Statistikës), D. 130.-087

Prvi popis nakon Drugog svjetskog rata izvršen je 1948. godine. Prema ovom popisu, u Župi je živjelo 10.776 stanovnika - 7.286 muslimana i 3.490 pravoslavnih, što u procentima iznosi 69,5% muslimana i 30,5% pravoslavnih.²⁷

Prema popisu iz 1953. godine, u Župi je živjelo 11.639 stanovnika - 8.123 muslimana i 3.516 pravoslavnih, što u procentima iznosi 69,8% muslimana i 30,2% pravoslavnih.²⁸

Godina	1961	1971	1981	1991	2011
Muslimani	7.614	10.668	11.620	10.647	9.865
Pravoslavni	2.869	2.089	1.122	707	149
Ukupno stanovništvo	10.483	12.757	12.742	11.354²⁹	10.014

Tabela br. 5: Stanovništvo Župe po vjerskoj pripadnosti na popisima od 1961. do 2011. godine³⁰

Prema popisu iz 2011. godine, u Župi je živjelo 10.014 stanovnika, od toga 8.624 Bošnjaka, 1.071 Albanaca, 149 Srba i 108 ostalih.

²⁷ Agencija za statistiku Kosova, *Stanovništvo i domaćinstva prema tipu naselja u opštini Prizren, 1948-2011*. https://askdata.rks.gov.net/PXWeb/pxweb/sr/askdata/askdata__Census%20population__Census%201948-2011/PopEF20.px/?rxid=cb8df24e-7e1e-4581-8406-9c01d6fc510d

²⁸ Agencija za statistiku Kosova.

²⁹ Pošto su Albanci bojkotovali ovaj popis, u Župi je procijenjen broj stanovnika bio 13.014. od čega 12.307 muslimana i 707 pravoslavnih (94% muslimana i 6% pravoslavnih).

³⁰ Isto.

Zaključak

Prelazak na islam stanovništva Župe je dugotrajan proces. Prema dosad dostupnim izvorima, prvi muslimani se ovdje javljaju na sumarnom popisu (defteru) iz 1530. godine. Njihov broj je neznan (dvije porodice u Manastirici i dvije u Planjanu), ali je ovaj popis nesporan argument i potvrda da je islam u Župi prisutan najmanje pet stoljeća u kontinuitetu.

Mnogi autori u svojim propagandnim tekstovima, bez argumenata i dokaza, pišu da je većina žitelja Župe prešla na islam zbog pritisaka vlasti i dobijanja brojnih privilegija. Međutim, ne postoji nijedan pisani dokument, ili pak usmena predaja, o prisilnom prelasku na islam na prostoru Župe, pa i šire.

U posljednja dva stoljeća udio muslimana u ukupnoj strukturi stanovništva Župe se uvećava, dok broj pravoslavnog stanovništva, posebno od sredine 20. stoljeća do danas, bilježi kontinuirani pad. Do smanjenja broja pravoslavnog stanovništva u ovom periodu ne dolazi zbog konvertizma, već je isključivo rezultat općih migracijskih kretanja.

ĆERIM BAJRAMI

O BOŠNJACIMA U REPUBLICI KOSOVO

Uvod

U Republici Kosovo je posljednji održani popis stanovništva bio u aprilu 2011. godine. Prema statističkim podacima Bošnjaka na Kosovu ima 27.500, dok je za oko dvije hiljade više onih koji su se izjasnili da im je bosanski jezik maternji. Da odmah napomenemo da je tim popisom obuhvaćeno samo prisutno (rezidentno) stanovništvo unutar Kosova, dok dijaspora nije popisana. Dakle, polovina ili više Bošnjaka koji su građani i državljani ove mlade zemlje, a žive i rade u inostranstvu, nisu evidentirani ovim popisom.

Također, treba napomenuti da su Bošnjaci Kosova politički i pravni nasljednici naroda i nacije “Musliman” iz bivše zajedničke jugoslovenske države i njenog federalnog subjekta - Pokrajine Kosovo. Poslije konačnog priznanja nacije “Musliman” u toj državi, zalaganjem predstavnika bošnjačkog naroda u Bosni i Hercegovini, iste ili slične narodne skupine iz okolnih republika i pokrajina su se pridružile nacionalnom deklarisanju kao “Musliman.”

Na popisu stanovništva 1981. godine, koji se po mnogo čemu može računati kao referentni, došlo je do stabilizacije

nacionalnog deklarisanja bošnjačkog naroda i na Kosovu, jer su poslije uslijedila i dva naredna popisa, tj. isti ljudi su se tako izjasnili i 1991. godine (na Kosovu taj popis stanovništva nije priznat, jer su ga bojkotovali većinski Albanci, zbog režimskog nasilja) i na popisu 2011. godine. U odnosu na 1981. godinu, po sličnosti teritorijalnog i procentualnog izjašnjavanja odstupa samo stanovništvo regije Gora, u kojoj je na popisima stanovništva 1981. i 1991. godine bilo gotovo stoprocentnog muslimanskog nacionalnog izjašnjavanja, dok se 2011. godine, većina ljudi na popisu u toj regiji opredijelila za goransku nacionalnu zajednicu (preko 10.000), a manji dio je ostao u bošnjačkom nacionalnom opredjeljenju. Da napomenemo i da je goranska zajednica jedna od priznatih u Republici Kosovo. Samim tim je i za toliko umanjen broj Bošnjaka u odnosu na broj Muslimana sa popisa 1981. godine (tada oko 60.000 ljudi), dok je odmah iza toga sljedeći razlog smanjenja veliki broj iseljenih Bošnjaka uoči i neposredno poslije rata 1999. godine iz općina Prizren, Dragaš, Priština, Mitrovica, Istok i Peć.

Najveći broj popisom obuhvaćenih kosovskih Bošnjaka iz 2011. godine (oko 16.000), živi u općini Prizren - u samom gradu i u okolnih 12 sela u regiji Župa, te u četiri sela u obližnjoj Podgori, i oni čine oko devet procenta stanovništva ove općine. Bošnjaci u općini Prizren, iz regija Župe i Podgore, su torbeškog porijekla (provenijencije).

U općini Dragaš, u 19 sela regije Gora, bošnjački nacionalno deklarirani ljudi, po posljednjem popisu, ima manje od 5.000. Najviše ih je u velikom selu Restelica. Bošnjaci regije Gora su goranske provenijencije. Zapravo, i stanovništvo regije

Gora (Gorani/Goranci) je torbeškog porijekla i to je zajednička historijska nit koja povezuje regije Župa, Podgora i Gora).

Bošnjaka porijeklom iz Sandžaka u kosovskim općinama i gradovima (Peć, Istok, Priština i Južna Mitrovica) ima oko 7.000. Najviše ih je u Peći (i obližnjem velikom naselju Vitomirica) i Istoku (obližnjem selu Dobruša), i još u najmanje desetak sela u ovim općinama, dok ih je nešto manje u Južnoj Mitrovici. Samo nekoliko stotina Bošnjaka živi u Prištini, glavnom gradu Kosova. Zbog odbijanja predstavnika srpske zajednice, sjever Kosova (Sjeverna Mitrovica, Leposavić, Zvečan i Zubin Potok) nije obuhvaćen popisom 2011. godine, gdje, također, živi jedan broj Bošnjaka (Rvatska, centralno naselje od četiri mahale pretežno bošnjačke). Ovi Bošnjaci, koji su se u 19. i 20. stoljeću doseljavali na Kosovo iz nekih regija Sandžaka i Crne Gore, zatekli su Bošnjake koji su starosjedilačko stanovništvo na Kosovu, te danas s njima zajedno grade jedinstven bošnjački nacionalni identitet, uz neke vidljive regionalne razlike koje se tumače kao normalne i poželjne, a nikako isključujuće i retrogradne.

Dakle, najveća koncentracija Bošnjaka u Republici Kosovo, oko 60% živi u općini Prizren, što je bio slučaj i u ranijim popisima stanovništva. Ovaj podatak znači da je najmanji procenat iseljenih Bošnjaka iz općine Prizren. To pokazuje da je u prizrenskom regionu nacionalna svijest prethodno etnički izjašnjivih "Muslimana" u usponu, te da se ona potvrdila i bošnjačkim izjašnjavanjem na posljednjem popisu stanovništva. Ovim činom, ovaj narod je pokazao visoku svijest i stabilnost, i to ne samo preko kontinuiteta svog nacionalnog opredjeljenja, već i

kroz svoju većinsku političku dosljednost Kosovu u minulom burnom periodu u prethodne tri decenije.

Inače, ova populacija u dvije regije oko Prizrena djelimično je historijski poznata i pod imenom “torbeši.” Treba ovdje spomenuti da je ovo ime nerijetko korišteno od njihovih komšija drugih nacionalnosti, posebno u regiji Prizrena, sa pežorativnim (uvredljivim) naglaskom u izgovoru, dok se sami pripadnici ovog naroda oficijelno nisu tako nikad izjašnjavali.

Prema nekim nepristrasnim naučnim i publicističkim radovima, termin “torbeš” se dovodi u direktnu vezu sa “bogumilima,” tj. sa vjerovanjem koje je bilo jako prisutno i na kosovskoj i na makedonskoj strani Šar-planine, kao što je bogumilstvo bilo rašireno i na širim balkanskim i evropskim prostorima, zasebno u Bosni, počev od 9. stoljeća. U tom pravcu, treba istaći da intelektualci i publicisti iz bosanskog govornog područja na Kosovu, u više knjiga, tekstova i izjava, uglavnom zastupaju mišljenje da je termin “torbeš” u direktnoj vezi sa bogumilstvom. Ovo mišljenje je, inače, kolektivno prihvaćeno i kod bošnjačke populacije u prizrenskom i u znatnom dijelu dragaškog kraja. U tom kontekstu, “torbeš” se tumači i preko osnove “torba.” Naime, za imenovanje sljedbenika bogumilskog učenja u Vizantiji je korištena grčka riječ “*fundagijagiti*” (*funda*=torba) koja se udomačila i u ostalim jezicima. Prema mišljenju nekih istraživača u tim torbama oni su sa sobom nosili svoje (rijetke) vjerske knjige.

ETNOGENEZA - PREDMET MANIPULACIJA?

Kada je riječ o porijeklu ili etnogenezi ljudi današnjeg bosanskog govornog područja Župe, Podgore i Gore, ona je bila i još uvijek jeste predmetom manipulacije nekih publicističkih i historijskih djela autora iz redova moćnijih susjeda, pogotovo srpskih, često u cilju negiranja njihove samobitnosti i zbog (politikanskih) svojatanja ove populacije sa više strana. S druge strane, spomenuto kolektivno pamćenje među ovim ljudima negira mogućnost slavenskog, odnosno kasnijeg - srpskog, makedonskog ili bugarskog porijekla ovoga stanovništva.

Iako se priželjkuje drugačije, realnija je pretpostavka da se oko najstarijeg porijekla neće dobiti mnogo važećih podataka ni iz prijevoda tursko-osmanskih popisa, na osnovu zatečenog starosjedilačkog stanovništva u ovim naseljima poslije konačnog zauzimanja Kosova od strane osmanlijske vlasti 1455. godine, odnosno u podacima iz njihovih kasnijih popisa u periodu 1520., 1566., 1571., 1579. godine. Tim prije što je neka prevedena literatura iz osmanskih popisa od strane srpskih autora sa jasno vidljivim tendencijama srbizacije imena tada popisanih (pogotovo vlaških!), što nije slučaj samo za ove naše krajeve.

Previše je za očekivati od priželjkivanih podataka prijevoda i na bosanskom jeziku za odgovor na nametnuto 'pitanje' navodne važnosti daljnjeg porijekla za određivanje sadašnjeg nacionalnog opredjeljenja Bošnjaka uopće, samim tim i Bošnjaka "torbeškog" porijekla. Zagovornici takvog (politikanskog) pristupa namjerno zaboravljaju da je teorija "krvi i tla" odbačena kao anticivilizacijska u određivanju nečije nacionalne pripadnosti. Neka relevantna genetska istraživanja, također govore

drugačije od asimilatorskih težnji pripadnika jačih naroda iz država oko nas.

Samim tim, mogući odgovor na začetak zasebnog najstarijeg 'narodnosnog supstrata' sadašnjih stanovnika u starijim naseljima bosanskog govornog područja oko Prizrena, može biti 'smješten' u vrijeme masovnijeg prihvatanja bogumilskog vjerovanja. Preko uticaja glavnih faktora - vjerovanja, govora (slavenske osnove, na kojemu je i prošireno bogumilsko učenje) u zajedničkim naseljima - njihovi stanovnici su međusobnim ženidbama i udajama vremenom zadobili slične ili pak iste karakteristike. U isto vrijeme, od okolnog stanovništva drugačijeg vjerovanja i govora, kolektivno su i dalje (pogrdno) nazivani "torbešima." Taj termin, prema ovom stanovništvu, više je koristilo okolno albansko stanovništvo.

U vezi udjela doseljenog dijela stanovništva tokom 17. i 18. stoljeća u etnogenezi sadašnje populacije bosanskog govornog područja, odnosno u već formirana naselja pomenutih prizrenskih regija, uz formiranje i par zasebnih mahala, postoji kolektivno pamćenje unazad 300 godina o njima od mještana nekih sela u Župi i Podgori. Ta doseljavanja su bila iz bližnjih i daljnjih mjesta i regija tadašnje Albanije, bilo pojedinačno ili pak porodično, i to kao pripadnika islama, koji su se otuda uglavnom povlačili - barem prema usmenim predanjima - navodno zbog krvne osvete.

U selu Mušnikovu u Župi prvi takav doseljenik sa svojom porodicom je i (najstariji) predak muslimanske mahale ovog sela, a u drugim župskim i podgorskim selima, osim većinski u Skorobišti, ovakvog doseljavanja je bilo i pojedinačnog i porodičnog, dakle, u već ranije formirana naselja. Ženidbom i

udajom s torbeškim mještankama/ima, unutar sela ili regija, potomstvo ovih prvih doseljenika sa šitih prostora je skoro u potpunosti asimilirano u domicilno stanovništvo već postojećih sela, pogotovo je asimilirano govorno i folklorno, ostavljajući i dobar dio svog uticaja na novu sredinu, pa samim tim djelimično i na sam govor, ali i jak uticaj na organizaciju vjerskog života i gradnju nekih džamija (mesdžida)!

Možda je interesantno spomenuti nekoliko isticanja karakternih crta, porijeklom iz bogumilskog perioda, koji se još mogu čuti u župskim i podgorskim prostorima. Ovdasnji muslimani su za svojeg čovjeka govorili - "boški čo'ek," ili za sebe - "mi smo - boški ljudi." Ovaj termin "boški čo'ek" zapravo se odnosi na "božji čovjek", tj. bogobojazan, čovjek koji je Bogu mio, odnosno - "bogumil." Bilo je i ovdje znano međusobno "čašćenje" imenima "posni" i "mrsni" između muslimana i hrišćana u ovim župskim i podgorskim naseljima. Također je zanimljiva i preživjela potreba za mimikrijom prilikom međusobne komunikacije stanovnika u župskim i podgorskim krajevima, pogotovo kad su boravili izvan tog prostora, kroz specifičan "boškački govor" koga su mogli da razumiju samo ljudi iz ovih sela. Rahmetli akademik Alija Džogović je ovo obradio u tekstu u bošnjačkoj reviji *Selam* - "Je li boškački žargon tajni govor Bogumila?"

PRELAZAK NA ISLAM - NEKI HISTORIJSKI FAKTI

Prihvatanje islama (najviše) u 16. stoljeću od dijela predaka starosjedilaca sadašnje populacije bosanskog govornog područja na Kosovu (torbeškog porijekla), bilo je isključivo dobrovoljno. Dok su doseljenici iz okolnih regija bili odranije u islamu u svojim prijašnjim krajevima, tadašnje osmanske države. Ovim historijskim činom unesen je novi faktor koji je izvršio ključni uticaj na konačno oblikovanje vjerske i narodne posebnosti, uz temeljne promjene. Preko novog islamskog vjerovanja, obavezama i položajem u osmanskoj carevini, nastala je još veća diferencijacija ove populacije u odnosu na okolno hrišćansko stanovništvo u zajedničkim ili susjednim naseljima.

Tim prije što je u međuvremenu (kraj 14. i polovina 15. stoljeća) dio pripadnika bogumilskog učenja u ovim župskim, podgorskim i gorskim mjestima popustio pod pritiskom pravoslavne crkve i ondašnje vlastele, te je prihvatio oficijelno hrišćansko pravoslavno učenje. Ovdje je bitno naglasiti da je upravo ova nasilna pravoslavizacija dijela bogumila u nekim naseljima Župe i Podgore, te Gore, kao i u drugim područjima, iskorištena za negiranja i svojatanja i ovdašnje muslimanske populacije od strane nekih srpskih autora od kraja 19. pa tokom cijelog 20. stoljeća, sve do danas. Tu (nasilnu) pravoslavizaciju nekih bogumila od Srpske pravoslavne crkve, koji su kasnije i nacionalno srbizirani preko srpskih škola (otvorenih krajem turske uprave), ti pristrasni autori su koristili kao "dokaz" da su navodno i većina bogumila koji su primili islam u ovim mjestima i regijama bili daljnjeg 'srpskog porijekla.' (!?)

Specifičnosti starijeg narodnog identiteta mještana bosanskog govornog područja (govor, folklor, nošnja, tradicija)

U svih dvanaest sela Župe (Jablanica, Pousko, Rečane, Lokvica, Manastirica, Gornje Ljubinje, Donje Ljubinje, Nebregošte, Planjane, Drajići i Gornje Selo), kao i u selu Grnčare i Novo Selo u Podgori, svi mještani muslimani u ogromnoj većini su bošnjački nacionalno opredijeljeni. Slično je i kod velikog broja iseljenih iz ovih sela u Prizrenu. Njihova djeca se u većini školuju na bosanskom jeziku, od 1999. godine, osim u omanjem Drajiću.

Osamdeset pet procentni muslimanski dio sela Mušnikova u Župi i većina mještana u selima Ljubižda i Skorobišta u Podgori, u kontinuitetu kao i na ranije spomenutim popisima stanovništva, nacionalno su albanski opredijeljeni. Kod iseljenih mještana u Prizrenu iz ova tri naselja, nije taj slučaj, tj. oni su većinski bošnjački nacionalno opredijeljeni i njihova djeca u gradskim školama uče na bosanskom jeziku. Poslije otvaranja škola na albanskom jeziku, 1971. godine, u ova tri naselja, školovanjem na albanskom jeziku, u međuvremenu je evidentan albanski nacionalni osjećaj kod mlađih generacija, koji je i redovno bio prisutan kod većine ovih ljudi preko političkih pogleda i deklarisanja po pitanju albanske nacionalnosti. Ovo je svakako njihova slobodna volja i izbor, realnost koju treba poštivati, kao što i oni trebaju da poštuju svoje bošnjačke rođake i komšije. U širem smislu, svi ovi ljudi pripadaju govornom području bosanskog jezika.

Postoje također i znatne razlike u govoru, nošnji, folkloru i običajima između mještana sela u regiji Župa i onih u regiji Podgora, u bosanskom govornom području, dok su neke specifičnosti između pojedinih sela unutar regija, ženidbenim vezama tokom vremena znatno anulirane, najviše preko uloge ženskog svijeta.

Izražene su i regionalne razlike između mještana Župe i Podgore s jedne strane i mještana Gore s druge strane. Pored nekih u karakternim crtama, posljednjih decenija razlike se otvoreno manifestiraju i po nacionalnom deklarisanju i po političkom pristupu. I odranije su bile evidentne razlike u nekim običajima vezanim za materijalnu kulturu i neke svetkovine.

Također, i ostali elementi starijeg narodnog stvaralaštva u ovim krajevima (muzičkog, folklornog i drugih formi) jesu specifični i autohtoni, tj. pripadaju uglavnom ovim podnebljima. Ovo narodno stvaralaštvo - pogotovo usmeno i muzičko - bilo je razvijenije u Gori.

Ženske narodne igre su originalne, prepoznatljive u svadbarskoj igri 'Sitno' u Župi i Podgori. Ova narodna ženska nošnja (koja je još u upotrebi) ima svoje specifičnosti i razlike u zavisnosti od regije do regije, ali i između samih sela unutar regija Župe, Podgore i Gore. Ona predstavlja vrhunac narodnog stvaralaštva vrijednih žena i djevojaka, njihove mašte i umijeća, koje je sticano i razvijano stoljećima. S druge strane, novija narodna svakodnevna ženska nošnja (dimije, šamije...) u selima Župe i Podgore izuzetno podsjeća na bošnjačku žensku nošnju iz nekih regija u Bosni i Hercegovini.

“Šarenje nuse,” odnosno umjetničko crtanje bojama po licu mlade uoči same udaje i njeno oblačenje u najljepšu novu tradi-

cionalnu nošnju, jedinstvena je sačuvana tradicija Bošnjaka Kosova, Prizrenskog kraja, koja je u posljednje vrijeme zavrijedila i širu kosovsku i svjetsku pažnju, ali, nažalost, i tendencije svotatanja.

Muški folklor je također u nekim elementima specifičan. Međutim, dobrane su sličnosti s albanskim narodom, pogotovo oko stare narodne muške nošnje, uz prepoznatljivi orijentalni uticaj, kako na same igre tako i preko korištenja starijih muzičkih instrumenata. Sadašnji muzički melos, narodni i zabavni, njegovi interpretatori, kao i mnoge igre su izmiješani sa onim bošnjačkim iz Bosne i dijelom iz Sandžaka.

Regije Župa, Podgora i Gora, osim svojih spomenutih specifičnosti i razlika, one su i *zasebne govorne oaze*. Decenijske i neke aktuelne tvrdnje da ovi narodni govori tobože primarno pripadaju srpskom jezičkom tipu, makedonskom, ili pak bugarskom, ne stoje i njihov povod je otvoreno asimilatorski. Prema *Gramatici bosanskoga jezika*¹, ovaj govor “...zauzima mjesto među dijalektima bosanskoga jezika, jer je on najisturenija jugoistočna tačka toga jezika. To je govor koji cjelinu bosanskih dijalekata najneposrednije spaja i sa istočnojužnoslavenskom jezičkom grupom, u formi govornih osobina zajedničkih sa makedonskim jezikom odnosno njegovim dijalektima.”

Od starijih pisanih tragova, u dostupnoj literaturi, spomenimo navode koje je dao rahmetli prof. Alija Džogović iz Peći u radu “*O etniku Bošnjak*,” objavljenom u nastavcima u reviji *Selam*, gdje u reviji br. 5. u 90-im godinama minuloga stoljeća,

¹ Dževad Jahić, Senahid Halilović, Ismail Palić, *Gramatika bosanskog jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000.

daje navod iz djela *Slovansky svet* prof. Luborl Niderle, koji je 1901. godine Bošnjake Sandžaka i Kosova (ukupno, po tom izvoru 90.000) imenovao bošnjačkim nacionalnim imenom.

A prije prof. Niderlea, prema istom izvoru, četvorica dubrovačkih trgovaca koji su 1819. godine putovali preko Peći i Prizrena za Skoplje i usput prenoćili u Prizrenu, ostavili su zabilješku s tog putovanja da “...u okolnim krajevima oko Prizrena i u planini Gori žive muslimani koji lipo govore bosanski,” te da su se oni “... s njima dobro razumjeli, kao sa onima u Bosni.”²

Također, prema pomenutom radu rahm. prof. Džogovića, engleske putopisakinje Makenzijeve i Irbijeva svojevremeno su utvrdile bošnjačka patriotska osjećanja kod kadije u gradu Mitrovici na Kosovu, koji im je tokom razgovora rekao: “*Baš mi je milo što čujem gdje govorite bosanski, ja sam Bošnjak.*” Dok je francuski konzul iz Skadra, na proputovanju kroz Prizren, 1863. godine, pišući, između ostalog, o broju i etničkoj pripadnosti stanovništva ovoga grada, spomenuo i dvije hiljade Bošnjaka...

NACIONALNA POSEBNOST BOŠNJAKA KOVOVA - REGIONALNI OKVIR

Vezano za pitanje nacionalne posebnosti Bošnjaka Kosova, osim osnovnog i neupitnog fakta - slobodne volje ljudi, koja je individualno izražena i putem izjašnjavanja na naprijed spomenutim popisima stanovništva i u SFRJ i u Republici Kosovo, treba podsjetiti i na jezičke, kulturne, vjerske, historijske i tradi-

² Navedeno prema: Pavao Maručiću, *Libar Franja Sorkočevića*, Dubrovnik, 1867., str. 73-79.

cijske sličnosti Bošnjaka Kosova sa Bošnjacima Bosne i Hercegovine i Sandžaka.

Uticaji iz Bosne na Bošnjake Kosova bili su prisutni i u vrijeme Osmanskog carstva, a nastavljeni su krajem 19. i u 20. stoljeću. Jedan od konkretnih primjera jeste i korištenje literature na bosanskom jeziku od strane imama i vjeroučitelja, koja im je bila dostupna neposredno poslije izlaska iz štampe u Sarajevu. U svojim terenskim istraživanjima regiona Župe, često sam kod posjednika (nasljednika) starije literature viđao vjerske i svjetovne knjige, poput *Početnice* za učenje bosanskog jezika, pisane arebicom, ili neka druga izdanja s kraja 19. i početka 20. stoljeća, ondašnje Dioničarske štamparije iz Sarajeva. Jedna od veoma često korištenih knjiga pisana arapskim pismom i latinicom na bosanskom jeziku, jeste i poznati izuzetni prepjev na bosanskom jeziku mevluda rahmetli hafiza Salih Gaševića, iz zadnje četvrtine 19. stoljeća, koji se još uvijek izvodi (uči) i među kosovskim Bošnjacima. (Uticaj vjerske literature i periodike na bosanskom jeziku u izdanju Islamske zajednice BiH na stanovištvo Župe, Podgore i Gore unazad 150 godina, kao i korištenje te literature i bosanskog jezika u džamijama i mektebima u ovim regionima i gradu Prizrenu, zaslužuje zasebne studije).

A kad je riječ o nacionalnom bošnjačkom (ranije muslimanskom) izjašnjavanju na Kosovu, treba ukazati na politički i pravni aspekt oko etničkog priznanja, koje je u bivšoj Jugoslaviji uglavnom realizirano zalaganjem tada vodećih bošnjačkih političkih aktera. Ne smije se zaboraviti, također, da je u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini 19. stoljeća i tokom cijelog 20. stoljeća, bez obzira na sve prepreke, bila redovno prisutna vjerska, kulturna, obrazovna i identitarna posebnost bošnjačkog na-

roda. Poznato je da su i u 19. stoljeću, pa sve do treće decenije 20. stoljeća, sva štampana djela bošnjačkih autora bila na bosanskom jeziku, prvo na arebici, a kasnije i na latiničnom pismu. Bosanski jezik je, kao što je poznato, bio priznat kao službeni sve do 1907. godine i u Austro-Ugarskoj upravi u čijem je sastavu bila Bosna i Hercegovina.

Poslije Drugog svjetskog rata u SFRJ, komunisti su napravili vidan korak ka poboljšanju položaja i statusa bošnjačkog naroda unutar zajedničke države. Tako su 1963. godine odlukom CK SKBiH Bošnjake priznali kao etničku skupinu, odrednicom "Musliman" kojom su se razlikovali od "muslimana" u vjerskom smislu. Tek 1993. godine na Drugom bošnjačkom saboru u Sarajevu vraćeno je srednjovjekovno ime "Bošnjak," što je značilo da je bošnjački narod konačno, nakon 26 godina potiskivanja, povratio svoj nacionalni identitet.

Bošnjački narod, poslije krvavog raspada SFRJ, agresije srbijanskog režima na BiH i Bošnjake 1992.-1995., kao i njegove strahovlade koja je izazvala i rat na Kosovu 1999. godine, svojom herojskom odbranom suverene države BiH, ostao je vodeći narod u njoj, a samim tim su i Bošnjaci izvan matične države priznati kao nacionalne manjine u svim državama nastalim raspadom Jugoslavije, kao i u Albaniji. Uz to, i bosanski je jezik priznat na različitim nivoima!

Napokon, bošnjačko nacionalno pitanje i opredjeljenje na Kosovu (ali i šire) trebalo bi tumačiti kao jasno vidljivu tradicionalnu, kulturnu i jezičku zasebnost, koja se iskazuje preko bosanskog jezika. Zar nije fakat da je tek priznanjem i korištenjem bosanskog jezika u obrazovanju, kulturi, informisanju i službenoj komunikaciji, pružena prava mogućnost da bošnjački ma-

njinski narod i u Republici Kosovo izrazi evidentnu posebnost svog kulturnog i historijskog naslijeđa, te da su time otvorene mogućnosti za daljnju kolektivnu i individualnu afirmaciju?

Kad je riječ o Bošnjacima Kosova, potrebno je ipak podsjetiti da je i višedecenijski uticaj i vezanost za srpsko-hrvatski ('dogovoreni' jezik za četiri naroda u SFRJ) kao službeni i nastavni jezik u upotrebi i kod svih Bošnjaka, dao doprinos za kakve-takve međusobne spoznaje, u ondašnjim jako ograničenim okolnostima za nacionalno bošnjaštvo. Ovu konstataciju o tom uticaju jezika u minulim decenijama i na Bošnjake (Muslimane) Kosova, pogotovo u Prizrenskoj i Dragaškoj regiji, potrebno je naglasiti zbog toga što s druge strane stoji suprotan primjer kod daleko brojnijeg stanovništva torbeške populacije u Sjevernoj Makedoniji, koje je također u solidnoj većini, od realnih preko 100.000, bilo nacionalno deklarirano kao "Muslimani," na popisima stanovništva u SFRJ. Međutim, u međuvremenu nastavak nacionalnog bošnjačkog izjašnjavanja njima je onemogućen u nezavisnoj Makedoniji, prije svega političkim manipulacijama sa različitih strana. Očigledno je da je kod njih konkretna prepreka bila - neimenovanje svog zasebnog maternjeg (bosanskog) jezika i nepostojanje zasebne školske nastave. Samim tim, na nedavnom popisu stanovništva u Sjevernoj Makedoniji, tek je četiri-pet hiljada izjašnjenih Torbeša!? Ovo je očigledni odraz trodecenijskih manipulacija i forsiranja makedonskog jezika kao školskog i za ovu populaciju, te u međuvremenu pokrenutih akcija za upis torbeške djece u školama na albanskom i turskom jeziku, što je sve zajedno dalo maha ubrzanoj asimilaciji ove populacije. Manje-više slično je i sa populacijom Pomaka u Bugarskoj, koja je uz bugarizaciju i nasilno protjerivana za Tursku krajem komunističke diktature.

VAŽNOST USTAVNOG I ZAKONSKOG OKVIRA I ZA BOŠNJAČKU NACIONALNU ZAJEDNICU U Republici Kosovo

Bošnjaci u Republici Kosovo su ustavom priznata nacionalna kategorija, a bosanski jezik je spomenut u kosovskom ustavu u članu 5. kao jedan od jezika u zvaničnoj upotrebi ili u upotrebi, na nivou opština, prema broju stanovnika od pet ili tri posto. Priznanjem jezika je, između ostalog, dodatno legalizirana i tranzicija nastave 1999. godine sa srpskog (prije 1990. srpskohrvatskog jezika) na bosanski jezik, s tim što su sadržaji nastavnih planova i programa i udžbenika na bosanskom jeziku izmijenjeni u korist učenja i spoznaje bošnjačke kulture, književnosti i historije. Bošnjačko nastavno osoblje na Kosovu ima pravo da uređuje sadržaje četiri predmeta iz nacionalne grupe - bosanski jezik, historija, muzička i likovna kultura. U tom pravcu Bošnjaci, kao i kosovski Turci iz Republike Turske, imaju i oficijelno pravo na uvoz nedostajuće školske literature iz BiH.

Također, Bošnjaci imaju pravo da koriste svoj maternji jezik u javnim medijima i u ličnim dokumentima. Očekuje se izdavanje lične karte i na bosanskom jeziku, po jasnoj odredbi *Zakona o ličnoj karti* koji je izglasan u Skupštini Kosova, krajem 2015. godine, što će važiti i za sve bošnjačke pripadnike u dijaspori.

Hrabri činjenica što većina predstavnika albanskog naroda u Republici Kosovo, ističe da (i) bez Bošnjaka i bosanskog jezika Kosovo ne može biti ni multietničko ni multijezičko. Nastavak kontakata i posjeta intelektualaca i predstavnika i uspostavljanje institucionalnih veza sa Bošnjacima u BiH (uskoro se očekuje

konačno ukidanje međusobnog viznog režima) i sa Bošnjacima u regiji, kao i redovna komunikacija sa dijasporom, također su krucijalna pitanja opstanka manjinskog bošnjačkog naroda.

Iznad svega je važno očuvanje i podizanje kvaliteta nastave na bosanskom jeziku, uz oslonac na Bošnjake u Bosni i Hercegovini, jer je ona glavni faktor očuvanja identiteta bošnjačkog naroda na Kosovu. Dopunska nastava na bosanskom jeziku za djecu bošnjačke dijaspore u tamošnjim školama ili na vjeronauči u tradicionalnim islamskim centrima, također je jako važna za očuvanje izvornog identiteta za polovinu našeg stanovništva u zapadnim državama, među kojima su većina njih mladi ljudi ili djeca.

Zaključak

S punim pravom se očekuje da će apsolutno svi Bošnjaci u Republici Kosovo, kako oni koji su prisutni u zemlji tako i oni u dijaspori (bit će omogućena i registracija nerezidentnog stanovništva!), bez obzira na sve nasrtaje na njihov identitet i uprkos svojatanjima i drugim pretenzijama, svojom slobodnom voljom pokazati da su i dalje konstanta (postojanost), koja će biti jasno iskazana i na predstojećem popisu stanovništva u 2023. godini - za nacionalnost Bošnjak, za maternji jezik bosanski i za vjeru islam. S pravom očekujemo i daljnje izjašnjavanje ljudi iz drugih nacionalnih opredjeljenja za bosanski kao maternji jezik, što je i realnost koja Bošnjacima pričinjava čast.

TARİK SALIJI, prof.

DRUŠTVENI I NACIONALNI IDENTITET BOŠNJAKA NA KOSOVU

Uvod

Od davnina Kosovo je prostor koji su naseljavali brojni narodi. Na relativno malom prostoru, osim Albanaca, postoje i druge zajednice koje su prolazile kroz proces narodnog pokreta do konačnog oblikovanja nacionalnog identiteta. Sve one imaju svoju narodnu ili nacionalnu svijest i kulturu, te običaje po kojima se razlikuju jedna od druge. No sve one zajedno čine kosovski nacionalni i kulturni mozaik.

Na prostoru Republike Kosova stoljećima obitava bošnjačka zajednica, čiji se pripadnici posljednjih trideset godina sve slobodnije izjašnjavaju kao Bošnjaci u nacionalnom smislu, pa se, stoga, u ovom radu donosi i kratak pregled razvoja bošnjačkog nacionalnog identiteta na Kosovu danas. Bošnjačka zajednica na Kosovu nedovoljno je istražena, pa je zadatak ovog rada da, barem u osnovnim crtama, da pregled i napravi sintezu navedenog problema na osnovu dostupne literature i objavljenih izvora. Većina dostupne literature bavi se savremenim pitanjima vezanim za područje Kosova, odnosno pitanjima zavisnosti i nastanka Republike Kosovo, te njezine suverenosti.

Glavni cilj rada jeste da odabranim metodološkim pristupom i obradom relevantnih podataka definira mogućnosti i potencijal opstanka Bošnjaka na Kosovu. Jedan od fokusa je da se istraži i objasni višestoljetni kontinuitet opstojnosti i integriteta bošnjačke zajednice na današnjoj teritoriji Republike Kosova. Nastoji se utvrditi način na koji su Bošnjaci njegovali, te očuvali etnički i religijski identitet, uprkos mnogim preprekama koje su ih pratile kroz povijest i izazovima s kojima se danas suočavaju.

U sklopu ovog rada identificirat će se na koji način društveno-političke prilike djeluju na život Bošnjaka na Kosovu. Također, govorit će se o kretanju broja Bošnjaka iz popisa 2011. godine na Kosovu, kako bi se dobila jasnija slika o iseljavanju bošnjačke zajednice sa Kosova. Istražuje se etimologija, opstojnost, autentičnost, ali i trenutna situacija u kojoj se bošnjačka zajednica nalazi, te izazovi, zapravo egzistencijalna borba koja pripadnike ove zajednice čeka u skorijoj budućnosti. Kao glavni motiv odabira teme ovog rada je istraživački interes autora o svome porijeklu. Shodno tome, istraživanje i bavljenje ovim radom imaju duboku sentimentalnu vrijednost za autora.

Nakon iscrpnog i sadržajnog istraživanja literature i izvora može se s pravom zaključiti da je veoma malo radova i istraživača koji se bave bošnjačkom zajednicom na Kosovu. To su većinom radovi koji se bave povijesnom građom, kulturom, jezikom i narodnim identitetom Bošnjaka na Kosovu, pa, shodno tome, relevantno je istaknuti autore poput akademika Alija Džogovića, Ćerima Bajramija, Sadika Idrizija, Mustafe Baljea, Nazifa Dokljea i dr., koji su godinama prikupljali i sintetizirali

veliki broj bitnih podataka, te stručno i sadržajno prikazali povijest bošnjačke zajednice na Kosovu.

Zaključujemo da su dosadašnja istraživanja o bošnjačkoj zajednici na Kosovu oskudna i površna. Međutim, kada su u pitanju tekstovi koji tretiraju društveni život Bošnjaka na Kosovu općenito, te odnos države prema zajednicama, njih ima značajan broj i mnogi od njih su dostupni i na internetu. Općenito, u toku istraživanja susreli smo se s problemom nedostatka literature koja obrađuje pitanje bošnjačke zajednice na prostoru Kosovo nakon 1990. godine do danas. S obzirom na to da i sam pripadam toj zajednici, smatram da je prioritet dati svoj doprinos na ovom polju i ovim radom predstaviti zajednicu Bošnjaka Republike Kosova.

BOŠNJACI NA KOSOVU JUČER I DANAS

Godine 2009. izglasan je Ustav Republike Kosova. Većim dijelom Ustav Kosova se zasniva na “Sveobuhvatnom prijedlogu za rješenje statusa Kosova” (Ahtisarijev Okvir) i predstavlja osnovu šireg zakonodavnog okvira čiji je cilj zaštita prava manjina i manjinskih grupa: Srba, Bošnjaka, Turaka, Roma, Aškalija, Egipćana, Goranaca i drugih zajednica.¹

Bošnjaci su narod koji živi stoljećima u Republici Kosovo, a njihov maternji jezik je bosanski. Od 1999. godine oni su priznata manjina i danas ih ima oko 30.000. Po brojnosti Bošnjaci

¹ *Ustav Republike Kosovo*, <http://www.kushtetutakosoves.info/?cid=3,302>, (pristupljeno: 18.09.2022.).

su treća manjinska zajednica na Kosovu i oni su autohtoni Bošnjaci koji žive izvan matice, Bosne i Hercegovine.

U razdoblju nakon Drugog svjetskog rata, pa do 1991. godine i kasnije, bošnjačka zajednica na Kosovu bilježi konstantan demografski pad. Godine 1991. bilo je 66.189 Bošnjaka, a danas na Kosovu živi polovina od tog broja. Razlozi za to su asimilacija, pad nataliteta, odlazak iz zemlje pod pritiskom u poslijeratnim okolnostima, izjašnjavanje na popisima stanovništva po regionalnoj pripadnosti (kao Goranci) itd.

Bošnjačka zajednica na Kosovu ima dugu povijest življenja, te se može reći da su do 90-ih godina 20. stoljeća kontinuirano gradili svoj identitet i suživot s drugim etničkim grupama na ovom multietničkom prostoru. Političke i društvene promjene koje su nastale kao posljedica ratnog stanja na području bivše Jugoslavije imale su direktan i indirektan uticaj na život Bošnjaka na Kosovu, odnosno na njihov opstanak na ovom području.

Vizija bošnjačke elite jeste da putem svojih raznovrsnih programa i usluga razvija svijest zajednice koja će na temeljima bošnjačkih vrijednosti očuvati svoj identitet, podići nove generacije Bošnjaka i omogućiti pozitivnu integraciju u kosovsko društvo. Bošnjaci u Republici Kosovo imaju službeni status nacionalne manjine koji je potvrđen *Zakonom o promoviranju prava zajednica i njihovih pripadnika*.

Identitet bošnjačke zajednice na Kosovu je vezan za Kosovo i Bosnu i Hercegovinu. Po svojoj državnoj i građanskoj pripadnosti Bošnjaci pripadaju Kosovu, a po etničkoj pripadaju narodu koji se zove Bošnjaci. U političkom pogledu oni jesu kosovski građani (kosovari), a u etničkom i kulturnom pogledu su Bošnjaci.

Bošnjaci Kosova svoj identitet čuvaju i njeguju na različite načine, prije svega putem škole, obrazovanja na bosanskom jeziku, Islamske zajednice, odnosno džemata, džamija, mekteba, tradicijskih običaja, folklora itd. Islam je jedna od glavnih identitetskih odrednica Bošnjaka, to je faktor koji je najsnažnije uticao na stvaranje bošnjačkog etnosa, ali i nacionalne svijesti. Razvoju nacionalne svijesti Bošnjaka najviše su doprinijeli časopisi *Selam* i *Takvim*, koji počinju izlaziti 1995. godine.

Nacionalnom buđenju (preporodu) Bošnjaka na Kosovu devedesetih godina 20. stoljeća pridonosili su mnogi značajni Bošnjaci.² Cilj i vizija pokreta tadašnjih mladih bošnjačkih intelektualaca su zaštita i zastupanje interesa bošnjačke zajednice, odnosno očuvanje, promicanje i njegovanje bošnjačke zajednice, kulture i vjerske baštine, kao i drugih bošnjačkih i kosovskih vrijednosti.

90-ih godina 20. stoljeća Bošnjaci Kosova su osnovali prve političke stranke, radili na očuvanju, obilježavanju i prezentiranju bošnjačkog identiteta. Glavni cilj njihovog djelovanja je podizanje svijesti mladih Bošnjaka o bošnjačkom identitetu na Kosovu, jer će se bošnjački identitet održati samo na taj način. U tim teškim okolnostima smatralo se da jedino politički oblik organizovanja zajednice može donijeti pozitivno rješenje za položaj i status bošnjačkog naroda na Kosovu.

Uloga bošnjačkih političkih stranaka na Kosovu jeste da na svakoj razini pokušaju sudjelovati u vlasti (općinskoj i parlame-

² Ćerim Bajrami, Alija Džogović, Mustafa Balje, Sadik Idrizi, Ćemailj Smilji, Džezair Murati, Azar Zulji, Junus Hodža, Mehmed Hamza, Vejsel Hamza, Nesim Mustafi, Numan Balić, Nuridin Jonuzi, Refki Alija, Kanita Alijagić, Memnuna Ajdini i mnogi drugi Bošnjaci koji su podržali taj pokret.

ntarnoj) radi poboljšanja njihovog društvenog i političkog položaja. Osim toga, stranke treba da institucionalno organiziraju svoj narod, jer će jedino tako očuvati svoj identitet na prostoru na kojemu su nacionalna zajednica.

Iako imaju nekoliko regionalnih i subetničkih imena, Bošnjaci na Kosovu su integralni dio bošnjačkog naroda koji kao autohton, u najvećem broju, živi na područjima Župe, Podgora, Gore i u samom gradu Prizrenu. Unutar složenih migracijskih procesa tokom povijesti Bošnjaci naseljavaju područja: Vitomirica, Istok, Peć, Mitrovica, Priština. Može se reći da nema mjesta na Kosovu koje nisu naseljavali, te da od tada žive na tom prostoru.

No, kada se govori o aktualnom društvenom položaju bošnjačke zajednice na Kosovu, treba istaknuti da je bošnjačka zajednica imala važnu ulogu i uticaj u posljednjih dvadeset godina, i da veoma dobro participira u društvenom i političkom životu. Samo poboljšanje društvenog, političkog i kulturnog položaja bošnjačke zajednice na Kosovu i dalje će ovisiti o njenoj borbi i pravu na opstanak, te jačanju institucionalne infrastrukture Bošnjaka na Kosovu i njihovoj kadrovskoj profiliranosti.

U očuvanju identiteta presudno je kontinuirano imati pristup informacijama na vlastitom jeziku i moći komunicirati njime, jer većinska populacija uvijek stremlji homogenizaciji jezika. Što se tiče maternjeg jezika u medijima, pripadnici bošnjačke zajednice na Kosovu trenutačno se informiraju putem Radio Televizije Kosova, privatnih radija i web-portala na bosanskom jeziku. Bošnjački nacionalni identitet će, svakako, doživjeti neke promjene, no smatramo da će on, ipak, ostati očuvan, ponajviše zahvaljujući dubokom rodoljublju koje osjeća veliki broj

Bošnjaka na Kosovu. Upravo će oni uvijek ponosno isticati tu stranu svoga identiteta.

Danas Bošnjaci koji žive na Kosovu, prihvataju Kosovo kao svoju domovinu (što su potvrdili velikim brojem učesnika u ratu na strani Albanaca), a Bosnu i Hercegovinu osjećaju kao svoju maticu i kao izvor svoje historije, kulture, tradicije, identiteta i imena. Zato, s ponosom ističu da su državljani Republike Kosova, po etničkoj pripadnosti Bošnjaci, da im je jezik bosanski, a vjera islam. Ponose se onim što jesu, jer samo tako zaslužujemo poštovanje onih s kojima dijele životni prostor.

Problemi Bošnjaka na Kosovu

Problemi koji muče bošnjačku zajednicu na Kosovu nije samo odnos većinskoga stanovništva prema njima, već odnos prema sebi samima i zajednici koju grade. Ključni problemi su slijedeći:

1. Problem decentralizacije i formiranje općina Rečane, Gora i Vitomirica sa bošnjačkom većinom su najvažniji faktor opstanka Bošnjaka na Kosovu. Osnivanje tih općina treba da se realizira na osnovu odredbi člana 12.4 Ahtisarijevog plana. Prema tom planu, regija u kojoj živi većinsko bošnjačko stanovništvo (više od 5.000 stanovnika i 75 posto pripadnika bošnjačke zajednice) ima pravo na formiranje svojih općina na tom području. No, kosovske institucije nisu još ništa preduzele, tako da obećanja kosovske vlasti o tom pitanju nisu ispunjena.
2. Nedostatak kulturne djelatnosti, jer se upravo kroz kulturu čuva nacionalni identitet.

3. Bošnjaci na Kosovu nemaju nijednu instituciju, znanstvenu djelatnost, ne postoji društvena elita koja bi snažno artikulirala potrebe bošnjačke zajednice.
4. Slaba medijska zastupljenost.
5. Veliki broj političkih stranaka. Nedostaje strateško i plansko promišljanje i jedinstvo. Bošnjaci Kosova nemaju svoju autentičnu političku adresu. Svedeni su na folklor.
6. Slabo je profilirana i razvijena intelektualna i kulturna elita, jer njome dominira ona politička, a njoj, opet, nedostaje ona menadžerska ili ekonomska.
7. Bošnjaci su slabo i nerazmjerno zastupljeni u strukturama vlasti, od razine lokalnih vlasti do državnih institucija (sudstvo, vojska, policija, carina i drugi sektori), kao i na rukovodećim mjestima u ekonomiji, u sferama ekonomske i financijske moći.
8. Obrazovanje - nedostatak udžbenika i lektira iz tzv. nacionalne grupe predmeta za osnovne i srednje škole na bosanskom jeziku.
9. Problemi građana Kosova sa vizama za BiH i nemogućnost putovanja u maticu BiH sa kosovskim putnim ispravama.
10. I dalje ostaje problem nepoznavanja albanskog jezika, a samim tim i veća integracija u kosovsko društvo i stvaranje većih mogućnosti pri zapošljavanju i učešću u javnim poslovima. Djelimično su i sami kosovski Bošnjaci krivi za to zbog pasiviziranosti i nezainteresiranosti za društveni angažman. Potrebno je i jačanje svijesti da su Bošnjaci Kosova dio društva i da bez društvenog angažmana nema napretka ni bolje budućnosti.

11. Poseban, ako ne i najveći, problem jeste velika stopa nezaposlenosti na Kosovu zbog koje se građani Kosova generalno iseljavaju, među njima i pripadnici bošnjačke zajednice. To je pojava s kojom se treba ozbiljno suočiti i na koju odgovor nema ni službena politika.
12. S obzirom na to da su sa drugim manjinskim zajednicama učestvovali u novoj kosovskoj društvenoj zbilji i pokazali odanost Kosovu u najtežim trenucima, Bošnjaci Kosova očekuju daljnje poboljšanje svog položaja. Očekuje se i što skorija saradnja i uspostavljanje političkih veza dviju država, Kosova i Bosne i Hercegovine, i sloboda putovanja, naročito za studente koji studij pohađaju u Bosni i Hercegovini. Poslije ovih, na spisku želja svih građana, svakako, slijedi i sloboda putovanja sa kosovskim pasošem bez viza po Balkanu i Evropi.³

Budućnost bošnjačke zajednice na Kosovu ponajviše ovisi o daljnjem demokratskom razvoju Kosova čemu bi i Bošnjaci trebali doprinijeti. Velika pozornost mora se posvetiti razvoju institucija bošnjačke zajednice, osnaživanju njihovih kapaciteta kroz osmišljen program stalne edukacije javnih službenika i povećanje obima i kvalitete ostvarivanja manjinskih prava.

³ Početkom 2023. godine očekuje se, u okviru Berlinskog procesa, ukidanje viznog režima i putovanje samo sa ličnim kartama među zemljama zapadnog Balkana, uključujući Kosovo i Bosnu i Hercegovinu. (Nap. redakcije).

DEMOGRAFSKI ASPEKTI I ANALIZA KRETANJA BROJA BOŠNJAKA

Stanovništvo je objektivno najvažniji faktor vrlo složenih i polideterminiranih geopovršinskih odnosa. Ono ima najviše uticaja na sve ostale faktore, oblikujući specifičan i jedinstven prostor. Broj, sastav, prirodno i mehaničko kretanje, te druge karakteristike stanovništva imaju veliku važnost u odvijanju svih političkih i drugih društvenih zbivanja u prostoru. Ono je glavni indikator utvrđivanja trenutnog stanja prostora, tj. faktor koji utiče na prostorni identitet. Da bi se razumio demografski aspekt, potrebno je analizirati kretanje broja Bošnjaka na Kosovu, te stanje Bošnjaka prema popisu stanovništva.

Kosovo trenutno ima najmlađu populaciju u Evropi s procijenjenom stopom plodnosti od 2,4 djece po ženi. Ovaj podatak nam govori da je u posljednjih nekoliko godina stopa rasta stanovništva na Kosovu počela da se usporava, a natalitet se dosta smanjio. Od 2011. godine, u skladu sa evropskim statističkim normama, natalitet i mortalitet bilježe brojke samo na Kosovu (bez stranih zemalja). Konačni rezultati popisa stanovništva iz 2011. godine pokazuju da Kosovo (bez sjevera) ima 1.739.825 stanovnika. Zabilježeno ukupno stanovništvo bilo je ispod većine prethodnih procjena. Popis je imao značajnu tehničku pomoć međunarodnih agencija i odobrio ga je Eurostat. Međutim, bio je prvi puni popis od 1981. godine, a ne jedan iz neprekinute serije.

Kod osnovnih demografskih faktora, kao i pokazatelja kod kosovskih Bošnjaka postoje dva vrlo važna trenutka. Kao prvi, može se navesti da na Kosovu gotovo da ne postoji općina u kojoj nema Bošnjaka. No, problem je u tome što nigdje ne čine

većinu. Gledajući prema procentima, najviše ih ima u općinama Prizren, Dragaš, Peć, Istok, Mitrovica, Priština, a u većini općina ih je manje od 1%. Drugo, velika prepreka u svakodnevici je nužnost poznavanja i korištenja albanskog jezika u komunikaciji u javnim institucijama.

Kada se inkorporiraju svi priloženi problemi i prikaže opće stanje iz demografskih, socio-ekonomskih, političkih, kulturnih i drugih područja, perspektiva ostanka Bošnjaka na Kosovu je izrazito mala. U biti, govoriti o potencijalu opstanka Bošnjaka prema trenutnim trendovima i situaciji je donekle izvjesno samo za Bošnjake u Župi, Gori i Podgoru gdje još uvijek postoji određeni udio mladog stanovništva. Postavlja se pitanje: koliko će tih preostalih mladih ostati da živi na ovim područjima? Percepcija opstanka može se, također, posmatrati iz više kutova: u uređenom okruženju sa kvalitetnim standardom življenja na ovom prostoru, ili kroz egzistencijalnu borbu za svaki novi dan.

Demografski izazov ostanka Bošnjaka na Kosovu se treba aktualizirati, te uključiti u različite javne diskurse i rasprave. Relevantno je uključiti sve potrebne stručnjake i znanstvenike koji će participirati u kreiranju posebnog modela demografske održivosti bošnjačke zajednice na ovom prostoru. Model s holističkim pristupom koji bi uključio sve važne indikatore - demografske, geografske, ekonomske, socijalne, političke, kulturne, ekološke i druge - mogao bi rezultirati korijenitim promjenama, te uveliko poboljšati životnu situaciju Bošnjaka na Kosovu. Nezaposlenost je jedan od krucijalnih problema koji ugrožava bošnjačku zajednicu, ali i cijelu Republiku Kosovo. Bošnjaci, ipak, imaju određenu nadu da će i dalje ovdje biti prisutni, osnaženi identitetom, vjerom i uzornim životnim primjerom svojih predaka.

Popis stanovništva iz 2011. godine

Popis stanovništva provodi se periodički, najčešće jednom u deset godina, kako bi se utvrdilo demografsko stanje u državi, a rezultati popisa koriste se kao podloga za izradu dugoročnih ekonomskih, socijalnih i drugih razvojnih strategija. Ujedno, popis stanovništva jedan je od instrumenata u borbi za etnički status. Koriste ga većine da bi konsolidirale poziciju stvarnog suverena u novostvorenim nacionalnim državama, a manjine da bi potvrdile udio u stanovništvu koji im daje posebna prava, ili da bi spriječile asimilaciju ako im udio opada i prijeti nestanak.⁴

Broj Bošnjaka na Kosovu nakon Drugog svjetskog rata imao je trend rasta sve do popisa stanovništva 1981. godine, a on se kretao od 10.039 u 1948. godini do 58.562 u 1981. godini. Gledamo li popis stanovništva iz 1991. godine koji se provodio u sklopu bivše Jugoslavije, vidimo da se broj Bošnjaka povećao u odnosu na prethodni popis. Iako je natalitet ostao još uvijek vrlo visok, veliki broj Bošnjaka zbog ekonomsko-egzistencijalnih motiva emigrirao je u susjedne i veće gradove, te u Zapadnu Evropu. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, bilo je 66.189 Bošnjaka. Važno je istaknuti da su taj popis bojkotirali Albanci i jedan dio Bošnjaka uslijed već započetih aktivnosti velikosrpske politike, pa je njegova objektivnost upitna. Između ovog i onog iz 2011. godine, dakle, u razdoblju od samo 20 godina, gotovo polovina Bošnjaka napustila je Kosovo, što je zaista reprezentativan primjer velikog migracijskog odljeva.

⁴ Dejan Jović, "Popis stanovništva: bitka za etnički status u postjugoslavenskim državama," *Političke analize*, 2 (5), 2011., str. 36-45.

Prvi veliki val iseljavanja bio je uzrokovan ratnim zbivanjima tokom 90-ih, kada je veliki dio Bošnjaka napustio zemlju. Emigracije su se nastavile, te su doživjele još jednu kulminaciju 1999. godine, kada je NATO bombardovao Kosovo.

Za Bošnjake prvi poslijeratni popis (2011.) imao je višestruki značaj kako unutar ove zajednice, kao test za nacionalno-religijsku identifikaciju, tako i za odnose s drugim zajednicama na Kosovu. Nije teško primijetiti da je niz ratnih zbivanja od 1990. do 1999. godine direktno uticao na demografsku sliku kosovskih Bošnjaka, da je ugrozio njihov ostanak i egzistenciju. Oni su masovno napuštali svoje domove i rodni kraj, te su odlazili dalje tragajući za boljim životnim uvjetima.

Popis stanovništva na Kosovu održan je od 1. do 15. aprila 2011. godine, na kojem su se i Bošnjaci Kosova izjasnili o svojoj nacionalnoj, vjerskoj i jezičkoj pripadnosti. U toku priprema za popis mnoge nevladine organizacije su organizirale kampanje, tribine, okrugle stolove, gostovanja u radio i televizijskim emisijama,⁵ kao i informiranje i animiranje stanovništva putem web-portala i propagandnih materijala. Glavni cilj priprema za popis bio je podizanje svijesti o važnosti i odazivu na popis stanovništva, promoviranje i afirmiranje prava na slobodno i demokratsko izjašnjavanje o svojoj naciji, vjeri i jeziku, kao i pripremanje vlastitog naroda na popis kao pravo na očuvanje identiteta. Još jednom da naglasimo, popis stanovništva i izjašnjavanje kao nacionalna pripadnost "Bošnjak" za bošnjačku zajednicu na Kosovu je najvažniji projekat tog desetljeća.

⁵ Radio-televizija Kosovo (RTK), program na bosanskom jeziku sa glavnom urednicom Nadirom Avdić-Vllasi, je imala posebne emisije posvećene popisu.

Aktivisti bošnjačkih nevladinih organizacija na Kosovu su realizirali više projekata u okviru kampanje za što veći odziv, pravilno popisivanje i značaj odziva. Najaktivnije NVO koje su učestvovala u animiranju bošnjačke zajednice su Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca Kosova (VKBIK),⁶ Forum Bošnjaka Kosova (FBK),⁷ NVO Relax,⁸ NVO Equality,⁹ NVO Omladinska organizacija Kruševo¹⁰ i mnoge druge.

Najsloženija situacija je bila na području Dragaša i Gore i tamo su se organizirale mnogobrojne debate. Na ovom području pripadnici bošnjačke zajednice su se u toku popisa izjašnjavali ili kao Goran(c)i ili kao Bošnjaci, tako da u Dragašu i Gori postoji etnička grupa “Goranac” koja se zalaže za nacionalnost Goranac, jezik goranski i vjeru islam. Stvaranje i promoviranje “goranske etničke grupe” je započela Srpska akademija nauke i

⁶ NVO Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca Kosova (VKBIK) u okviru projekta “Uključi se i ti” je organizirala debate i tribine u svim većim mjestima u kojim žive Bošnjaci. Pored javnih tribina, NVO VKBIK je direktno radila sa građanima bošnjačke zajednice u skoro svim selima prizrenske Župe, te u pečkoj regiji. Vidi: “Uključi se i ti,” *Alem*, br. 184, 2011., str. 14.

⁷ Forum Bošnjaka Kosova (FBK) je uputio Bošnjacima Kosova poziv da se svi građani odazovu popisu stanovništva i da se izjasne po nacionalnosti kao Bošnjaci, jezik bosanski, a vjera islam. Vidi: “Prva prilika za više od stotinu godina,” *Alem*, br. 184, 2011., str. 10.

⁸ NVO Relax u saradnji sa web-portalom Info-ks.net realizirao je projekat pod nazivom “Kosovo moj dom.” Vidi: “Kosovo - moj dom,” *Alem*, br. 184, 2011., str. 13.

⁹ NVO Equality je realizirala projekat “Podizanje nivoa svijesti kod žena i djevojaka Bošnjakinja u regionu Župe i Gore o popisu 2011.” Vidi: *Alem*, br. 184, 2011., str. 13.

¹⁰ NVO Omladinska organizacija Kruševo je realizirala projekat “Ja hoću popis” na području Dragaša i Gore. “Ja hoću popis,” *Alem*, br. 184, 2011., str. 12.

umetnosti (SANU)¹¹ 1992. godine radi podjele i želje da se iscjepkaju muslimani tj. Bošnjaci.¹²

Potrebno je napomenuti i da je popis značajan za sve manjinske zajednice zbog direktnog utjecaja na donošenje budžeta Vlade Kosova iz kojeg se izdvaja za nacionalne manjine na broj zajedničkih mjesta u općinskoj skupštini, za mjesto dogradonačelnika, osnivanje općine na određenoj teritoriji, formiranje nastave na manjinskom jeziku itd.

Mnogi važeći zakoni Republike Kosova, a i sam Ustav, imaju određene članove koji su vezani za broj pripadnika manjinskih zajednica. Jedan od njih je i *Zakon o lokalnoj samoupravi* koji navodi da općina koja nema više od 10% stanovništva manjinskih zajednica nema pravo na mjesto zamjenika općine, zamjenika gradonačelnika, kao i pitanje predstavnika u općini. U zakonu se još navodi da, ukoliko jedno odjeljenje nema više od 10 do 14 učenika, ne može se formirati nastava na jezicima manjinskih zajednica, što znači da se u nekim područjima doводи u pitanje opstanak nastave na bosanskom jeziku. U Ustavu Kosova, također, navodi se da zajednica koja traži osnivanje općine na određenoj teritoriji treba da ima 70% svojih pripadnika.

Prema rezultatima posljednjeg popisa stanovništva održanog u aprilu 2011. godine,¹³ koje je objavio Zavod za statistiku,

¹¹ SANU, Projekat Gora Opolje i Sredska, str. 46.

¹² U prizrenskom regionu i posebno u općini Dragaš podjela između zajednica kosovskih Bošnjaka i Goranaca je veoma izražena iako obje zajednice dijele određeni broj ključnih karakteristika. Glavna karakteristika koja ih razdvaja jeste nacionalno i političko opredjeljenje. Goranske političke stranke u većoj mjeri podržavaju lokalna općinska tijela koja finansira Srbija i zalaže se za pohađanje škola na srpskom jeziku koje, također, finansira Srbija.

Kosovo i dalje ostaje izrazito etnički šaroliko, te je i dalje mozaik različitih naroda, jezika, religija i kultura. Bošnjačka zajednica je treća po brojnosti. Najveća koncentracija Bošnjaka na Kosovu je u općini Prizren (grad Prizren, Župa i Podgor) gdje ima 16.896 Bošnjaka ili 9,5%.¹⁴ Na području Gore (općina Dragaš), koja graniči sa općinom Prizren, živi još 11.100 stanovnika od kojih se oko 7.000 izjasnilo kao Goranci, a 4.100 kao Bošnjaci. Pored općina Prizren i Dragaš u kojima živi oko 21.500 Bošnjaka, u pećkom regionu živi 3.786 Bošnjaka. U regionu Istok živi 1.142 Bošnjaka. U Mitrovici živi 416 Bošnjaka, uglavnom u naselju Bošnjačka Mahala. U Prištini živi oko 400, a u Gnjilanu oko 120 Bošnjaka. Neznatan broj Bošnjaka živi i u gotovo svim kosovskim gradovima. Iako ne vezuju svoje porijeklo za Bosnu i Hercegovinu, među Bošnjacima postoji kulturna, vjerska i jezična povezanost sa Bosnom i Hercegovinom.

Na popisu održanom 1981. godine, na Kosovu je živjelo 1.584.440 stanovnika od toga Bošnjaka (tadašnjih muslimana) 58.562. U narednom popisu 1991. godine, prema procjenama Statističkog zavoda SFRJ, na Kosovu je živjelo oko 1.955.000 stanovnika, od toga 66.189 Bošnjaka (muslimana). Kada statis-

¹³ [Na Kosovu živi 1.739.825 stanovnika](http://www.info-ks.net/clanak.php?id=21645&naziv=bosnjaci--27535-ili-158-posto&nav_id=1&pod_nav=10), 21. septembar 2012., http://www.info-ks.net/clanak.php?id=21645&naziv=bosnjaci--27535-ili-158-posto&nav_id=1&pod_nav=10, (pristupljeno: 9.09.2022.).

Popis je obavljen u 34 općine u aprilu ove godine. Ne uključuje stanovnike općina Leposavić, Zvečan, Sjeverna Mitrovica i Zubin Potok, jer su Srbi bojkotovali popis. Procjenjuje se da u tom dijelu Kosova živi oko 60.000 Srba.

¹⁴ http://www.info-ks.net/clanak.php?id=21827&naziv=opstina-prizren--16896-bosnjaka-ili-95-odsto&nav_id=1&pod_nav=8 (pristupljeno: 28. 09. 2022.).

tički pogledamo te podatke, dolazimo do zaključka da je broj Bošnjaka u posljednjih 30 godina smanjen za više od polovine. Jedan od razloga te depopulacije je podjela bošnjačkog naroda, još od perioda Miloševićeve vlasti, kada su muslimani u Gori podijeljeni na Bošnjake i Gorance. Drugi razlog je iseljavanje velikog dijela Bošnjaka početkom sukoba 1998. godine i nakon rata, tako da su neka mjesta danas ostala bez Bošnjaka.

Vrijedno je napomenuti da se više od polovine bošnjačke populacije u nekim mjestima nakon rata iz 1999. godine iselilo u zemljama zapadne Evrope, Srbiju, BiH itd., najprije zbog sigurnosnih, a kasnije i ekonomskih razloga. Tako, naprimjer, u gradovima Priština, Mitrovica, u pečkoj i istočkoj regiji se ogroman broj bošnjačkog stanovništva iselilo. Naime, prije kosovskog rata u Prištini je živjelo 6.000 Bošnjaka, dok ih prema zadnjem popisu ima oko 400. Demografsko smanjivanje broja Bošnjaka na Kosovu započelo je još 90-ih godina 20. stoljeća i u kontinuitetu traje do danas. Također, sve veća zastupljenost starijeg stanovništva i pad nataliteta uticat će i na daljnje smanjivanje broja Bošnjaka na Kosovu.¹⁵

Na temelju navedenog može se zaključiti da je sve to posljedica vođenja aktivne, ali i dugotrajne asimilacijske politike prema Bošnjacima na Kosovu, stvaranje klime straha i nesigurnosti, postojanje izravnog protjerivanja pod prijetnjama i činjenje etnički motiviranog nasilja, što je uveliko uvjetovalo povećano iseljavanje bošnjačke zajednice sa Kosovu.

¹⁵ Ćerim Bajrami, "Bošnjaci uoči popisa stanovništva u Republici Kosovo," www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=41120, (pristupljeno: 18. 7. 2022.).

Zaključak

Istraživanjem u ovom radu došlo se do nekih novih saznanja i zaključaka. Pokušali smo istražiti uticaj migracija na sam identitet i njegovu kulturološku održivost. Prema saznanjima i činjenicama, može se zaključiti da se identitet postepeno gubi, ali da je itekako snažan i da se održava kroz generacije putem običaja, fotografija i samog jezika područja.

Cilj ovog rada bio je mnogo skromniji: što opsežnije zabilježiti ono što je o Bošnjacima na Kosovu u navedenom razdoblju bilo pisano, kako bi rad mogao poslužiti kao osnova za moguća istraživanja. Ono opsežnije ovisilo je, prije svega, o višestrukim deficitima koje Bošnjaci na Kosovu imaju kada je u pitanju njihova autorepcija: od nepostojanja odgovarajućih institucija i bibliografske prakse, preko slabih kadrovskih potencijala do nedostatka financijskih sredstava. Doda li se tome njihova poslovična isključenost iz receptivnog prostora znanstvenih i drugih institucija na Kosovu, tim prije se cijela stvar činila teža, ali ujedno i više nego potrebna.

Kao prvo, najveći broj napisa o Bošnjacima na Kosovu objavljen je upravo na Kosovu, od čega najviše u Prizrenu i Peći, kao njihova dva kulturna središta. Kao drugo, najveći broj autora napisa je, također, iz Prizrena, Dragaša itd. Nažalost, nijedno djelo nije napisao autor iz Bosne i Hercegovine. I, kao treće, mali je broj napisa kojima je cilj obuhvatiti i obraditi određeno područje života, ili nekakav problem bošnjačke zajednice na Kosovu u razdoblju od 1990. godine do danas, što je posljedica odsutnosti ne samo znanstvenih institucija već i slabe znanstvene elite, koja uz to ima slabu, neredovitu i neinstitucionalnu ko-

munikaciju sa znanstvenicima i znanstvenim institucijama u Bosni i Hercegovini.

Sami Bošnjaci, naravno, snose odgovornost za čuvanje svoga imena. Čovjeku niko ne može oteti jezik i ime - ako to sam čovjek ne dopusti. U tom smislu, bošnjačko iskustvo je tužno, mizerno, autodestruirajuće i dan-danas predstavlja pojam naivnosti i pravdajuće nedoraslosti svjetskopovijesnom trenutku. No bitno je da je ime vraćeno i da se Bošnjak nikome više ne pravda što se zove "Bošnjak".

Pripadnici zajednice kosovskih Bošnjaka su se nekada zvali i "Muslimani" ili "muslimanski Slaveni," a vjeruje se da su prešli na islam tokom osmanskog perioda, nakon čega su razvili osjećanje zasebnog etničkog identiteta. Bošnjačka dijaspora u velikoj mjeri doprinosi lokalnoj privredi i ima značajan uticaj na političke stranke i lidere iz zajednice kosovskih Bošnjaka.

MR. DŽULIZARKA MISLIMI

BOŠNJACI U BAŠIĆEVOJ PERCEPCIJI

Uvod

Husein Bašić je rođen 1. februara 1938. godine u Brezjojevicama kod Plava. Završio je Filozofski fakultet. Duže vrijeme radio je kao gimnazijski profesor, a potom bio službenik u Ministarstvu obrazovanja, nauke i kulture Crne Gore. Stvaralački period Huseina Bašića je trajao pola stoljeća. Prve pjesme je objavio 1958. godine, dok je prvu zbirku poezije *Od sunca ogrlica* objavio 1970. godine. Zbirkom priča *Neviđena zemlja* (1973.), za koju je dobio nagradu "Isak Samokovlija," nagovijestio je pripovjedački talent i dar iz kojeg će nastati brojni romani, pripovijetke i druga književna djela, koja će Bašića uvesti u red najvećih savremenih velikana pisane riječi.

U romanima Huseina Bašića ustanovljena je historijska romaneskna fikcija, a s ciljem uspostavljanja relacije prema novom historizmu. Također, ne manje bitno, Bašićev pripovjedački postupak uočljivo je sklon adaptaciji teorijske filozofske misli, a fokus istraživačkog postupka će biti usmjeren prema navedenom poetičkom modelu primjenjivom na Bašićevu pri-

povjedačku poetiku, uz stanovitu paradigmu poetskog diskursa u bošnjačkom romanu.¹

NOVOHISTORICIZAM U ROMANIMA HUSEINA BAŠIĆA

Novohistorijska koncepcija poimanja romana povezana je sa postmodernizmom. Jedna od najbitnijih tačaka novohistorijskog romana jeste pitanje identiteta, mogućnosti dijaloga kao pretpostavke zajedništva, konstruisanju subjekta, te paradoks poraza osobnosti u korist zajedništva i povijesno-društvene cijelosti.

Husein Bašić spada u najuspjelije pisce koji je uskladio historiju i fikciju. Bašićev literarni umjetnički stil sadrži gledanje na historiju iz ugla čovjeka koji je dio grupacije i narodnosti o kojoj pripovijeda. Romani *Tuđe gnijezdo* i *Bijeli Azijati* predstavljaju historijski put balkanskog naroda koji traga za pronalaskom sigurnog gnijezda, kao i duševno putovanje jednog *bedela* koji pokušava pronaći sebe u svemu tome.

U knjizi *Bošnjački roman XX vijeka* Enver Kazaz citira Dejana Đuričkovića koji govori o samom poimanju prošlosti na

¹ O poetskom diskursu u bošnjačkom romanu piše Dijana Hadžizukić u istomenoj knjizi, osvrćući se posebno na: poetski roman u historiji, specifičnosti bošnjačke duhovne tradicije, odnos subjekta i historije, te lirsku dominantu u iskazu romana. Hadžizukićeva sistematično analizira reprezentativne bošnjačke romane u kojima prepoznaje i potcrtava poetski diskurs u “subjektiviziranju pripovijednog postupka, viziji svijeta i odnosu subjekta spram historijskih događaja, elemenata iz prirodnog okruženja i teme ljubavi, kao i specifičnih mikrostilističkih i poetsko-simboličkih odlika romana.” (Više vidjeti u: Dijana Hadžizukić, *Poetski diskurs u bošnjačkom romanu*, Slavistički komitet, Sarajevo, 2011., str. 7.).

Balkanu gdje navodi da se “historijski roman na balkanskom krvavom prostoru često ne ponaša kao priča o prošlosti, nego djeluje kao ideološka projekcija slike prošlosti sa parabolično ustrojenim baš ideologijski konstruiranim *mi*- subjektom.”² Ovdje se može primijetiti oslanjanje na Ničeovu povijest koja se opisuje kao *antikvarna* i prema kojoj je sve u povijesti važno i gdje se nastoji muzealno konzervirati i opisati ukupna tradicija.

Samo nepoznavanje prošlosti ili nedovoljno ispitivana prošlost posmatra se kao “prostor fiktivnih fakata”³ tj. zamišljenih istina što pokazuje da je sam “Balkan tvornica povijesne laži, ideologemski ustrojenih fiktivnih fakata, a drugima kao prostor za uspostavljanje faktičkih fikcija.”⁴ Ovakav model susrećemo kod Ive Andrića, čiji su romani smatrani sistemom povijesne faktografije, iako je sam smatrao da treba razlikovati književne i historijske faktografije tvrdeći da literatura nastaje onda kada “činjenice počinju da lebde.”⁵

Za bosanskohercegovačku književnost od velike važnosti je roman *Derviš i smrt* Meše Selimovića, objavljen 1966. godine, a u isto vrijeme se pojavljuje na književnoj sceni zbirka poezije *Kameni spavač* Maka Dizdara, te roman ili zbirka pripovijetki *Pobune Derviša Sušića*. Enes Duraković u knjizi *Obzori bošnjačke književnosti* ističe da početak, odnosno pokret bosanskog i bošnjačkog samodefiniranja počinje poezijom Maka Dizdara, te romanima Meše Selimovića *Derviš i smrt* i *Tvrđava* i poja-

² Enver Kazaz, *Bošnjački roman XX vijeka*, ZORO, Sarajevo-Zagreb, 2004., str. 129.

³ Isto, str. 129.

⁴ Isto, str. 130.

⁵ Isto, str. 130.

vom romana Derviša Sušića *Pobune* i *Uhode*. Romani Meše Selimovića *Derviš i smrt* (1966) i *Tvrđava* (1970) su i začetnici psihološke produbljenosti likova i događaja.

Šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća u bosansko-hercegovačkoj književnosti dolazi do izražaja pitanje nacionalnog i kulturološkog identiteta jer “šezdesete godine 20. stoljeća predstavljaju snažni pokret bosanskohercegovačkog i bošnjačkog kulturno-identitetskog samoprepoznavanja,”⁶ što se najbolje može vidjeti u romanima *Zeleno busenje* Edhema Mulabdića i *Pod drugim suncem* Abdurezaka Hifzija Bjelavca. U tim romanima uočavamo nacionalnu tematiku i težnju za potvrđivanje *nacionalnog identiteta*. Kroz temu nacionalnog identiteta pisci tragaju i nastoje pronaći i svoj kulturni, a ponajviše personalni identitet. Sama borba bosanskog čovjeka, koja se uvijek iznova ponavlja, dovela je do toga da su sve priče prožete ovom tematičkom.

TRAGANJE ZA KULTURNIM IDENTITETOM

Traganje za kulturnim identitetom u bošnjačkoj književnosti počinje zbirkom poezije *Kameni spavač* Maka Dizdara, romanima Meše Selimovića i Derviša Sušića, te romanom *Ponornica* Skendera Kulenovića. Ovi romani, krenuvši od *Ponornice*, koja se bavi tematikom promjene vlasti i uzaludnom trudu jednog naroda koji pokušava opstati u svojoj zemlji, pa sve do romana Meše Selimovića koji piše o periodu osmanske vladavine, od-

⁶ Enes Duraković, *Obzori bošnjačke književnosti*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2012., str. 350.

nosno o dervišu koji traži spas za svog nedužnog brata kod vlasti koja ne zna za pravdu, predstavljaju sliku ratova, stradanja i razočarenja jednog naroda i unutrašnje borbe čovjeka sa samim sobom.

U knjizi *O pjesničkoj umjetnosti* Aristotel daje definiciju tragedije i navodi da “tragedija nije podražavanje ljudi, nego podražavanje radnje i života, sreće i nesreće, a sreća i nesreća leže u radnji, i ono što čini cilj našega života, to je neko djelanje, a ne kakvoća.”⁷ “Po svom karakteru ljudi su ovakvi ili onakvi, a po djelanju srećni ili nesrećni. Prema tome, lica ne djelaju zato da podražavaju karaktere, nego radi djelanja uzimaju da prikazuju i karaktere. Zato su događaji i priča cilj tragedije, a cilj je najvažnija stvar u svemu.”⁸ Bez radnje ne bi moglo biti tragedije, a bez karaktera bi.

Bašićeve knjige, nastale u naponu pišćeve stvaralačke zrelosti, bez obzira na tragičnost historijskog trenutka za bošnjački narod, što podrazumijeva njegovo raseljenje i uništenje, zatim i nestajanje, uklon su sentimentalnog odnosa, idealiziranja i ne zapadaju u patetiku i nekritičan odnos, mada se pisac stavlja na stranu žrtve. Tragična sudbina muhadžira se ogledala u velikom broju migracije, u bolestima, u odvajanju od najmilijih, u propasti mnogih generacija.

Pripovjednim manirom Bašić je izlagao konkretne događaje, odnosno “Epski svijet romana identifikuje se kao realno-historijski, dakle kao postojeća stvarnost sa elementima naturalizma

⁷ Aristotel, *O pjesničkoj umjetnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 15.

⁸ Isto, str. 15.

i latentnog pesimizma, jer konkretna stvarnost nije pružala drugačija umjetnička rješenja u kontekstu ove poetike.”⁹

Tokom propadanja Osmanlijskog carstva najveću patnju i razaranja osjetili su Bošnjaci. Cijeli književni opus Huseina Bašića ogleda se u historijskom kontekstu i možemo reći da je riječ o jedinstvenom piscu koji je istraživao sudbine Bošnjaka u periodu povlačenja Osmanlijskog carstva sa područja Balkana.

Šaćir Filandra, u književnoj kritici, ističe: “Bašić je nizom literarnih slika prikazao sudbinu običnih ljudi, u ovom slučaju muslimana, u trenucima kada su izgubili sva prava na jednom prostoru i kada su se morali asimilirati ili iseliti. Integracija tih zaostalih muslimanskih skupina u nova društva bila je duga, mimikrijska i nasilna. Trebalo se i moralo odreći identiteta ako ostajete ili ako selite. U svakom slučaju ste bili na gubitku.”¹⁰

Ono što je dovelo autora do toga da sudbine pričaju, izlažu, a nisu jedna uz drugu suprotstavljene u egzistencijalnoj dramskoj napetosti, pa iznutra, iz drame dijalogiziraju, bore se, opovrgavaju. Zato povijesnoj rekonstrukciji prijeti vazda opasnost da razvodni sudbine, da njih same zamijeni pričom o njima, da dramu pretvori u slikovnicu, kao što slikarstvo pretvara u prepričavanje teme i rada.¹¹

Bašićev literarni umjetnički stil sadrži gledanje na historiju iz ugla jednog čovjeka koji je dio grupacije i narodnosti o kojoj pripovijeda. On na svom jeziku i “postupkom iskusnog umjet-

⁹ Isto, str. 194.

¹⁰ Šaćir Filandra, “Jezik i sjećanje u djelu Huseina Bašića,” *Almanah - časopis za proučavanje, prezentaciju i zaštitu kulturno-historijske baštine Bošnjaka/Muslimana*, Podgorica, 2008., str. 192.

¹¹ Isto, str. 192.

nika, zapisuje sve što se u prokletijskom kolovratu iskotrljavalo i kotrljalo, piše 'historiju' i literaturu vremena i svijeta čija su vrata bila pusta i opasna u istoj paraleli u kojoj su bila i ona na koja je slavni Dante ušao u Pakao i na kojima je pisalo 'Ostavite sve nade vi koji ulazite'“.¹²

Historijski okvir *Zamjena* smješten je u vrijeme vladavine sultana Abdul-Hamida II (1876-1909) koji je zamijenio “duševno poremećenog” Murata V. Nastavak propadanja Turske carevine, koja je naročito od Velikog rata s kraja XVII vijeka počela da gubi osvojene teritorije dovodi do aktualizacije tzv. istočnog pitanja, odnosno pitanja nasljeđa Osmanlijskog carstva, oko kojeg su se otimala velike hrišćanske sile, međusobno interesno zavađene i zakrvljene. Oronulo i iznutra razjedeno carstvo održavano je u životu samo zahvaljujući protivurječnim interesima njegovih protivnika.

U svim romanima ciklusa *Zamjene* više su nego uočljivi tragovi društvenih, političkih i nacionalnih previranja. Ibrahim Žioc, glavni junak, to shvata kada mu je naredeno da ide u Plav i Gusinje i da organizuje predaju Crnoj Gori kako je to stajalo u tekstu odredaba Berlinskog ugovora, te kada je zbog sukoba sa svojim nadređenim morao bježati u svoj zavičaj. Tu se i završava radnja romana *Tuđe gnijezdo*, u kojem se iznutra, kroz život i dešavanja, na carskom dvoru prepoznaje “historijski proces propadanja turskog carstva, izjedanog korupcijom, anarhijom i nemoću centralne vlasti i gdje se opšti spoljni kontekst prepo-

¹² Alija Džogović, “Husein Bašić: Pusta vrata-Krivice,” *Almanah*, Podgorica, 2008., str. 194.

znaje kroz susretanje sa konkretnim historijskim ličnostima poput Gavra Vukovića, Pjera Lotija ili Omer-paše Bošnjaka.”¹³

Konflikti se ogledaju u susretima sa mladoturcima koje prepoznajemo u svih pet romana i koji uspijevaju da obore Abdul-Hamida II. Pokret je nastao naglim razvojem školstva i povećanjem školovanih ljudi kod kojih će se razviti liberalna misao na početku u tajnosti, a kasnije će sve češće i snažnije dovoditi u pitanje poredak i samodržavlje sultana.

Mnogi mladoturci su poticali iz najuglednijih turskih škola poput carskog lica Saraja u Galati, a prvu grupu su stvorili 1887. godine u carskoj medicinskoj akademiji. Kao što pominje u tekstu Šerbo Rastoder “dvije godine kasnije je jedan od njezinih članova, inače u romanima često pominjani Ibrahim Temo, Albanac, obnovio grupu pod nazivom *Društvo osmanskog jedinstva*, koja se zalagala za ustavnost, osmanizam i slobodu.”¹⁴

U historijskom smislu Berlinski kongres je značio strašan poraz i gubitak za osmanlijsku stranu i još jednu prepoznatljivu kariku u sunovratu nekada moćnog Osmanlijskog carstva. Ova historijska priča, svedena na uopćavane, apsolutizirane činjenice i brojke, prepoznavana na ravni uzroka i posljedica i uobičajene generalizacije, čini se samo pogodnim historijskim kontekstom unutar kojeg je pisac romana fabulu sveo na pojedina, na sudbinu s konkretnim imenom i prezimenom.

Shodno kazanom, historijska tematika četvrtog romana *Pusto tursko* zasnovana je na objektivnoj historijskoj priči vezanoj

¹³ Šerbo Rastoder, “Istorijska osnova romana Huseina Bašića - ZAMJENE I-V,” *Almanah*, Podgorica, 2008., str. 219-233.

¹⁴ Isto, str. 219-233.

za sudbinu Muslimana/Bošnjaka u Srbiji poslije njenog oslobođenja od osmanlijske vlasti. Romanopisac nas uvodi u priču na način da glavni junak Ibrahim Žioc, po dolasku u Carigrad, od strane velikog vezira na Porti, biva određen da posjeti Kneževinu Srbiju i ostvari uvid u stanje u kojem se nalaze “turske svetinje” poslije povlačenja Turaka. Dobio je zadatak da pregleda u kakvom se stanju nalaze džamije, medžlisi, tekije, karavan-saraji, hanovi, gradske česme, tvrđave, bedemi, ćuprije i ostale građevine nastale u vrijeme osmanlijske vladavine.

Romanopisac vješto uvodi glavnog junaka u ovu priču, pravljjenjem paralele između zatečenog stanja i onog zapisanog u putopisu Evlije Čelebije, ili, pak, sačuvanog u sjećanju ljudi koje susreće na ovom putu: “Roman predstavlja potresnu dokumentarnu prozu o stradanju naroda izloženom mržnji i osveti. Na ubjedljiv, sugestivan, i u velikom dijelu objektivan način ispričana je ova potresna priča, koja za historičara ima svoj sadržajni okvir koji je moguće situirati u korpus dešavanja na tlu Srbije u prvoj polovini XIX vijeka. Naime, poznata je činjenica da je početkom XIX vijeka u Srbiji živjelo brojno muslimansko stanovništvo, koncentrisano uglavnom u gradovima.”¹⁵

Uzimajući u obzir historijska dešavanja, za književnika Huseina Bašića važna je *pojedinačna sudbina*, lična patnja, kojom roman *Pusto tursko* čitavu prethodnu priču pretvara u životnu dramu, koja se prepoznaje po kamenu iz neke džamije ugrađenom u “novosagrađenu hrišćansku kuću, starom fenjeru sa džamije, pušci ili nišanu, dramu pojedinaca preobraćenih u cigane

¹⁵ Šerbo Rastoder, “*Istorijska osnova romana Huseina Bašića - ZAMJENE I-V*”, *Almanah*, Podgorica, 2008., str. 219-233.

ili pak prisjećanje na čuvene u umne koji su ostavili svoje djelo da svjedoči o njihovom postojanju.”¹⁶ U priči nema mržnje, osude, jednostranog prikazivanja, jer se i priča na način čiji se smisao očitava u poraznoj činjenici da izvještaj Ibrahima Žioca nikog ne zanima, da on postaje nebitan i nevažan.

Bijeli Azijati, peti roman iz ciklusa *Zamjene*, govori o sudbini muhadžira u Turskoj. Glavni junak Ibrahim Žioc dobija zadatak od Porte, da u ulozi carskog nadzornika posjeti tek dobjegle muhadžire iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije, koji su se kao mravi razmiljeli i preplavili cijelu carevinu. Idući tragom njihovih puteva, Ibrahim Žioc nailazi na jad, bijedu i čemer, tj. “Pitali gavrana ima li što crnje od njega, a on im odgovorio: *Srce muhadžirsko je crnje od mene.*”¹⁷

Glavni junak ih je prepoznavao po boleštinama, govoru, po tome što su tavorili kao iščupane biljke, ili po tome što su sa sobom ponijeli i naziv mjesta odakle su otišli. Tako se šume oko Carigrada i danas zovu *Beogradske šume*, nazivi *Karadag*, *Kolašinli*, *Akovi*, *Podgori* i mnogi drugi. Iz naših krajeva stigle su mnoge porodice.¹⁸

¹⁶ Isto, str. 219-233.

¹⁷ Husein Bašić, “Bijeli Azijati,” *Almanah*, Podgorica, 2000., str. 32.

¹⁸ “Kaliće iz donjeg Kolašina i njihovih trista kuća, devedeset kuća Drpljana, sedamdeset Pijuka, potom kuće Bakovića, Mušovića, Kajevića, Mumina, Alibašića, Čokrljia, Fazlagića, Hasanbegovića, Gušmirovića, Hadžajlića, Hadžibulića, Alića, Karadana, Beganovića, Mekića, Rustemovića, Zvizdića, Šehovića, Smailagića, Serhatlića, Čengića, Derviševića, Drndara, Bošnjovića, Kapidžića, Džogovića, Kurtovića, Lukača, Ljuhara, Ljuca, Kofrca, Džuburovića, Fortića, Kočana, Mustafija, Pašovića, Saračevića, Sukića, Šahovića, Župića, Salakovića, Pepića, Popleta, Redžepefendića, Mulića, Micinovića, Zimonića, Špage, Šaćića, Muhadžira.” Husein Bašić, “*Bijeli Azijati*,” *Almanah*, Podgorica, 2000., str. 142.

Ka potisnutom Osmanijском carstvu, a što je verifikovano odlukama Berlinskog kongresa, krenuo je veliki migracioni talas dijela turskog, čerkeskog, bošnjačko-muslimanskog, albanskog stanovništva. Iseljavanja su bila sa područja Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore, Kosova, Bugarske, Epira, Tesalije. "Ovo stanovništvo se povlačilo u unutrašnjost Turske, te je u tom periodu više stotina hiljada muhadžira stizalo i do naseljenih oblasti u maloj Aziji. Prema nekim podacima iz decembra 1878. godine samo je iz Bosne pošlo ka Carigradu oko 50.000 Bošnjaka."¹⁹

Zaključak

Raspadom Osmanlijskog carstva uočava se i raspad jednog naroda, koji je rastrgnut na sve strane velikog carstva. U datom tekstu preko romana Huseina Bašića prikazuje se stradanje velikog broja bošnjačkog stanovništva u duhu historijskog modela i novohistoricizma.

Ovdje je ocrtan i put traganja jednog naroda u nacionalnom i kulturološkom smislu, i traganje za sopstvenim identitetom. On je opisao period asimilacije i selidbe velikog broja ljudi, običnog stanovništva koje nije moglo da se integriše i da je to bio dug i nasilan put, te da su u bilo kojem slučaju bili na gubitku.

¹⁹ Šerbo Rastoder, "Istorijska osnova romana Huseina Bašića - ZAMJENE I-V," *Almanah*, Podgorica, 2008., str. 219-233.

DR. TARIK KULENOVIĆ

ZAJEDNICA MUSLIMANA U HRVATSKOJ

Uvod

Hrvatski Sabor je 27. aprila 1916. godine službeno priznao islam kao religiju ravnopravnu s drugim religijama u Hrvatskoj. Od tada je prošlo preko sto godina uspješne integracije muslimana u hrvatsko društvo. Najpopularniji hrvatski TV voditelj je musliman, Tarik Filipović. Jedan od najslavnijih hrvatskih sportista bio je Mirza Džomba - musliman, miss Hrvatske bila je Lejla Šehović - muslimanka, jedan od vojnika koji su podigli hrvatsku zastavu na kninsku tvrđavu bio je Jasmin Hadžić - musliman...

Muslimani su aktivni učesnici moderne hrvatske povijesti. Enes Čengić je bio najvjerniji hroničar života Miroslava Krleže, Nerkez Smailagić bio je ideolog *Hrvatskog proljeća*, Asim Kurjak jedan od najpoznatijih svjetskih ginekologa, Muradif Kulenović najpoznatiji hrvatski psihijatar, Izet Đuzel i Dino Trtovac svjetski poznati slikari, Ekrem Čaušević najpoznatiji hrvatski turkolog...

Prema *Popisu stanovništva 1991. godine* muslimana u Hrvatskoj je bilo 1%. Oni su tada činili oko 10% borbenog sastava hrvatske vojske. Skoro svaki odrasli, vojno sposobni hrvatski

musliman je ratovao za Hrvatsku. Muslimane nalazimo u svakom segmentu hrvatskog društva. Od kruga oko predsjednika republike dr. Franje Tuđmana, preko ratnih heroja, glumaca, sportista, pjevača, slikara, radnika...

Prema *Popisu stanovništva 2021. godine* u Hrvatskoj se 52.246 ljudi izjasnilo kao muslimani, što čini 1,32% od ukupnog stanovništva Hrvatske. Hrvatski muslimani čine specifičnu grupu muslimana u evropskim okvirima. Zajednica je sastavljena uglavnom od pripadnika evropskih naroda (Albanci, Bošnjaci, Romi, Turci...) koji čine apsolutnu većinu muslimana u Hrvatskoj. Prema sastavu to je multietnička zajednica muslimana, sastavljena od pripadnika evropskih naroda. No, zajednica muslimana u Hrvatskoj spada u imigrantske zajednice, jer je sastavljena pretežno od useljenika i njihovih potomaka. Osnovana je krajem 19. stoljeća, nakon austro-ugarske okupacije Bosne 1878. godine. Službeno je priznanje uslijedilo nakon mađarskog priznavanja islama. Austrijski je dio carstva priznao islam 1912., a mađarski 1916. godine, pa i Hrvatska kao njen dio. Nakon aneksije 1908. godine, dvojna monarhija postaje trojna. Bosna je, Uz Austriju i Ugarsku, prema ustavu, bila treća zemlja carstva čiji su se pravni propisi razlikovali od austrijskih i mađarskih.

Muslimani su službeno priznanje itekako zaslužili i platili krvlju. Muslimanske, pretežno bošnjačke, regimente bile su najbolje borbene postrojbe austro-ugarske vojske u Prvom svjetskom ratu, a ljudski su se gubici, iako Bosna nije bila poprište ratnih operacija, odrazili na bosansko-hercegovačku demografiju u 20. stoljeću. Herojska borba i slavne pobjede muslimana

nisu glasno obilježavane i slavljene nakon rata, jer se Austro-Ugarska raspala nakon poraza u Prvom svjetskom ratu.

Hrvatska je 1918. godine postala dio nove državne tvorevine Kraljevine SHS, od 1929. godine Kraljevine Jugoslavije. Bolja zarada, obrazovanje, kao i bolji životni uslovi, te pravna i fizička sigurnost privukli su brojne muslimane na migraciju u zapadne i sjeverne krajeve novostvorene države. Doseljavanje u Hrvatsku nastavlja se u Drugom svjetskom ratu i poslije njega, za vrijeme FNRJ/SFRJ, kao i danas u samostalnoj Hrvatskoj.

KONTAKTI ISTOČNIH SLAVENA SA ISLAMOM

Iako se islam doživljava kao novost u hrvatskom poretku stvari, Hrvatska je u kontaktu s islamom preko hiljadu godina, a neki su Hrvati upravo kao muslimani doživjeli svoje najblištavije životne trenutke. Islam je religija koja oko 200 godina prevladava u polovini Hrvatske. Od pobjede na Mohačkom polju 1526. godine do poraza u opsadi Beča 1683. godine, Osmansko je carstvo vladalo većinom Podunavlja, pa tako i Hrvatske. Ostaci tog razdoblja, od riječi poput peškira, čaršafa ili čarape, preko toponima poput *Begovog razdolja*, često najhladnijeg mjesta u Hrvatskoj na vremenskoj prognozi, do grobalja, uništenih džamija i onih prepravljenih u crkve - Hrvatska je puna ostataka islamske kulture. Turbe u Iloku, džamija u Đakovu, mesdžid u Kliškoj tvrđavi... samo su neki od njih. Kontakt islama i Hrvatske nije ograničen samo na vrijeme osmanskih osvajanja.

Kontakti muslimana i Slavena na istočnoj, danas hrvatskoj obali Jadrana počinju rano, dva stoljeća od doseljenja Hrvata u današnju Hrvatsku i objave islama. Već u 9. stoljeću, 827. go-

dine, muslimanski Arapi osvajaju Siciliju, a potom i jug Italije. U tom se vremenu arapski gusari u pohodima zalijeću u Jadran, s čijih obala odvoze plijen i ljude u roblje. U vrijeme krstaških ratova i hrvatski kralj Zvonimir, kao papin vazal, vodi krstašku vojsku u Italiju, u borbu protiv Saracena.

Tragovi prisustva *Saracena* vidljivi su u narodnim običajima i predanjima poput viteške igre *Moreška* s Korčule. Borba između crnog i bijelog kralja je simboličko obilježavanje bitke s maurskim gusarima koja je završila korčulanskom pobjedom.

Slaveni s istočne obale Jadrana bili su cijenjeni među Arapima. Osnivač Kaira Dževher es-Sikilli je rođen u Cavtatu odakle su ga kao dijete gusari zarobili i prodali u roblje. Dvorska straža halife u Kordobi bila je sastavljena od *Sakaliba* (Slavena) koji su kao robovi hvatani po istočnoj obali Jadrana i prodavani u Endelus (muslimansku Španiju).

Rani susreti muslimana s Hrvatima na krajnjem jugu Hrvatske obavijeni su maglama vremena. Na potvrde nalazimo posredno. Na Korčuli i danas postoji usmena predaja kako su stanovnici jednog sela Mauri. Iako su današnji stanovnici sela, kao i ostali stanovnici otoka, Hrvati i katolici, usmena je predaja o porijeklu ostala. I za Malduka (Malduča), legendarnog praoca roda omiških Kačića, hronike navode kako je bio musliman.

Uz arapske prodore preko mora, islam dolazi i kopnom. Sari Satluk dolazi iz stepa oko Crnog mora, a o njegovom postojanju i djelovanju miješaju se mit i povijest. Njegov je navodni mezar u tekiji na Buni kod Mostara. Ismailićani, poznati i kao Kalizije, naselili su se u Ugarskoj i na istoku Hrvatske za vrijeme Ugarskog kraljevstva. U zamjenu za vojnu službu ugarskim kraljevima, bilo im je dozvoljeno slobodno praktikovati islam, a naselili

su, prema hronikama, nekoliko sela na tadašnjem jugu Ugarske, na poziv ugarskog kralja.

Krstaški ratovi sporadično utiču na Hrvatsku. Prvi je krstaški pohod prošao preko Slavonije. U 5. krstaškom ratu za Veneciju osvojili su i poharali Zadar, kako bi platili put u Palestinu i to je otprilike bilo sve. Nije nam poznato jesu li Hrvati i u likom broju učestvovali u nekom krstaškom ratu, osim što su branili Zadar od krstaškog napada.

Idu Turci

Doživljaj islama kod prosječnog Hrvata oblikovali su osmanski Turci. Malo je poznato kako turkijskih naroda ima oko 600 miliona, naseljenih diljem Azije, od Male Azije do Kine. Dok se prvi val ulaska islama u Evropu odvijao uglavnom morskim putevima, preko Sredozemnog mora pod arapskim vodstvom, drugi se val odvijao kopnenim putem, pod vodstvom osmanskih Turaka. Za moderni hrvatski identitet značajno je razdoblje osmanske vladavine u Podunavlju i na Balkanu, od Krbavske bitke 1493., preko Mohačke bitke 1526., do opsade Beča 1683. godine. Tada je Hrvatska stekla naziv *Predziđa kršćanstva* (Antemuralis Christianis), ističući njenu ulogu prve obrambene crte protiv osmanskih prodora. Tada su dvije trećine današnje hrvatske državne teritorije bile pod osmanskom vlašću. Na prvi pogled zbudujuće je što u filmu *Anno Domini 1573. o Seljačkoj buni* u Hrvatskom zagorju Matiju Gupca, vođu bune, pobunjenici nazivaju Gubec-beg. Jedan od vođa, Ilija Gregorić, veteran je iz *Turskih ratova*. A riječ je o samo nekoliko

detalja koji nam govore o osmanskome kulturalnom uticaju na današnji hrvatski prostor.

Prvi val osmanskog prodora u Evropu računamo od osmanskog dolaska u Anadoliju do bitke kod Ankare (Angore) 1402. godine, gdje je pobjednik na Kosovu 1389. godine, osmanskog sultana Bajazita I, pobijedio i zarobio mongolski osvajač Tamerlan (Timur Lenk), u čijem je zarobljeništvu i umro.

Nakon Bajazitovog zarobljavanja i smrti, među osmanskim Turcima je izbio građanski rat. Bajazitov nasljednik, Mehmed I, pobijedio je svoje protivnike u ratu i uspio obnoviti carstvo. Konsolidacijom Osmanskog carstva nastavljaju se prodori u Evropu. Unuk Mehmeda I, Mehmed II, upamćen pod nadimkom *Fatih* (osvajač) ostvario je vjerovatno najveći poduhvat u osmanskoj povijesti, osvojio je 1453. godine Konstantinopolis, preimenovao ga u Istanbul i tamo preselio osmansku prijestonicu iz Burse. Smjestivši prijestonicu na spoju tri kontinenta, postavio je Tursku na mjesto ključne regionalne sile što je ona i danas. To razdoblje slave Hrvatska danas prešućuje, pogotovo slavne admirale Osmanske mornarice, među kojima je najveći Pijalepaša Hrvat rođen na Pelješcu, kao i njegov prethodnik Sinanpaša Hrvat.

Osmanski je prodor izazvao pomjeranje stanovništva na cijelom Balkanu. Vlaška stočarska plemena, vazali Osmanskog carstva (Crni Vlasi - Karavlasi) su, prodirući sa osmanskim Turcima, potiskivali susjedna stočarska, također vlaška, plemena s njihovih pašnjaka. Poput domino efekta, došlo je do pomjeranja značajnih grupa stanovništva s jugoistoka na sjeverozapad Balkana. I dalje. Potvrda toga su današnji moluški i gradišćanski Hrvati koji navode kako su njihovi preci došli u Italiju i Austri-

ju bježeći pred Turcima. Potomke takvih populacija možemo naći i u Hrvatskoj, oko Samobora i u naseljima Žumberačkog gorja, o čemu govore njihove porodične predaje o porijeklu. Zanimljivo kako ista prezimena nalazimo i u istočnoj Hercegovini, odnosno Crnoj Gori, samo što su jedni kršćani, a drugi muslimani. To nam ukazuje kako su se porodice razdvojile na one koje su prihvatile islam i one koje su migrirale pred *turskom opasnošću*.

Od austro-ugarske okupacija Bosne 1878. godine počinje moderno prisustvo muslimana u Hrvatskoj. Početkom okupacije došlo je i do velikih migracija stanovništva. Od oko 1,5 miliona stanovnika Bosne između 100 i 200 hiljada muslimana je iselilo prema Turskoj. Istovremeno je približno isti broj kršćana došlo u Bosnu. To su većinom bili Hrvati, Česi, Poljaci, Slovaci, Ukrajinci i Slovenci s područja tadašnje Austro-Ugarske.

INDUSTRIJALIZACIJA HRVATSKE I MIGRACIJE MUSLIMANA

Useljavanje bosanskih i drugih muslimana u Hrvatsku u modernom dobu traje već treće stoljeće u kontinuitetu. Prvi muslimanski mezar u modernom dobu u Hrvatskoj nalazi se u Zagrebu, na groblju Mirogoj. Prema natpisu, u njemu je sahranjen Omer, krojač iz bosanskog grada Banja Luka. On se 1883. godine, na proputovanju kroz Zagreb, razbolio i umro, te je sahranjen na zagrebačkom groblju Mirogoj.

Do Prvog svjetskog rata, prisutnost muslimana u Hrvatskoj je sporadična. Riječ je prvenstveno o muškarcima koji u Hrvatsku dolaze u potrazi za poslom. Kako su se Hrvatska i BiH nalazile u sastavu iste države - Austro-Ugarske monarhije - ko-

munikacija je bila olakšana, a zajedničko je tržište omogućavalo lakši protok ljudi i robe. Bliskost jezika (hrvatski i bosanski jezik vrlo su slični jezici istog južnoslavenskog korijena) također je olakšavala komunikaciju.

Austro-Ugarska monarhija je imala racionalan pristup islamu u Bosni. Carskim ukazom garantirana su sva prava, uključujući pravo vlasništva i slobodu vjeroispovijesti. Austro-ugarska uprava Bosnom i Hercegovinom osigurala je razdoblje mira koje je omogućilo demografski oporavak muslimanske populacije, iscrpljene ratovima i zaraznim bolestima.

Organizirani vjerski život muslimana u Zagrebu datira s kraja 19. stoljeća. Tadašnji zagrebački džemat činilo je nekoliko porodica i bio je, iz današnje perspektive, skoro neformalnog karaktera. Situacija se mijenja u Prvom svjetskom ratu, osnivanjem ureda Vojnog imama za austro-ugarske vojnike muslimane pripadnike bošnjačkih regimenti stacioniranih u Zagrebu u nekadašnjim *Rudolfovim vojarnama* 1916. godine.

Između dva rata zagrebačka muslimanska zajednica raste u brojnosti. Bosanski muslimani počinju koristiti brojne pogodnosti koje Zagreb pruža, kao što su veća mogućnost zapošljavanja, obrazovanja i trgovanja. Iz tog razdoblja datiraju i prvi planovi za izgradnju džamije (1920.), koja je trebala biti smještena na Zelengaju. Međutim, do Drugog svjetskog rata u Zagrebu nije sagrađena džamija.

Okončanjem Prvog svjetskog rata i formiranjem Kraljevine SHS, oživjeli su planovi za gradnju džamije u Zagrebu koji su, u drugačijim državno-političkim okolnostima, realizirani 1944. godine kada je dovršena rekonstrukcija Meštrovićevog *Mauzoleja porodice Karađorđević*, izgrađeni su minareti i otvorena

prva zagrebačka džamija, današnji Meštrovićev paviljon na *Trgu žrtava fašizma*. Ta je džamija bila kratkog vijeka, zatvorena je 1948. godine kada je prenamijenjena u *Muzej revolucije*. Ta je ustanova i danas u tom objektu.

Vjerske aktivnosti zagrebačkih muslimana zamiru i odvijaju se po porodicama i u mesdžidu u Tomašičevoj ulici 12. No, broj muslimana u Hrvatskoj lagano raste. Rat kao glavni uzrok migracije Bošnjaka u Hrvatsku zamijenile su poslijeratne migracije radi posla i školovanja.

Tolerantan odnos Hrvatske prema islamu ima korijene u prošlosti. Tokom Velikog bečkog rata (1683.-1699.) Osmansko je carstvo potisnuto van granica današnje Hrvatske. Time prestaje i opasnost od ekspanzionizma Osmanskog carstva u Hrvatskoj. U 19. stoljeću hrvatski nacionalizam kao glavne neprijatelje definira austrijski i mađarski, a u 20. stoljeću srpski nacionalizam. U sklopu Starčevićevog hrvatskog nacionalnog koncepta, bosanski su muslimani smatrani dijelom hrvatskog nacionalnog korpusa koji je druge vjerske pripadnosti. Obzirom na okolnosti artikuliranja bošnjačkog nacionalnog identiteta, u 20. stoljeću dolazi do razdvajanja katoličke i muslimanske populacije na zasebne nacionalne korpuse.

Tradicionalna mjesta migracije (Zagreb, Dubrovnik, Slavonski Brod, Osijek), nadopunjena su novim (Sisak, Karlovac, Rijeka, Pula, Labin). Riječ je o mjestima s brzorastućom industrijom koja je trebala radnu snagu. Željezara, luka, željeznica, brodogradilište, rudnik... bili su odredišta radnih migranata iz BiH, Kosova, Srbije itd.

Zajednica je, u početku skoro isključivo, sastavljena od muškaraca. To ukazuje na karakter migracija. Muškarci dolaze

na rad, a porodice ostaju kod kuće. Primarno zbog ratova koji tjeraju populacije na pokret, zajednica muslimana u Hrvatskoj se povećava spajanjem porodice, zasnivanjem novih porodica od muškaraca doseljenika i domaćih žena koje su prelazile na islam ili muškarci dovode nevjeste muslimanke.

Osnovni razlozi migracija muslimana u Hrvatsku u modernom dobu su ekonomski, obrazovni i ratni. Ekonomski razlozi su prvi motiv useljenja u Hrvatsku u doba mira. Bosanski muslimani dolaze kao radnici, spremni za manje nadnice raditi i najteže fizičke poslove. Druga vrsta useljenika su trgovci koji otvaraju dućane u Hrvatskoj. Migracije zbog obrazovanja u razdoblju do kraja Prvog svjetskog rata su rjeđe, no nakon stvaranja Kraljevine SHS postaju izraženije. Naime, u vremenu kada je Bosna bila dio Austro-Ugarske monarhije najbogatiji su Bošnjaci djecu slali na školovanje u vrhunske obrazovne centre monarhije, poput Beča, Praga i Budimpešte. Raspadom te države, Bošnjacima više nije bilo tako jednostavno obrazovati se u ovim središtima, a kao alternativna obrazovna središta javili su se Zagreb i Beograd. Promatrajući migracije muslimana u Hrvatsku vidljivo je kako doseljavaju u gradove gdje su veće mogućnosti zaposlenja, i/ili za trgovinu.

Do početka Drugog svjetskog rata u Zagrebu se formirala institucija Islamske zajednice koja je pružala vjerske usluge zagrebačkim muslimanima, kao i muslimanima na prolasku kroz Zagreb. U početku namaz se obavljao u privatnom stanu imama Muftića, da bi se središte aktivnosti preselilo u Tomašićevu 12. gdje je otvoren mesdžid i formaliziran zagrebački džemat. Na primarno radni karakter migracija bosanskih muslimana u Hrvatsku ukazuje i sastav džemata koji je oko 1900. godine

činilo stotinjak muškaraca i samo dvije žene. Rat je, nažalost, opet bio primarni razlog migracija.

Jedna od posljedica Prvog svjetskog rata bio je raspad Austro-Ugarske monarhije. Među novonastalim državama bila je i Država SHS, sastavljena od Slovenije, Hrvatske, BiH i Vojvodine. Ta se kratkotrajna država ujedinila 30.11.1918. u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca sa Kraljevinom Srbijom. Bosna je ušla u novu državu.

Drugi svjetski rat pridonio je povećanju muslimanske zajednice u Hrvatskoj. Razlozi su ratni i politički. Uslijed ratnih djelovanja, dio Bošnjaka došao je u Zagreb u potrazi za zaštitom koju im nisu mogle pružiti njihove životne sredine. Uzrok je bilo aktivno provođenje genocida nad muslimanima od strane četničkih i komitskih skupina. Pokolji muslimanskog stanovništva događali su se na teritoriji Bosne od Drine do Une. Riječ je o razdoblju 1941.-1943. godina do Bitke na Neretvi kada su četničke postrojbe poražene od postrojbi NOVJ-a.

Nezavisna država Hrvatska nije bila u stanju zaštititi stanovništvo koje se počelo samoorganizirati u muslimanske milicije i pristupati NOVJ-u. U rijetkim knjigama lijeve i desne provenijencije koje se bave tematikom Bošnjaka u Drugom svjetskom ratu navodi se kako su Muslimani oklijevali s priključenjem partizanima. No, srpski pokolji civila muslimana kao glavni razlog oklijevanja nisu se navodili. Drugi razlog bio je političke prirode. Naime, muslimani su tretirani kao dio hrvatske nacije - Hrvati arijevcima islamske vjeroispovijesti - te im je dodijeljen simbolički značaj i određene pozicije u državnoj hijerarhiji. No, te pozicije nije slijedila i stvarna moć u već nemoćnoj državi.

Jedan od najvećih simboličkih poteza vlasti NDH bila je prenamjena Meštrovićevog umjetničkog paviljona posvećenog dinastiji Karađorđević u džamiju. *Ova će nas džamija koštati sto hiljada ljudskih kurbana* - navodi Alija Nametak komentare među imamima koji su bili na otvorenju džamije. Makar surovo zvuče, ovakvi su komentari vjerno oslikavali stanje u kojem se našla Islamska zajednica i bosanski muslimani. Politička trgovina iskazivala se i u imenovanju Osman-bega, a nakon njegove ostavke Džafer-bega Kulenovića, za potpredsjednika vlade NDH. Međutim, u stvarnosti, efektivnu vlast držali su Hrvati katolici.

Islamska zajednica u Hrvatskoj danas

U Hrvatskoj postoji četiri medžlisa (Zagreb, Sisak, Pula, Gunja). Sabor islamske zajednice je vrhovno zakonodavno tijelo, a Mešihat vrhovno izvršno tijelo Sabora IZ-e. Na čelu Mešihata je muftija. Trenutni muftija je akademik dr. Aziz ef. Hasanović. Prvi je muftija bio hadži Ševko ef. Omerbašić koji se nalazio na čelu mešihata od njegovog osnivanja.

Svaka zajednica ima svoju povijest, sadašnjost i budućnost. Savremena hrvatska islamska zajednica svoje savremene početke veže za dolazak mladog hodže Ševka ef. Omerbašića na službu u Zagreb. Islamska je zajednica postojala i ranije. Savremeno prisustvo bilježimo od vremena odmah nakon austro-ugarske okupacije Bosne, zajednicu koja raste i svoj prvi vrhunac doživljava u vrijeme NDH.

Život Islamske zajednice u Hrvatskoj odvija se u nekoliko nivoa: oko vjerskih rituala, oko manifestacija druge vrste (spor-

tska takmičenja, informativna predavanja, komunalne i humanitarne akcije), kao i unutrašnji život zajednice koji se odvija oko funkcioniranja njenih različitih sastavnica. Religijska praksa i upražnjavanje rituala temeljni su oblici djelovanja, oko kojeg su izgrađene strukture zajednice. Na čelu je mešihat s muftijom ispod kojih su medžlisi i džemati. Teritorijalno su raspoređeni po cijeloj Hrvatskoj, većinom u gradovima. Njihovo postojanje ukazuje i na veće koncentracije muslimanske populacije, uglavnom u industrijskim središtima s velikim potrebama za radno aktivnom populacijom.

Nakon gubitka džamije na (današnjem) *Trgu žrtava fašizma* 1947. godine, Islamska se zajednica u Hrvatskoj, primarno zagrebački džemat, povukla u sebe. Ta je tišina prekinuta izgradnjom zagrebačke džamije, koja je dovršena i svečano otvorena 1987. godine. Njen je rad u potpunosti preporodio hrvatske muslimane. Islamski je centar u Zagrebu za muslimane predstavljao Zapad, slobodu koje nije bilo u Bosni i Hercegovini, pogotovo u Srbiji. Nakon suđenja islamskim intelektualcima 1984. godine u Sarajevu, Hrvatska je izgledala vrlo zapadno. Završetak izgradnje i otvaranje džamije 1987. godine označava prekretnicu za Bošnjake muslimane. Napokon je otvoreno mjesto gdje su se muslimani Bošnjaci mogli slobodnije okupljati nego u Bosni. Zagrebački islamski centar nije samo džamija - prostor za molitvu s vidljivom munarom. Mnoštvo sadržaja okupljaju različite segmente muslimanske populacije u Zagrebu.

Porodica

Slika muslimanske porodice u Hrvatskoj mijenja se iz generacije u generaciju. Porodica se formira prema obrascu muslimanske porodice u Bosni. Formalno središte muslimanske porodice je otac, koji figurira kao muslimanski ekvivalent *pater familiasa*. No, stvarno središte porodičnog života je majka. Iako neobično zvuči u usporedbi s proklamiranim patrijarhatom i muškom dominacijom u islamu, žena je središte porodičnog života.

Muškarac, osim što predstavlja porodicu izvana, u tradicionalnoj podjeli poslova, funkcionira kao hranitelj porodice. U današnje vrijeme ta je tradicionalna slika porodice promijenjena. Uz muškarce, žene sve više postaju glavni hranitelji porodice, a porodica se dijelom transformira u novije oblike porodične zajednice. Tako su primjetni nevjenčani brakovi gdje partneri žive zajedno bez formalnih bračnih veza. No, takvi su slučajevi rijetki. Mladi se zabavljaju zajedno, a veze često prerastaju u brak.

Muslimani u Hrvatskoj funkcioniraju po načelu *proširene nuklearne porodice*. Uz osnovnu nuklearnu porodicu (otac, majka, djeca), tu su i bake, djedovi, tetke, tetci, stričevi, strine, ujaci, ujne i drugi rođaci koji se međusobno družu i održavaju intenzivne porodične veze. One se znaju održavati i preko velikih daljina, na načine koji su u prvi mah neobični.

VJERSKA PRAKSA HRVATSKIH MUSLIMANA

Relaksiranost u vjerskoj praksi i njenoj primjeni može hrvatske muslimane svesti u kategoriju *sekularnih muslimana* ako bi uslovno uspostavili takvu kategoriju. To nam je ujedno i prva pogreška u proučavanju hrvatske islamske zajednice. Naime, hrvatski su muslimani ozbiljni u vjerskoj praksi kao i muslimani bilo gdje u svijetu. Hrvatski muslimani se okupljaju uglavnom za vjerske obrede, blagdane ili oko porodičnih događaja, poput vjenčanja i dženaza. Tako se prenose tradicionalni obredi iz matične sredine. Vremenom, oni se unapređuju i modificiraju usklađujući se sa okolinom.

No, iako može tako izgledati, islamska praksa u Hrvatskoj nije ništa više svjetlija nego u drugim dijelovima svijeta. Religijska praksa je jednaka drugim zemljama, možda je i više formalizirana, upravo zbog nemuslimanske sredine.

Središnji vjerski događaj tokom godine je mjesec ramazan. U ramazanu ljudi se intenzivnije druže, posjećuju vjerske manifestacije. U ramazanu su minareti džamija osvijetljeni, tako i minareti hrvatskih džamija. Uz Ramazan tu su svakako i bajrami. Prvi, ramazanski, označava kraj mjeseca posta, a drugi, Hadžijski ili Kurban-bajram, označava vrijeme hadža i klanja kurbana. Na jutarnjim bajram-namazima džamija je prepuna ljudi. Televizijski je prijenos pridonio povećanom interesu, uprkos ranojutarnjem terminu prijenosa. Sve više muslimana dolazi u džamiju.

Hrvatska javnost prepoznaje prvenstveno muslimane, dok je identificiranje etničke posebnosti slabije prisutno. Promatramo li kroz povijest, nakon razdoblja ratova Osmanskog i Habsburš-

kog carstva koji su završili de facto 1878. godine austro-ugarskom okupacijom Bosne, odnos katolika i muslimana u Hrvatskoj se sporo, no konstantno mijenja nabolje, sve do 1993. godine i međusobnog sukoba Hrvata i Bošnjaka.

UMJESTO ZAKLJUČKA - HRVATSKI POSTMODERNI GRASSROOTS ISLAM (PRVIH STO GODINA)

Islam je u Hrvatskoj prisutan stoljećima. Istovremeno, organizirana zajednica muslimana postoji oko sto godina. Ona je po svome sastavu u mnogome neobična u odnosu na većinu islamskih zajednica u Europi, većinski bošnjačka, ali ipak nije samo ispostava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Bošnjaci su prvi muslimani koji su se u modernom dobu naselili u Hrvatskoj. Njihov je dolazak bio pojedinačan, kapilaran. Razlozi dolaska su razni, no možemo ih svesti pod zajednički nazivnik - poboljšanja životnih uslova i povećanja životnih šansi.

Kao muslimani, Bošnjaci su prihvaćeni od strane Hrvata, a starčevićanska ideologija *integralnog hrvatstva* omogućavala je učestvovanje muslimana u hrvatskom javnom životu. To se nastavljalo na ranije austro-ugarsko jedinstvo različitosti koje je omogućavalo integraciju mnoštva etničkih grupa u jedinstvenu austro-ugarsku naciju.

Sisačka džamija, četvrta džamija s minaretom otvorena u Hrvatskoj (2022.), uz prisustvo turskog predsjednika Erdogana predstavlja posljednji uspjeh ove specifične zajednice evropskih muslimana i putokaz za slijedeće džamije u Osijeku i Umagu.

ISLAM, PSIHOLOGIJA I ZDRAVLJE

DR. RAİM BAJRAMI

SOCIJALNE, SOCIO-PSIHOLOŠKE I ESHATOLOŠKE¹ IMPLIKACIJE NESAVRŠENOSTI LJUDSKOG MOZGA

“Tako Mi potanko izlažemo dokaze, i da bi
očevidan bio put kojim idu grješnici.”
(El-En'am, 165)

Uvod

Vrlo često citirana izreka “errare humanum est, perseverare autem diabolicum,” / “griješiti je ljudski, istrajavati u griješenju je šejtanski,” pripisuje se rimskom filozofu Seneki koji je živio u prvom vijeku n.e. Ona se, s pravom, smatra empirijski dokazanom istinom, jer je bezbroj primjera u ljudskoj historiji koji je nedvosmisleno potvrđuju. Griješenje ne mora nužno imati negativne posljedice, jer je jedan od mehanizama sticanja iskustva i učenja sistemom pokušaj-pogreška. Negativni efekti loše odluke primoravaju čovjeka da se uz pomoć psihološkog mehanizma zvanog restitucija (vraćanje u prvobitno stanje), koriguje, i obično ne postupi na način koji vodi njenom ponavljanju.

“Spontano” odnosno nepotaknuto griješenje, vojničkim rječnikom kazano ima dvije varijante: benignu koja je taktičke na-

¹ U teologiji, središnja nauka o kraju historije, propasti sadašnjeg svijeta (kijamet), o budućem svijetu i ispunjenju vjerskih nadanja.

ravi, i malignu koja ima strateške posljedice. Dobre ili loše taktičke odluke se po pravilu odnose na efemeralije (prolaznost), njihovi su efekti odmah vidljivi i drastični, pa se u slučajevima kada stvari krenu po zlu, mehanizam restitucije odmah aktivira a šteta minimalizuje. Puno su ozbiljniji postupci koji vode strateškim pogreškama, jer, na prvi pogled, njihova pogubnost nije tako “očigledna i drastična,” pa je i restitucija odložena godinama, nerijetko decenijama, ili do nje nikada ne dođe. Bilo da je povod spontanom grješenju, ili “griješenju”, nemar, neznanje ili sociopatski karakter, uz pojačan pedagoški napor ovakvo ponašanje ima korektivni potencijal.

Po svaku osobu individualno, i ljudski rod u cjelini, daleko najopasnije vrste “griješenja” su manipulativna, pogotovo ako im se da institucionalni legitimitet i privid ideološke prihvatljivosti. Socio-psihološki, manipulacija se “odnosi na upravljanje ljudskim ponašanjem, iskorištavanje ljudskih navika i sklonosti u određene svrhe, često i vješto varanje i podvaljivanje, a u novije vrijeme i spinovanje.”² Psihološke manipulacije su oblik društvenog uticaja čiji je cilj promjena percepcije ili ponašanja drugih, primjenom podmukle, obmanjujuće ili uvredljive taktike. Zavisno od interesa manipulatora, takve metode se mogu smatrati eksploatatorskim, uvredljivim, podmuklim i prevarantskim.”³ Iz perspektive manipulacijom iščaćene stvarnosti, nije teško zaključiti zašto u modernim društvima, u kojima je orvelovština sveprisutna, halal postaje haram a haram halal.

² Spin je zapravo trik kojim se istinu ne pretvara u laž (ili obrnuto), nego se činjenice predstavlja tako da ih se i bez iznošenja očitih laži prikaže u pozitivnom svijetlu.

³ <https://bs.wikipedia.org/wiki/Manipulacija> (pristupljeno: 08.11.2022.).

Podložnost manipulaciji je imanentna ljudskom biću

Slabosti ljudskog uma su očigledne već na praznovoru. Kabil iz oholosti odbija da slijedi Objavu iz vremena Adema, a.s., po kojoj brat ne smije oženiti sestru blizanku sa kojom je bio u stomaku. Današnja nauka kaže da je kod njih vrlo visok stepen genetske podudarnosti, a u slučaju da takve osobe sklope brak, izuzetno je velika mogućnost da će im potomstvo biti degenerisano. Zato je, shodno Objavi, Kabil trebao oženiti genetski udaljeniju sestru odnosno Habilovu blizanku. Zaslijepljen sujetom, on to odbija, jer je njegova blizanka bila ljepša, a zatim, nakon što mu Allah ne prihvati kurban, u srdžbi počini bratoubistvo.⁴ Tako Kabil postaje prva dunjalučka paradigma nesavršenosti ljudskog uma, odnosno, manipulatorima omiljenog strukturnog poremećaja ličnosti zvanog narcisoidnost (samoljublje). Ravnoдушnost upravljačkih društvenih grupa prema patnjama drugih ljudi je kolektivna narcisoidnost ili elitizam. Narcisoidnost je opaka patologija ličnosti koja čovjeka devastira karakterološki i moralno nakon čega on postaje lak plijen manipulatorima svih vrsta. Psihološki, ohole osobe su inflatorne ličnosti sa hipertrofiranim egom, odnosno egoisti, egocentrici i egomanijaci od kojih nezajajljiva glad za dunjalukom napravi duhovne nakaze.

Mnogobrojne su napadne tačke na kojima ljudski mozak može biti manipulativno hakovan. Cilj ovog rada nije da one budu sveobuhvatno elaborirane, već da se na nekoliko tipičnih primjera pokaže do koje je mjere čovjek stvoren slabim i, ako se

⁴ Amr Halid, *Adem, a.s., otac čovječanstva*, Ilum, Bužim, 2007, str. 155-156.

dobrovoljno odrekne Upute, ranjiv: **“Allah želi da vam olakša - a čovjek je stvoren kao nejak o biće.”** (En-Nisa, 28).

Nesavršenost ljudskog mozga, bez obzira na njegov nepojmljiv intelektualni i kreativni potencijal, je u modernoj psihologiji, neuropsihologiji i neurofiziologiji dosta izučavan fenomen, a saznanja do kojih se došlo se široko primjenjuju, nažalost, uglavnom u destruktivne svrhe. Još uvijek nedovoljno istražena funkcionalna asimetrija telencfelona (velikog mozga) je fiziološka osnova jedne od njegovih najzloupotrebljavanijih slabosti označene kao “percepcijsko filtriranje.” Percepcija je, po definiciji, način usvajanja i interpretacije neke informacije i aktivna reakcija na nju, odnosno, proces tokom kojeg osoba interpretira, organizuje i održava informacije iz svog okruženja.⁵ Teorija filtriranja percepcije izvedena iz Shannon i Weaver modela za komunikaciju⁶ je oblik entropije informacija do koje dolazi tokom kodiranja i dekodiranja poruke od dostavljača do primaoca. Filtriranje percepcije je u ovom procesu podsvjesni odabir podskupa iz velikog broja prisutnih podražaja u bilo kojem trenutku. Ovaj fokus je individualan i određen biološkim, kulturnim i jezičkim preduslovima, kao i sistemom vrijednosti. Zbog filtriranja, osobe izložene istom skupu informacija drugačije ih percipiraju i izvlače različite zaključke.⁷

⁵ Detaljnije o socijalnoj percepciji vidjeti: Dragan K., *Psihološki rečnik*, SA, Beograd, 1991.

⁶ Chandler Daniel, Munday Rod (10 February 2011), “Shannon and Weaver's model,” *A Dictionary of Media and Communication*, OUP Oxford.

⁷ http://apppm.man.dtu.dk/index.php/Perception_filters (pristupljeno: 09.11.2022.).

PERCEPCIJSKO FILTRIRANJE KAO VID MANIPULACIJE

Takozvani kritički, ili još gore kritizerski odnos prema Kur'anu je primjer percepcijskog filtriranja. Predrasudama opterećeno tendenciozno tumačenje kur'anskih ajeta je omiljena strategija neprijatelja Istine. Kritičari islama, na primjer, grijehenje kao čovjeku imanentnu osobinu, u Senekinim tekstovima, prihvataju kao briljanto pronicanje u ljudsku karakterologiju. Sa druge strane, imenicu grješnik - kao svojevrsni sinonim za ljudsko biće, koja se u Kur'anu pominje 47 puta odnoseći se na pojedinca i 5 puta na "narod grješni" - smatraju stigmatizacijom i ponižavanjem čovjeka, mada je ona svojevrsni znak opasnosti na životnom putu kojim se vjernik upozorava na mnogobrojne zamke iza kojih stoji njegov praiskonski neprijatelj, jasno označen u Kur'anu: *"O, Iblise" - reče On - "zašto se ti ne htjede pokloniti?" "Nije moje" - reče - "da se poklonim čovjeku koga si stvorio od ilovače, od blata ustajalog." "Onda izlazi iz Dženneta" - reče On - "nek si proklet i neka se prokletstvo zadrži na tebi do Dana sudnjeg!" "Gospodaru moj" - reče on - "daj mi vremena do dana kada će oni biti oživljeni!" "Daje ti se rok" - reče On - "do Dana već određenog." "Gospodaru moj" - reče - "zato što si me u zabludu doveo, ja ću njima na Zemlji poroke lijepim predstaviti i potrudiću se da ih sve zavedem, osim među njima Tvojih robova iskrenih." "Ove ću se istine Ja držati" - reče On: "Ti nećeš imati nikakve vlasti nad robovima Mojim, osim nad onima koji te budu slijedili, od onih zalutalih." (El-Hidžr, 32-42).*

Riječ "šejtan" se, inače, u Kur'anu pominje 70 puta u jednini, i 18 puta u množini. Šejtan nije, kako se uopšteno misli, termin koji se isključivo odnosi na Iblisa, već se radi o opštem

pojmu, zajedničkoj imenici, koja se odnosi na svako odmetničko, pobunjeničko i rušilačko biće bilo da se radi o čovjeku, džinu ili nečem drugom. Opisno bi se značenje riječi šejtan moglo prenijeti kao loš, opak, nevaljao, zlotvor, svirep, grozan, užasan... Termin šejtan se u ovom smislu koristi i u Kur'anu, osim onda kada se izvjesno odnosi na Iblisa, ili određeno biće koje se odmetnulo od Istine.⁸

U javnom diskursu, medijima i pseudonaučnoj literaturi, široko zastupljene predrasude su takođe vrsta percepcijskog filtriranja. U njihovoj je osnovi ideologizirani način razmišljanja koji se najčešće implementira kroz obrazovne programe koncipirane tako da prema drugom i drugačijem po automatizmu izazivaju iracionalnu odbojnost. Kako sociolog Đuro Šušnjić primjećuje “iz odredbe ideologija se može zaključiti da je ideologu jedino stalo do interesa a ne do istine: istine imaju svoje junake, interesi svoje robove. Interes ne dozvoljava istini da progovori svojim jezikom. Zato je ideolog sklon da brani neistinit iskaz ako mu koristi, i odbaci istinit stav ako mu šteti. U idejnim sporovima jedini interes je da se dođe do istine, dok je u ideološkim sukobima jedini motiv da se zadovolji neki ograničeni (klasni, grupni) interes. Idejni sporovi su plodni susreti različitih ideja, dok su ideološki sukobi u stvari sukobi interesa iz kojih se rađaju društvene drame. Iz idejnih sporova obe strane izlaze obogaćene novim saznanjima, dok iz ideoloških sukoba obe strane izlaze osiromašene bar za jednu mogućnost. U idejnim sporovima obično je reč o opštim vrednostima, dok je u

⁸ Nijaz Omer, *Davo, mit i istina: Traktat o zlu*, Kulturna zajednica Bošnjaka “Preporod,” Gračanica, 2007., str. 235.

ideološkim sukobima reč o posebnim zahtevima. Prema tome, ideje se razlikuju od ideologija s obzirom na motive (istina vs. interes), vrednosti (opšte vs. posebne) i posledice (dobro svih vs. dobitak nekih). Stvarni sukob od svetskog značaja i značenja vodi se između ideja i ideologija: ideje koje svim snagama teže da prekorače sve granice i da budu planetarne, i ideologije koje svim silama hoće da se ukopaju u lokalne, nacionalne i državne granice. Ovaj sukob može se nazvati i sukobom između kulture i strukture, a oličava se u intelektualcu i ideologu: oni ne mogu zajedno.”⁹

Ideologizacija u praksi funkcioniše kao indoktrinacija čiji je cilj da mentalnim porobljavanjem oblikuje poželjnu, u suštini psihološki osakaćenu ličnost, za razliku od edukacije čiji bi cilj trebao biti formiranje (samo)kritičnog i (samo)svjesnog ljudskog bića. S tim u vezi Šušnjić nastavlja: “Pet je ključnih oblasti života u kojima se istine o čovjeku okreću protiv čovjeka: u ekonomskoj oblasti gdje manipulacija potrošačima uzima oblik reklame; u političkoj oblasti gdje manipulacija biračima uzima oblik propagande, u oblasti slobodnog vremena gdje manipulacija masovnim nagonima uzima oblik industrije zabave i sna: u oblasti religioznog života gdje manipulacija vjernicima uzima oblik religijske ideologije; i u oblasti obrazovanja gdje manipulacija učenicima i studentima uzima oblik indoktrinacije.”¹⁰

Literarno je indoktrinaciju maestralno obradio poljski nobelovac Česlav Miloš u svojoj knjizi *Zarobljeni um* napisanoj “u formi struje svijesti.” Uvodno poglavlje govori o “piluli” Murti-

⁹ *Enciklopedija političke kulture*, SA, Beograd, 1993.

¹⁰ *Enciklopedija političke kulture*, SA, Beograd, 1993.

Bing, koja kod konzumenta dovodo do “dobrovoljne” promjene mišljenja i političkog nadzora.

Politika duplih standarda kao vid manipulacije

Naredni primjer percepcijskog filtriranja je tzv. politika duplih standarda, a u njenom fundamentu je kategorizacija ljudi po mjerilima interesnih klika. Ovaj nakaradni svjetonazor Zapad baštini od Starih Grka koji su po modelu “mi i oni” sebe proglašili mjerilom svih stvari, odnosno civiliziranim, a sav ostali svijet barbarskim. Ovakva podjela svijeta u daleko rafiniranijoj, podmuklijoj, a samim tim i opakijoj varijanti je, nažalost, u formi vesternocentrizma preživjela do današnjih dana. Njena balkanska varijanta je označena kao “istočno pitanje” čije je tragične razmjere djelom sumirao Justin McCarthy.¹¹ Podvarijanta politike duplih standarda je i tzv. teorija o ljudskim “rasama” kojoj je za potrebe kolonijalističke politike dat (pseudo)naučni karakter. Moderna biološka antropologija nije našla nikakav naučni argument za ovakvu sistematizaciju ljudske vrste, naprotiv, skoro je jednoglasno prihvaćeno da vrsta homo sapiens ima jednog praoca i jednu pramajku koja je u genetici označena kao “mitohondrijalna Eva” - zaključak koji se ni po čemu ne razlikuje od kur'anskog ajeta: ***“O ljudi, Mi vas od jednog čovjeka i jedne žene stvaramo i na narode i plemena vas dijelimo, da biste se upoznali. Najugledniji kod Allaha je onaj koji Ga se najviše boji. Allah, uistinu, sve zna i nije mu skriveno ništa.”*** (El-Hudžurat, 13).

¹¹ Justin McCarthy, *Vdekje dhe Dëbim: spastrimi etnik i myslimanëve Osmanë 1821-1922.*, Alsar, Tirana, 2017.

Poslušnost autoritetu kao vid manipulacije

Čitava grupa manipulacija oslanja sa na još jednu slabost ljudskog mozga označenu kao poslušnost autoritetu. Iskustvo Drugog svjetskog rata je potaknulo mnoge psihologe da se zapitaju kako je moguće da se mirni, porodični ljudi u vrlo kratkom vremenu transformišu u zvjeri u ljudskoj koži spremne na najogavnija nepočinstva. Šezdesetih godina 20. stoljeća psiholog Stanley Milgram osmislio je seriju eksperimenata kojima je ispitivana spremnost ljudi da se pokoravaju autoritetu. Testirana je grupa od 40 ispitanika (“učitelja”) koji su po naređenju ispitivača trebali da kažnjavaju drugu grupu ispitanika (“učenike”) rastućom snagom elektrošoka za svaki netačan odgovor. Rezultati su bili zapanjujući. Tokom eksperimenta, mnogi su ispitanici pokazivali znakove napetosti i tjeskobe kad bi čuli vriske “učenika” (odnosno glumaca) u susjednoj sobi koji su bili uzrokovani električnim šokovima, ali svejedno, po naređenju ispitivača nastavljali bi da kažnjavaju “učenike.” Od 40 ispitanika njih 25 je primjenilo najekstremniju elektrošok kaznu od 450 volti. Dakle, 65% ispitanika je došlo do kraja, čak i kada se subjekt žalio na probleme sa srcem. Milgramov eksperiment je pokazao da u populaciji “normalnih” ljudi postoji zapanjujući visok procenat osoba sa autoritarnim crtama ličnosti koju odlikuje bezgranična snishodljivost prema nadređenima (autoritetu) i jednako bezgranična bezdušnost prema podređenima. Sumarno, rezultati eksperimenta su bili porazni:

- Kada čovjek poštuje diktate nadređenih (vlasti), u njegovom postupanju nema ni savjesti ni odgovornost.

- U postupanju prema drugom ljudskom biću, čovjek je poslušniji ako je manje kontaktirao žrtvu i ako je od nje fizički udaljeniji.
- Osobe sa autoritarnim crtama ličnosti su daleko poslušnije od neautoritarnih.
- Što je neka osoba u društvenoj hijerarhiji bliže autoritetu, to je poslušnija.
- Obrazovaniji ljudi su daleko manje poslušni.
- Militarizacija društva znatno povećava poslušnost.
- Nema razlike u poslušnosti s obzirom na spol osobe.
- Ljudi uvijek nastoje opravdati svoja neobjašnjiva (ne)djela.¹²

Autoritarna svijest nije imanentna ljudskom biću, već je opaki rezultat socio-psihološkog inženjeringa u režiji interesnih grupa (vlasti). Zato se u Islamu takav vid oblikovanja ljudske svijesti izričito zabranjuje čak i kada je u pitanju odnos prema Stvoritelju: ***“Nema prisile u vjeru, Pravi put se jasno razlikuje od zablude! Onaj ko ne vjeruje u Taguta, a vjeruje u Allaha, drži se za najčvršću vezu, koja se neće prekinuti! A Allah sve čuje i zna!”*** (El Bekare, 256).

Autoritarna svijest pogoduje još jednom opasnom socio-psihološkom fenomenu označenom kao grupno mišljenje iz kojeg se kod “zaraženog” kolektiviteta razvija instinkt stada. Do koje mjere su pripadnici “stada” potencijalno opasni pokazuje speci-

¹² Stenli Milgram, *Poslušnost autoritetu*, Nolit, Beograd. Rezultati eksperimenta uz neznatne modifikacije sumirani prema: <https://hr.sainte-anastasio.org/articles/psicologa-social-y-relaciones-personales/el-experimento-de-milgram-el-peligro-de-la-obediencia-a-la-autoridad.html> (pristupljeno: 09.11.2022.).

fikacija opakih simptoma kod svih pojedinačno koje je grupa psihologa i sociologa definisala 1950. godine u takozvanoj F skali autoritarnosti.¹³ Ovi se simptomi ispoljavaju kao:

- Konvencionalnost;
- Autoritarna submisivnost (nekritičko prihvatanje autoriteta i zavisnost od njih);
- Agresivnost (prije svega u odnosu na osobe koje krše konvencionalne vrijednosti, zalaganje da se kazne, prezru i odbace);
- Antiinterceptivnost (neprihvatanje subjektivnog i imaginativnog i nesklonost ka bavljenju vlastitim doživljajima);
- Poštivanje vlasti i pozitivan odnos prema njoj (identifikacija sa onima koji imaju moć, naglašavanje strogosti, discipline...);
- Destruktivnost i cinizam (negativan odnos prema humanim vrijednostima i uopće odbacivanje humanosti);
- Sklonost ka čestom korištenju mehanizama projekcije (projektovanje u spoljni svijet vlastitih nesvjesnih impulsa, sklonost da se vjeruje da je svijet pun tajni i opasnih stvari);
- Rigidnost mišljenja i postojanje praznovjeric i stereotipija (sklonost da se misli u rigidnim kategorijama i vjerovanje u mistične uzroke sudbine pojedinca).¹⁴

Autoritarnost, s obzirom na iznesene karakterne osobine pojedinaca sa takvim crtama ličnosti, u svakom slučaju zapečaćuje

¹³ Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950), *The authoritarian personality*, Harpers.

¹⁴ M. Bogdanović, *Prokletstvo nacije*, Eden, Novi Sad & M. Bogdanović, Beograd, 2011.

njegovu eshatološku (ahiretsku) budućnost na najgori mogući način. Ona je još pogubnija kad se masovizira i proširi na čitav ummet, nakon čega ostaje samo pitanje procjene vladajućih klika koja im ideologija najviše odgovara za mentalno porobljavanje masa i ovjekovječenje vlasti. Zato je jako dobro što se među muslimanima otvoreno govori o ovoj poštasti, a nedavno je na bosanskom jeziku prevedena knjiga Ahmeta T. Kurua¹⁵ koja se bavi problematikom autoritarnosti u islamskom svijetu. U daljem tekstu navodim tri izvoda iz recenzije:

- Ova knjiga veoma hrabro problematizira ključna pitanja koja opterećuju društva u kojima žive muslimani diljem svijeta. Ahmet T. Kuru, vrlo objektivno, korištenjem validnih naučnih metoda, bez ostrašćenosti, analizira kontekst i način donošenja nekih odluka iz prošlosti koje su dovele do nesagledivih posljedica na višestoljetnu stagnaciju muslimanske misli i intelektualnu, društveno-ekonomsku i političku inferiornost u odnosu na zapadnu civilizaciju (Prof. dr. med. sc. Elmir Jahić).
- Zašto u određenim razdobljima pojedini narodi propadaju, a drugi se razvijaju? Šta su razlozi progresa jednih, a šta razlozi stagnacije drugih? Istraživači se u jednome slažu: dominantne ideje u društvu i materijalni uslovi njegovog života neposredno su povezani, a tu tvrdnju dokazuje i Ahmet T. Kuru. Autoritarnost političkih režima u većini muslimanskih zemalja i društveno-ekonomska nerazvijenost istih, ne proističe iz islama, što neki tvrde, već iz au-

¹⁵ Ahmet T. Kuru, *Islam, autoritarizam i nerazvijenost: globalna i historijska usporedba*, UG Multi, Tuzla, 2022.

tističnih interpretacija temeljnih izvora islamske religije. Kuru se fokusira na odnose između vjerskih, političkih, intelektualnih i ekonomskih klasa, jer ti odnosi determiniraju uspjeh ili neuspjeh društva (...) Zlatno doba islamske civilizacije nastalo je na otvorenosti uma prvih generacija, a stagnacija na strahu od korištenja razuma, pa čak i empirijski dokazanih činjenica. (Prof. dr. Amir Karić).

- Islam, autoritarizam i nerazvijenost na izvanredan način dekonstruira sve bitne karakteristike saveza vjerskih i političkih autoriteta unutar muslimanske povijesti te pokazuje u kojoj mjeri je takav koncept ‘dvostruke moći,’ uz stalnomijenjajući ekonomski faktor, utjecao na slobodu intelektualne misli, progres ili pak dekadencu muslimanskih društava... Ova studija rezultat je izvanrednog istraživačkog angažmana koji nasuprot sveprisutnom romantičarskom diskursu nastoji utemeljiti nedostajući realističan pogled na složenu povijest razvoja i uozbiljenja muslimanskog uma (Prof. dr. Rusmir Šadić).

U politici (i životu uopće), biti prevaren, nije nikakav izgovor¹⁶

Izmanipulisani nisu oslobođeni odgovornosti zbog toga što su dovedeni u stanju zablude, jer se moderni manipulatori služe tzv. “mekom moći” igrajući na kartu sveprisutnog licemjerja i sujete (oholosti), a munafikluk otvara psihopatološku autostradu

¹⁶ U originalu ova izreka poljskog filozofa Leška Kolakovskog glasi: “Biti prevaren, u politici nije nikakav izgovor.”

prema autoritarnosti. Pogotovo nema opravdanja za nosioce vlasti koje je Poslanik, a.s., vrlo jasno upozorio: “*Nema niti jednog čovjeka koji je odgovoran za deset i više osoba, a da na Sudnjem danu neće biti vezanih ruku za vrat, koje će osloboditi dobročinstvo, a pritegnuti grijeh. Prvi period vlasti je prekoračivanje, drugi kajanje, a posljednji poniženje na Sudnjem danu!*” (Ahmed). U konstituisanju vlasti, nezaobilazna je i uloga običnih ljudi koju je u jednoj rečenici briljantno sažeo Georg Orwel: “Narod koji izabere korumpirane, prevarante, lopove i izdajnike nije žrtva, već saučesnik.”

Nažalost, gdje god da se okrenemo vidimo znakove ove opake pošasti. Sačuvaj nas Bože da budemo sudionici vakta na koji upozorava sljedeći hadis: “*Uzvišeni Allah će reći: 'O Ademe! 'Adem će odgovoriti: 'Odazivam Ti se i od Tebe pomoć tražim, a dobro je u Tvojim Rukama!' Allah će reći: 'O Ademe, izdvoji stvorenja za vatru!' Adem upita: 'A ko su stvorenja vatre?' 'Od svake hiljade devetsto devedeset i devet.' - Tada će dijete osijediti, svaka trudnica pobaciti i vidjet ćeš ljude opijene, a oni nisu pijani, nego je Allahova kazna žestoka.*” (Buhari, Muslim).

Kako Ibni Arabi reče, jedna vrata se nikad ne zatvaraju - vrata teube (pokajanja). Grješnici uvijek imaju razloga da se samopreispitaju, pogotovo danas u informatičko doba kada savremeni mediji pružaju neizmjerne mogućnosti manipulacije slabostima ljudskog uma, a metodom “overnewsed and underinformed” (zatrpani “vijestima” a neinformisani) serviraju “infor-

macije” čiji je cilj kanalisanje¹⁷ masovne psihologije. Ovo su Iblisove zamke na koje upozorava i ovaj hadis: Vehb ibn Mu-nebbih je rekao: “Allah je naredio Iblisu da ode Muhammedu, s.a.v.s., i da mu odgovori na sve što ga bude pitao. On je došao, Poslaniku, s.a.v.s., u liku jednog starca noseći štap u ruci. Poslanik, s.a.v.s., ga je pitao: Ko si ti? On mu je rekao: 'Ja sam Iblis.' A zašto si došao? 'Allah mi je naredio da ti dođem i odgovorim na sve što me budeš pitao.' Poslanik, s.a.v.s., mu reče: Prokletniče, koliko imaš neprijatelja u mom ummetu? On reče: 'Petnaest kategorija ljudi, od kojih si prvi ti. Drugi je pravedan imamo-vođa, treći je ponizan bogataš, četvrti je iskren trgovac, peti je skrušen učenjak, šesti je dobrohotan vjernik, sedmi je vjernik milostivna srca. Osmi je pokajnik koji je postojan u svojoj tevbi, a deveti onaj koji se kloni harama. Deseti je vjernik koji vodi računa da je stalno čist, jedanaesti vjernik koji daje puno sada-ke. Dvanaesti je vjernik koji ima lijepo ophođenje s ljudima. Trinaesti je vjernik koji koristi ljudima, četrnaesti je hafiz koji puno uči Kur'an, a petnaesti je onaj čovjek koji bdije i klanja noćni namaz kada ostali ljudi spavaju.' Onda je Poslanik, s.a.v.s., upitao: A ko su ti drugovi iz mog ummeta? On reče: 'Njih je deset kategorija, a prvi je od njih nepravedan vladar. Drugi je oholi bogataš, treći je trgovac varalica, a četvrti alko-holičar. Peti je onaj ko prenosi glasine i izaziva smutnju. Šesti je bludnik. Sedmi je onaj ko se koristi imovinom siročeta. Osmi je onaj ko ne vodi naročito računa o namazu i ko se izigrava s namazom. Deveti je onaj ko ne daje zekat. Deseti je onaj ko ima

¹⁷ Kanalisanje - usmjeravanje djelatnosti. Zasniva se na mogućnosti da se neki opći dinamički naboj može preusmjeriti sa jednog na neki drugi specifičan predmet.

dugoročnu nadu. To su moja braća i prijatelji.”¹⁸ Kondenzovanju dijagnozu socijalne patologije ne nude ni najrenomiraniji udžbenici koji se bave ovom problematikom.

Zaključak

Prikazane slabosti ljudskog mozga i inventivnost manipulatora da ih (zlo)upotrebe su samo mali djelić PSIOP¹⁹ arsenala kojim se Iblisove sluge služe. No, nijedan uzročnik bolesti ne može mimoći jak imunološki sistem, a otpornost na mentalne manipulacije pruža čvrsta riješenost da se slijedi put Istine: ***“Svi se čvrsto Allahova užeta držite i nikako se ne razjedinjujte! I sjetite se Allahove milosti prema vama kada ste bili jedni drugima neprijatelji, pa je On složio srca vaša i vi ste postali, milošću Njegovom, prijatelji; i bili ste na ivici vatrene jame, pa vas je On nje spasio. Tako vam Allah objašnjava Svoje dokaze, da biste na Pravom putu istrajali.”*** (Ali-Imran, 103). O preventivnom potencijalu Kur'ana govori i činjenica da se od preko 6000 ajeta, samo njih oko 400 odnosi na pravne propise, dok ogromna većina tretira pitanja morala i međuljudskih odnosa, a upravo u (ne)moralu kao temeljnoj determinanti ljudskosti i etičkom posrnuću koje je posljedica nesavršenosti ljudskog mozga i njegove niske otpornosti na maligne uticaje, kriju se uzroci najvećih tragedija ljudskog roda.

¹⁸ Hadis se navodi u knjizi: Ebu Lejs es-Semerkandi, *Upozorenje nemarnim*, Behram-begova medresa, Tuzla, 2006.

¹⁹ PSIOP su operacije za prenošenje odabranih informacija i indikatora publici kako bi se uticalo na njihove emocije, motive i objektivno rezonovanje, i konačno na ponašanje vlada, organizacija, grupa i pojedinaca.

MUSA BAJMAK

ANKSIOZNOST KAO UZROČNIK PROBLEMA MLADIH NA KOSOVU

Uvod

Anksioznost je najzastupljeniji mentalni poremećaj u Evropi. Procentualno iznosi oko 5.4% stanovništva Evrope (25 miliona) koji pate od anksioznosti i njenih simptoma. Najviše se anksioznost javlja kod ljudi starosne dobi između 30 i 50 godina. Međutim, u posljednje vrijeme, pogotovo poslije COVID-19 pandemije, brojka raste kod adolescenata i mladih između 10 do 19 godina.

Anksioznost i njeni simptomi su postali možda čak i problem broj jedan koji izaziva pasivnost, nezainteresovanost, gubljenje samopouzdanja, izbjegavanje rješavanja stresnih situacija, izbjegavanje učenja i unapređivanja kod mladih.

U ovom prilogu, kao dugogodišnji borac sa anksioznošću, iznijet ću veoma interesantne podatke, način kako da se oslobodite i riješite anksioznosti, te dostaviti vam provedene ankete kao dokaz koliko je naša omladina u problemu sa samim sobom, iz razloga jer se baš ovaj problem najviše izbjegava, smatra se nebitnim, trenutnim, ništa važnim, a zapravo je itekako važan. Čak je možda i najzad došlo vrijeme da se otvoreno priča o možda najvećem uzročniku problema mladih na Kosovu.

ŠTA JE ANKSIOZNOST?

Anksioznost se najčešće definiše kao nedefinisani strah ili strepnja, tjeskoba, unutrašnji nemir. Međutim, za razliku od straha koji se uglavnom odnosi na očiglednu prijetnju, anksioznost se odnosi na anticipaciju prijetnje, odnosno “osjećaj da će se nešto loše desiti.” Zato se ona često naziva i slobodno lebdeći strah. Kada je anksioznost iracionalna ili patološka, odnosno kada se javi anksiozni poremećaj, tada ne postoji racionalan izvor straha ili izvor postoji, ali je anksiozna reakcija intenzivnija i učestalija u odnosu na ono što je uobičajeno.

Anksiozni poremećaj dovodi do toga da osoba počinje da izbjegava određena mjesta, situacije ili entitete (osobe, životinje, predmete) ili da u njihovom prisustvu osjeća ekstreman nivo neprijatnosti ili uznemirenosti. Zbog toga, ovaj poremećaj remeti osobu da normalno funkcioniše i može značajno ugroziti njen kvalitet života.

KAKO NASTAJE ANKSIOZNOST?

Postoji niz razloga i faktora zbog kojih osoba dobije anksiozni poremećaj. Od svih istraživanja, stand-up motivacionih govora, predavanja i seminara psihologa, psihijataru i neuropsihijataru koje sam propratio, anksioznost vuče svoj razlog za “pokretanje” iz djetinjstva. Svaki vaš neuspjeh, vaša misao ili zamisao da u nečemu niste dobri, da u nečemu nećete biti dobri, svaka vaša ocjena u školi, reakcije roditelja, reakcije učitelja, nastavnika, profesora, vaši strahovi (oni urođeni kao što je

fobija), sve ovo može uticati da u budućnosti budete potencijalni “dobitnik” anksioznosti.

Anksioznost može biti dobivena putem genetike. Ako vam je neko u porodici bio ili jeste paničar, ima strah i planira unaprijed svaku moguću potencijalnu nedaću, planira kako da je izbjegne ili da se sa njom izbori, onda imate predispozicije za njeno dobijanje. Pored toga, snažno utiču još i traume iz djetinjstva, neostvareni snovi, životni problemi, stres itd.

Anksioznost kao “okidač” u porodici

Naizgled potpuno normalne konstatacije ili pitanja roditelja mogu biti “okidač” anksioznosti, poput: 1. *Obuci se, hladno je!* 2. *Koju ocjenu je dobio tvoj drug?* 3. *Zašto si nesposoban?* 4. *Zašto on mora biti bolji od tebe?* 5. *Neće od tebe biti ništa!* 6. *Rođen si nesposoban!* 7. *Zeznut ćeš i ovaj posao!* 8. *Osratomio si me!*

Također, kao uzročnici anksioznosti mogu biti: *nepovjerenje, zavisnost, neuspjeh, defektnost, upoređivanje, napuštanje, socijalna izolacija, previsoki standardi, privilegovanje, kritika, vršnjaci, bijes, takmičenje, ciljevi, stid...* te mnogi roditeljski savjeti, oni u formi “ja tebi mislim samo najbolje” rezultiraju anksioznošću!

Anksioznost nije nastala tada kada smo se mi rodili, već transgeneracijski - ono što su nama majke i očevi prenosili, ono što su njihove majke i očevi prenosili, pa njihove... Dakle, ako vam je otac muzičar, logično biste trebali biti i vi (iako ne mora uvijek biti tako)! Cilj ovih transgeneracijskih poruka je praviti od vlastite djece “klonove.” Ako smo mi bili “štreberi,” moraju

biti i naša djeca! I onda kada se osoba susretne sa izazovima i barijerama s kojima se ne može ili pak ne želi suočiti, jer ne želi biti ono što joj neko drugi nameće, a taj drugi je jako bitan (u ovom slučaju roditelj), onda nastaje veliki problem.

Hipokrat je jednom rekao: “Kada liječite pacijenta, na početku ga upitajte da li je spreman odustati od onoga od čega se i razbolio.”

Ako je neko zacrtao da dobije desetku na ispitu, međutim, sposoban je za osmicu, razlika između osmice i desetke se zove anksioznost. Neuspjeh za koji mislite da će imati negativan efekt kod drugih ljudi i dovesti vas u situaciju da opet mislite da će neko koga cijenite i volite misliti da ste nesposobni je anksioznost. Sama ta misao stvara anksioznost.

Ponovili smo više puta riječ “misliti”. Sve je u mislima. Mozak neprestano misli, ponekad ono što želimo pa i ono sto ne želimo. 70 do 90 hiljada misli prođe kroz ljudski mozak dnevno. Većina tih misli se ponavlja i predstavlja kognitivnu distorziju¹. Dakle, ako većina tih misli bude negativna, potencijalni smo dobitnik anksioznosti.

Pretjeranom generalizacijom i zanemarivanjem pozitivnog, pojedinci se fokusiraju na negativno. Osobe koje na ovaj način razmišljaju, usmjeravaju svoje misli kroz nekakav “mentalni filter” pa umjesto da primjete brojne pozitivne stvari koje se dešavaju oko njih, one se fokusiraju na onu jednu koja je negativna.

¹ Distorzija (*lat. distorsio*) - može značiti iskretanje, izvijanje, iskrivljenje, izopačenje, izobličjenje.

Međutim, među glavnim karakteristikama anksioznosti je tražiti krivca ili u najgorem slučaju kriviti sebe. Ne možemo kriviti roditelje za sve! Zamislite nekog koji je ostao kao mali bez roditelja?

Kako živjeti sa ANKSIOZNOŠĆU?

Ovdje sam namjerno kod naslova izostavio riječ liječiti, iz razloga jer nisam kompetentan davati psihoterapeutske savjete. Ono što vam mogu reći jeste da ste najjači tek tada kada prihvatite svaku stvar u životu. Bilo da je ona negativna ili pozitivna.

Zašto odlazimo kod zubara iako znamo da ćemo osjetiti bol? Odlazimo jer želimo izliječiti taj zub i najzad pojesti omiljenu čokoladu u rahatluku. Otud, čemu bježanje od naših osjećaja koji nam stvaraju bol, nemir u duši?

Znam da je teško prihvatiti, pogotovo kada ste na početku sa ovim. Ali upamtite da je dunjalučki život samo jedan i da je vrijedno rizikovati živjeti ga punim plućima. Morate ući u taj avion, u autobus, morate čekati taj red u banci, morate otići u šumi, morate ostati sami kući. Anksioznost će uvijek biti tu, strah ne možete ukloniti iako svaki koji ima anksioznost je barem jednom poželio da strah nestane. Ako strah nestane onda nismo više ljudi.

Na kraju krajeva, čovjek je takvo biće da se na sve navikne. Vjerujte mi da ćete kroz par mjeseci ili godina (zavisi od čovjeka do čovjeka) navići na anksioznost, panične napade, strahove bez razloga i ostale simptome. Međutim, do tada morate upoznati sebe. Postoji jedna mudra izreka: “Ko spozna sebe, spoznao je Gospodara.”

Na anksioznost sam gledao kao na dar od Allaha, dž.š.. Prvo, jer sam u dubini upoznao sebe, shvatio sam da nisam najmoćniji i da nekada nije sve u mojim rukama, nekada se nešto prosto mora desiti.

Kaže Allah, dž.š., u Kur'anu: ***“Slavi ime Gospodara svoga Svevišnjeg, Koji sve stvara i čini skladnim i Koji sve određuje i upućuje.”*** (El-A'la, 1-3.). I kaže Uzvišeni: ***“Mi doista sve s određenjem stvaramo.”*** (El-Kamer, 49.).

Uz čvrsto vjerovanje u Božije određenje i principe kadera, anksioznost će vas ohrabriti iako vam ne izgleda tako. Pronalazite svoje greške, trudite se da popravite vaš život, trudite se da budete bolji svakim danom. Ustanete i bez obzira koliko vam je taj dan, i samo to ustajanje, tako dosadno i sivo, ustali ste i morate živjeti taj dan!

U nastavku rada navest ćemo nekoliko savjeta kako da izbjegnute ili lakše prebrodite anksioznost:

- *Tražite utočište kod Allaha, dž.š.!* Ko se, u bilo kojem iskušenju, iskreno i od srca obrati Allahu, dž.š., On će mu sigurno dati izlaz iz situacije u kojoj se našao. Poznati je slučaj Jakuba, a.s., kada je izgubio svog sina koga je najviše volio, Jusufa, a.s., a njegove riječi su zabilježene i u Kur'anu: ***“Ja tugu svoju i jad svoj pred Allaha iznosim, a od Allaha znam ono što vi ne znate.”*** (Jusuf, 86.).
- *Zikr (spominjanje Allaha, dž.š.!)!* Kaže Allah, dž.š., u Kur'anu: ***“one koji vjeruju i čija se srca, kad se Allah spomene, smiruju - a srca se doista, kad se Allah spomene smiruju!”*** (Er-R'ad, 27- 28.).

- *Čitajte Kur'an!* Allah, dž.š., u Kur'anu kaže: **“Mi objavljujemo u Kur'anu ono što je lijek i milost vjernicima, a nevjernicima on samo povećava propast.”** (*El-Isra'*, 82.).
- *Dovite!* Dova mi je jako pomogla da ojačam psihički. Jednostavno se prepustite Allahu, dž.š., recite sve što vas tišti, što vam dušu izjeda. Poslanik, s.a.v.s., kaže: **“Allahovo određenje mijenja samo dova, a život produžava samo dobročinstvo.”** (Tirmizi).
- *Klanjajte!* Većina ljudi koji su patili od anksioznosti preporučuju namaz. Svakako, svaki psihoterapeut će vam preporučiti meditaciju. Ima li ljepše meditacije od namaza? Poslanik, s.a.v.s., kaže: **“Kada čovjek ustane da klanja svi grijesi mu se stave na glavu i ramena, pa svaki put kada učini ruku' i sedždu grijesi padaju s njega.”** Poslanik, s.a.v.s., bi imao običaj da za namaz kaže da je **“njegova istinska radost i pravi odmor za dušu.”** (Ahmed).
- *Ne guglajte!* Izbjegavajte tražiti opravdanja i razloge za vaše simptome. Guglanje može pogoršati vaše stanje. Izbjegavajte alkohol, cigarete, kofein...
- *Dišite!* Naučite tehnike disanja. Njih je lako pronaći na internetu, a dosta služe, možda čak 70% se anksioznost smanjuje kada upotrijebite tehnike disanja.
- *Razgovarajte!* Ne čuvajte u sebi. Pričajte sa svima, ne stidite se jer niste bolesni, nema čovjeka koji nema problema na ovom dunjaluku!

Pored svega toga, ne stidite se potražiti profesionalnu pomoć. Znam da živimo u sredini u kojoj ako odeš kod psihologa mogu da ti “napakuju” svašta. Ne! Izadite iz tog začaranog kruga. Potražite profesionalnu pomoć (psiholog, psihijatar, neuro-

psihijatar, hodža) jer vi ste ljudsko biće i vrijedite. Niko na ovo-me svijetu nije došao da tuguje, pa ni Vi!

DA LI ANKSIOZNOST UTIČE KOD MLADIH NA NJIHOVE ODLUKE O NAPUŠTANJU NJIHOVOG RODNOG MJESTA?

90% mladih s kojima sam razgovarao i radio ankete želi napustiti Kosovo, a kao glavne razloge navode *nepravdu*, *ekonomiju*, *nesigurnost* itd. Međutim, lično znam da se u dubini svih mladih krije taj strah od neuspjeha. Još se i kod našeg bošnjačkog naroda pojavljuje i pritisak ženidbe/udaje, pritisak posla, pritisak ostvarenja nekog uspjeha. I kada se mladi suoče sa barijerama sa kojima ne mogu ili ne žele se boriti, pribjegavaju napuštanju rodnog mjesta. Naime, mozak u slučaju opasnosti ili nelagodnosti ima dvije funkcije: *bori se* ili *predaje se*. Kod mladih se na Kosovu često čuju ove beznadežne izjave:

- “Što bi mi se ovdje iza leđa ili u lice smijali, odem na Zapad gdje svako gleda svoj posao!”
- “Tamo i da si beskućnik ima da te cijene, ovdje da si najbolji, dobit ćeš nož u leđa!”
- “Ne mogu ovdje! Ako uspijem, ima tristo priča da mi napakuju”.
- “Brate, kako da ovdje nekome kažem da imam depresiju, bit ću izbjegavan od svih, dok je tamo to normalno. Ljudi će mi pridati više pažnje i pomoći!”
- “Neće ni jedan da me uzme za suprugu ako ne znam kuhati, spremati, čuvati djecu. Međutim, ja i pored toga želim

ostvariti svoju karijeru. To se ovdje većinom smatra da 'nisam za kuću!'"

Kod ovakvih odgovora, u dubini se javlja strah, a strah i anksioznost su zapravo jedno te isto. U ovom slučaju se bježi od straha. Mladi žele biti u krugu nepoznatih, novih ljudi, koji će ih shvatiti i prihvatiti kao normalne. Mladi se osjećaju obeshrabreno, isprovocirano, odbačeno, neprihvaćeno. Zato se i većina njih odluči za selidbu u neku od zapadnih zemlja.

Koji su simptomi anksioznosti?

Simptomi anksioznosti su mnogobrojni: anksiozne misli; stalna zabrinutost; razdražljivost; uznemirenost; neprijatno uzbuđenje; nervozno vrpoljenje; nekontrolisana nervoza; problemi sa fokusiranjem ili koncentracijom; neobičan, neprijatan osjećaj koji prolazi kroz tijelo kao nalet neprijatne energije; porast osjetljivosti na alergije, njihovu učestalost, težinu i trajanje; anksiozni kašalj; anksiozni napad; napetost mišića; ukočenost; slabost mišića; pritisak; osjetljivost bilo gdje na tijelu ili u njemu; bol u leđima (pritisak, grčevi); bolovi u tijelu; osjećaj kao da su tijelo i mišići u modricama; trzanje tijela (osjećaj kao da su vaša glava, mozak, dio tijela ili cijelo tijelo doživjeli nagli i snažni trzaj ili trzanje); drhtanje tijela ili vibracija, pulsiranje tijela; ukočenost i trnci i druge senzacije kože na rukama, nogama, licu, glavi ili bilo kojim drugim mjestima na tijelu; blijedilo lica (blijed izgled, gubitak boje na licu ili koži); crvenilo lica, crvenilo kože; povećanje ili smanjenje tjelesne temperature; promjena tjelesne temperature; osjećaj da vam je prevruće, ali oko vas je normalna temperatura; pritisak u glavi, glavobolje, migrene i

anksiozne glavobolje; stezanje obruča oko glave; osjećaj da je vaš mozak iznenada zadrhtao, podrhtavao ili vibrira; vrtoglavica, nesvjestica, brujanje, tutnjava, ili druge vrste zvukova u glavi; zvonjenje, zujanje ili pulsiranje u uhu; peckanje kože, svrab, bockanje ili druge kožne senzacije; osjetljivost kože, utrnulost kože, svrab, peckanje, bockanje - osjećaji ispod kože; trnci u stopalima, rukama, ili samo prstima; osjećaj stezanja u grudima; gušenje; osjećaj knedle u grlu; otežano gutanje; osjećate se kao da ne možete pravilno gutati ili da će vam se nešto zapeti za grlo; poteškoće u razgovoru, izgovaranju određenih slova ili zvukova; usta se osjećaju kao da se ne kreću ispravno; nejasan govor; problemi sa koordinacijom usta ili jezika; suha usta, peckanje usta, osjećaj kao da vas unutrašnjost usta peče ili pecka, ili kao igle ili sve to zajedno ili u različito vrijeme; osjećaj kao da vas jezik peče, osjećate se kao da vam je jezik otekao; trzanje/skakanje mišića usta; zijevanje, pretjerano zijevanje; kratak dah; osjećaj nedostatka vazduha; aerofagija (gutanje previše vazduha, natezanje stomaka, podrigivanje); probadajući bol u grudima; osjećaj usporenog kretanja; hronični umor, iscrpljenost, premorenost, istrošenost; hronični bol u određenim dijelovima tijela ili u cijelom tijelu; nespretnost, osjećaj nespretnosti; problemi sa koordinacijom udova ili tijela; osjećaj kao da se pod pomjera, njiše; posrtanje pri hodu, kao da se gubi tlo pod nogama; jeza, osjećaj hladnoće; hladne ruke i noge; žudnja za šećerom, slatkišima, čokoladom; višak energije, osjećaj da se ne možete opustiti; hiperaktivnost; niska energija, epizode letargije; osjećate se loše i bolesno, ali ne možete da opišete kako se osjećate; osjećate se kao da niste vi, neobično, čudno, drugačije; simptomi slični gripu, osjećate se kao kad imate grip; učestalo

mokrenje; često mokrenje noću; sijeda kosa; gubitak kose, kosa se prorjeđuje; ubrzan rad srca, nepravilan srčani ritam, lepršavi ili ‘preskočeni’ otkucaji; bol u lijevom ramenu i ruci; preosjetljivost (sluh, dodir, ukus, miris); smanjeni seksualni nagon, seksualna disfunkcija, seksualna nezanimljivost; povećana podložnost infekcijama; mučnina; povraćanje; znojenje, obilno, prekomjerno, nekontrolisano znojenje; noćno znojenje, buđenje u znoju, obilno znojenje noću; sindrom nemirnih nogu; zategnutost rebra ili grudnog koša, pritisak ili osjećaj poput zategnute trake oko grudnog koša; iznenadni poriv za bjekstvom ili bježanjem; dobijanje na težini; nagli porast kilograma; gubitak težine; nagli gubitak težine; strah koji ne može da se racionalno objasni; strah od ludila; strah od straha; izmijenjeno stanje stvarnosti i svijesti; magla u glavi; konfuzija; osjećaj kao da si nešto ranije uradio ili iskusio; kratkotrajni gubitak memorije; noćne more, ružni snovi; opsjednutost senzacijama; ponavljajuće opsesivne misli; ponavljajuće razmišljanje ili neprestano “brbljanje uma”; “zaglavljene” misli, mentalne slike, koncepti, pjesme ili melodije koje vam se “zaglave” u umu i ponavljaju se iznova i iznova; kratkoročna nemogućnost učenja, teško primete nove informacije; razdvojena osjećanja, osjećaj razdvojenosti; osjećaj zarobljenosti u svom umu; često osjećate da nosite svijet na svojim leđima; bijes i nestrpljenje; lahko se iznervirate; plakanje bez razloga; loše raspoloženje; promjene raspoloženja; emocionalna otupljenost, ravnodušnost; emocije osjećate pogrešno; osjećaj da je sve oko vas zastrašujuće; često se nalazite “na ivici”; osjećate se kao da ste stalno pod pritiskom; nervozni stomak; nedostatak apetita, gubitak apetita itd.

Zaključak

Zalažem se za ideju da se u školama treba uvesti novi predmet “Stvaranje prijateljstva,” na uštrb nekih koji se trebaju izbaciti.

Prije 30-ak godina nismo očekivali od kompjutera i mobitela da nas zagrlje. Imali smo porodicu i prijatelje s kojima smo sve dijelili. Kompjuteri i mobiteli nikada neće moći zamijeniti prijatelje!

Hrabrost je savladati anksioznost. Lično sam anksioznost iskoristio da izgrađujem prvenstveno sebe i da pomognem onima koji se suočavaju sa istim problemom. Iskoristite loša stanja i pretvorite ih u dobra djela!

Biti slobodan od sebe i drugih je u stilu Aleksandra (Makedonskog) Velikog: “Niko me ne može pobijediti osim mene samog.” Drugim riječima, niko me ne može osloboditi anksioznosti osim mene samog. Ne postoje porazi, postoje situacije iz kojih učimo. Kada mislite da nemate nikoga, sjetite se da zapravo imate sebe!

Za kraj vam ostavljam dvije svoje izreke do koje sam došao boreći se sa anksioznošću:

- “Ako je smrt jedina istina, njena najveća laž je anksioznost!”
- “Ako uzdignem svoj problem, taj problem će me spustiti. Ako spustim svoj problem, taj problem će me uzdići!”

ODGOJ I KOMUNIKACIJA

DR. MIRSAD ASLANI

ODGOJ I OBRAZOVANJE - KLJUČ USPJEHA

Uvod

Jedna od najvažnijih osobina generacije uspješnih je ta da ima osjećaj za stvarnost. To je generacija koja strpljivo bdi nad sjemenom sve dok ne proklije, a kada proklije, strpljiva je dok ne izbehara. Kad izbehara, strpljiva je dok ne izlista, a tek onda daje svoje plodove. To je generacija koja vjeruje u odgoj i obrazovanje, koja uvažava mudrost, koja prihvata dokaze a odbija neistinu.¹

Odgoj i obrazovanje su nezaobilazni faktor u procesu međusobnog upoznavanja, razumijevanja različitih kultura, kao i uspostavljanja pozitivne interakcija, ali i rezultat potrebe da se multikulturalna društva uredi prema načelima kulturnog pluralizma (međusobnog razumijevanja, tolerancije i dijaloga, doživljaja i prožimanja vlastitih i drugačijih kulturnih obilježja), univerzalizma (zajednički interesi, uvjerenja i običaji) i socijalnog dijaloga. Odgoj i obrazovanje potiču stvaranje zajedničke kulture temeljene na poznavanju i poštovanju različitih stilova života, otvorenosti prema drugim kulturama i komunikacijskim

¹ Jusuf El-Karadavi, *Iščekivana generacija pobjednika*, preveo Enis Kozlić, Sarajevo, 2009., str. 32.

vještinama, jedinstvenosti i vrijednosti svake kulture, odgoj za mir i ljudska prava, razvoj i demokratski suživot.²

Treba naglasiti da odgoj i obrazovanje o različitostima i drukčijima, podstiču pravo na razlike, razumijevajući ih i uvažavajući. Pojedinaac se uči prihvatiti drugog kao različitog, ali i sličnog, pri čemu se razlike uzimaju kao prednost, kao bogatstvo, a ne kao nedostatak. Uloga škole jeste osvijestiti razlike i uvažavati te razlike, te učiti djecu toleranciji.³ Bliskost je plod lijepog odgoja, dok su razdor i razilaženje plod ružnog i neizgrađenog odgoja. Tako da, lijepi moral i odgoj, nužno vodi međusobnoj ljubavi, bliskosti i povezanosti, dok ružan odgoj vodi mržnji, zavisti i zavađenosti. Koliko god je voćka zdrava i lijeпа, toliko je njen plod ukusan i tražen.⁴

KOLEKTIVNA SVIJEST, OBAVEZA i ODGOVORNOST PREMA ODGOJU I OBRAZOVANJU

Francuski filozof i sociolog, Raymond Boudon, za uspjeh jednog društva najveću nadu polaže u obrazovanje. “Dobar obrazovni sistem i visoka razina kolektivne naobrazbe predstavljaju ključ kolektivnog uspjeha, prosperiteta demokracije i procvata ljudskih sloboda.”⁵ Međutim, obrazovanje samo po sebi

² Vesnica Mlinarević, Maja Nemet & Jozef Bušati, *Intercultural Education - Obrazovanje za interkulturalizam*, University of Osijek, Faculty of Education, Osijek, 2015., str.118-121.

³ Ibid., str. 345.

⁴ Muhamed El-Gazali, *Karakter i muslimanit [Karakter muslimana]*, Furkan-ISM, Skoplje, 2001., str.13.

⁵ Raymond Boudon, *Sociologija kao znanost*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2012., str.37.

se ne može provoditi bez onoga što jeste odgoj i što on sadrži odnosno znači. Stoga, kako bi jedna osoba mogla znanje prenositi na drugu osobu, u suštini treba imati plemeniti cilj i treba odabrati pravi način na koji će to znanje i prenijeti.⁶

Da bi se odgojno-obrazovni proces provodio kao nešto što ima plemenit “cilj” i ishod prilagođen pojedincu, svi njegovi sudionici moraju imati razvijenu svijest o vlastitoj odgovornosti koju imaju. Da bi se znanje kroz proces odgoja i obrazovanja prenosilo na pravilan način treba u obzir uzeti sve individualne razlike među pojedincima, njihove sposobnosti, interese i afinitete koje posjeduju. Također, nužno je pružati svakom pojedincu jednake mogućnosti izražavanja vlastitog mišljenja, te pružati priliku svakom subjektu obrazovanja da izgradi kritičko mišljenje, donosi vlastite zaključke, te da ih ima mogućnost podijeliti i uspoređivati s drugima.

Svaki pojedinac koji kroz odgojno-obrazovni proces ima odgovornost i dužnost prenositi znanje, prvobitno mora imati razvijenu svijest o važnosti vlastite uloge te ju ispunjavati iz intrinzične motivacije koja u sebi podrazumijeva altruističku namjeru prema subjektima obrazovanja, a ne osjećaj superiornosti i naglašavanja vlastite važnosti zbog hijerarhije koja u sistemu vlada. Svaka osoba koja neadekvatno djeluje u sistemu, mora biti svjesna dugoročnih i eventualno kobnih posljedica koje se na subjekte obrazovanja mogu odraziti.⁷

I religija poput nauke podučava da sve što je vrijedno i korisno, potrebno je tome i obratiti posebnu pažnju i odgovornost.

⁶ Natalija Petković, *Odgoj i obrazovanje kao promjena svijesti*, Učiteljski Fakultet, Zagreb, 2019., str.12.

⁷ Ibid, str. 23-24.

Odgoy i obrazovanje kao dvije čovjekove najveće blagodati na ovome svijetu, ujedno nose sa sobom i odgovornost, jer je svako odgovoran za svoje stado, odnosno za ono čime ga Bog obavezao u društvu. Upravo, islamsko-pedagoški savjeti vjerovjesnika Muhammeda, s.a.v.s.,⁸ su ovakvog tipa, gdje čovjeka čini odgovornim prema društvu i porodici: "Svi ste vi pastiri, i svaki pastir bit će odgovoran za svoje stado. Vladar je pastir i odgovoran je za svoje stado, čovjek je pastir svojoj porodici i odgovoran je za svoje stado..." Onima kojima je znanje dato, imaju moralnu, ujedno i pedagošku obavezu da to znanje prenese na druge, da se od tog znanja okoriste i drugi, i tako od generacije do generacije kroz čitavu povijest.⁹ Kao što je imućan čovjek obavezan dati zekat (milostinju) i očistiti svoje bogatstvo, tako je i mudar čovjek obavezan prenositi svoje znanje i dati svoj doprinos čovječanstvu.¹⁰

⁸ Jedna od posebnih vrednovanja vjerovjesnika, Muhammeda, s.a.v.s., je bilo vrednovanje moralnog odgoja i obrazovanja društva, tj. njegove generacije ashaba, i to je ujedno poruka i pouka svim liderima i generacijama, da posebno obraćaju pažnju na mlade generacije u ispravnom moralnom odgoju i kvalitetnom obrazovanju. Često puta se direktno obraćao i motivisao svoje prijatelje, posebno mladiće da puno uče. Jedan od razloga zašto su uvijek mladi ashabi bili prenosioci hadisa i najviše se s njim družili, je upravo njegova bliskost i pozitivna reakcija prema mladima i podsticaj na obrazovanje. Dakle, da bi se jedno društvo reformisalo i napredovalo potrebno je odgojno uzdignuće i razvoj obrazovnog sistema. Kao povod ovome su i njegove riječi: "*Allah me poslao kao učitelja.*" (Ibn Madže).

⁹ Prema islamskom učenju, prvu stvar koju je Bog stvorio je *pero*, a ono je stvoreno da bi se znanje prenosilo sa generacije na generaciju. I upravo islamsko-pedagoški podsticaj je širenje moralno-odgojnih vrlina i napredni sistem obrazovanja ljudi. (Za više vidi: Ziya Kazici, *Historija islamskog obrazovanja*, Fener, Tirana, 2001., str. 5.)

¹⁰ Mirsad Aslani, *Koncept religijske pedagogije u odgoju i obrazovanju u savremenom društvu*, Doktorska disertacija (neobjavljena), Fakultet za islamske studije, Novi Pazar, 2022., str.63.

Ono što je Muhammed, s.a.v.s., prvo izgradio u Medini bio je mesdžid (džamija) i u jednom uglu te džamije izgradio je odjeljenje poznato pod imenom *Suffa*. Jedna od uloga ovog prostora je bila namijenjena za odgoj i obrazovanje. Prvi njihov odgajatelj i učitelj je bio sam Muhammed, s.a.v.s., a u toj grupi za učenje je konstantno bilo između 70 i 400 učenika.¹¹

POSTEPENOST I STRPLJENJE U ODGAJANJU I OBRAZOVANJU

Cilj odgojno-obrazovnih vrijednosti je izgraditi jaku karakternu i moralnu ličnost, a to se može postići samo ako se postepeno i sa strpljenjem postupa,¹² korak po korak, te se na taj način formiraju individue, koji će posjedovati moralne i intelektualne vrijednosti. Takav izgrađen svijet je svijet sretnih i uspješnih ljudi.¹³

Postepenost u znanju možemo pratiti kroz dvije podjele: prva podjela je ona na količinu, a druga podjela odnosi se na način, odnosno metodu pristupanja. Prvim pristupom se znanje postepeno i u određenoj količini daje da se učenik ne preoptereti i ne dovede u situaciju da ne može podnijeti količinu znanja, na način kako ne bi izgubio sve ono što je učio. Dok se drugi način

¹¹ Osman Nuri Topbaş, *Hakk'a Adanmış Gençlik [Omladina posvećena Bogu]*, Istanbul International Association of Relief and Culture, Istanbul, 2019., str.28.

¹² U osnovi islam u svim sferama poziva na postepenost a posebno u sferi odgoja i to je od poznatih naredbi islamskog zakonodavstva. Na taj način je i Muhammed, s.a.v.s., odgajao svoje prijatelje ashabe, da koriste zakon postepenosti, i da je to upravo Božiji zakon primijenjen na ovome svijetu.

¹³ Mirsad Aslani, *op. cit.*, str. 65.

odnosi na metodu, u smislu da odgajatelj svojim znanjem najprije pristupi pojašnjenju onoga što je jasno, zatim onoga što je skrivenije, teže, kompleksnije, da svojim znanjem poduči prvo ono što je lahko, pa onda ono što je teže: Prvo da podučava onome što je primarno, pa onda ono sekundarno. Mudri ljudi govore da je dobar odgajatelj onaj koji ljude podučava znanju u maloj količini,¹⁴ pa onda prelazi na krupnije stvari. Dobar pedagog je onaj koji ne započinje detaljima znanja ili ono što je sekundarno ili tercijarno, također i ono što je apsurdno, nego treba započeti ono što je najlakše, kako bi to postalo drago onima koji to znanje prihvataju, jer, ako je u početku lahko, onda ono postane i drago, dok u suprotnom postaje mučna metoda.¹⁵

Od edukativno-moralnih vrijednosti odgoja i obrazovanja je čovjekova priprema suočiti se sa preprekama i životnim poteškoćama. Nije poenta da čovjek u potrazi za znanjem i odgojem muči svoj organizam, pa onda da ispolji svoju strpljivost. Bitno je da čovjek svoje srce orijentiše i preokupira ka svome cilju i sebe udalji od preokupacija dunjalučkim svijetom, tako da, mora strpljenjem promijeniti svoje životne preokupacije i usmjeriti ih srcem na pravome mjestu.¹⁶

Odgaj i obrazovanje su proces u društvu i oni se kroz vrijeme, rad i zalaganje stiču. Od ključnih postupaka odgojno-obrazovnih procesa je postepenost u odgojno-obrazovnom sistemu, zatim, solidarnost prilikom poteškoća i prepreka, kroz strpljenje

¹⁴ Pod malom količinom znanja pedagozi podrazumijevaju da se radi o jasnom i temeljitom pojašnjenju.

¹⁵ Jusuf El-Karadavi, *Pejgamberi dhe dituria [Poslanik i znanje]*, Furkan, Skoplje, 2017., str. 223-226.

¹⁶ Ibid., str. 168-170.

u radu i konstantnu borbenost i aktivnost. Moralni odgoj je oblik društvene svijesti, primarna životna potreba, oblik ljudske prakse, stalna i bitna društvena kategorija. Moralni odgoj je proces formiranja moralnih kvaliteta čovjeka, moralne svijesti, volje i karaktera, vještina i navika moralnog ponašanja i djelovanja u skladu sa moralno-etičkim koncepcijama u određenom društvu.¹⁷

BORBA PROTIV NEMORALA I NEPISMENOSTI

Islamsko-pedagoška vizija je iskorjenjivanje nemorala u društvu i borba protiv nepismenosti. Razmotrimo li ulogu svih Božijih vjerovjesnika, vidjet ćemo da je jedna od glavnih njihovih zadaća bila borba protiv grijeha i nemoralnog života kod njihovih naroda. Propagirajući čist, moralan i pošten život, ukazivali su na njegove dobre posljedice, a boreći se protiv grijeha, ukazivali su na njihove loše posljedice, i isticali pogubnost nepokornosti Allahu, dž.š. Tim putem bio je podučavan i posljednji Božiji vjerovjesnik, Muhammed, s.a.v.s., i tim putem je i on podučavao svoje prijatelje i sljedbenike islama. Vjerovjesnik, s.a.v.s., kao i prijašnji vjerovjesnici, je bio svjestan kazne, posljedica i poteškoća koje mogu pogoditi jedan narod zbog nemorala, pa je rekao: *“Kada se u nekom narodu proširi nemoral i počne se javno činiti, oni će biti pogođeni kugom i bolestima koje njihovi preci nisu poznavali.”* (Hakim).

Zato su istinski vjernici svjesni prioriteta u životu i nikada se ne predaju, i tako cijelog života rade na popravljajući situacije

¹⁷ Ruža Tomić, Ibrahim Osmić, Esed Karić, *Pedagogija*, Tuzla, 2006., str. 75.

nabolje i približavanju uzvišenim islamskim, odnosno općeljudskim principima. U borbi protiv nepismenosti, Muhammed, s.a.v.s., imao je ideju koja je okarakterisana kao jedna od najboljih svjetskih ideja tokom historije.¹⁸

Nakon pobjede u bici na Bedru, Muhammed, s.a.v.s., dao je prijedlog zarobljenicima koji žele da budu oslobođeni, da imaju tu mogućnost tako što će jedan zarobljenik podučiti deset muslimana čitanju i pisanju. Time stiču svoju slobodu. O ovom prijedlogu Vjerovjesnika, s.a.v.s., Ibn Sa'd prenosi od Amr Eš-Š'abia da je rekao: *“Nakon bitke na Bedru, bilo je sedamdeset zarobljenika. Svako od njih je svoju slobodu dobivao na osnovu svoga bogatstva. Narod u Meki je znao čitati i pisati, dok u Medini nisu poznavali čitanje i pisanje. Onaj ko nije imao bogatstvo da sebi kupi slobodu, data mu je mogućnost da podučii desetericu čitanju i pisanju iz Medine i kada bi oni to naučili, zarobljenik bio bi oslobođen.”* (Tabekatu Ibn S'ad, I/22).

¹⁸ Muhammed, s.a.v.s., bio je neuk čovjek, ali također bio poslan i narodu koji je generalno bio neuk narod. (Kur'an, 62: 2.). On je bio neuk da bi time dokazao vjerodostojnost Božije Knjige (Kur'ana Časnog), da su to isključivo Božije riječi, a ne njegovo iščitavanje i shvatanje. Narod je poznao Vjerovjesnika, s.a.v.s., prije njegovog poslanstva i znao je da je on bio jedan od njih (El-Umijj - neuk čovjek), kako ga i sam Kur'an opisuje. Dakle, Božija volja je bila da Vjerovjesnik, s.a.v.s., ostane neuk, kako narod uopće ne bi imao sumnje u Božiju Knjigu. I pored toga što je Vjerovjesnik, s.a.v.s., bio neuk, on je znao vrijednost čitanja pa je na razne načine osvješčivao narod o vrijednosti čitanja i podsticao na borbu protiv nepismenosti. Jedan od tih načina je pomenut u ovoj tematici.

POSVEĆENOST U OČUVANJU MORALNIH VRIJEDNOSTI i DOBRIH NAVIKA

Poslanik, s.a.v.s., je rekao: *“Nema ničeg težeg na mizanu vjernika na Danu suđenja od lijepog ahlaka... Ko bude išao putem traženja znanja, Allah će ga uputiti na jedan od džennetskih puteva.”* (Tirmizi).

Moralne vrijednosti nije lahko sačuvati, a lahko ih je izgubiti. Zato, borba za očuvanjem moralnih vrlina bez sumnje se smatra velikim naporom i borbom, odnosno “džihadom.” Seid ibn As, obraćajući se svojim sinovima rekao je: “O sinovi moji, kada bi moralne vrijednosti bile lahke i dostupne, podlaci bi ih ugrabili. Ali one su gorke i teške. Može ih podnijeti samo onaj koji je svjestan njihove vrijednosti i teži nagradi za to.”

Da bi čovjek sačuvao svoj moral, mora težiti ka tome da se kreće u društvu moralnih i bogobojaznih ljudi. Fudajl ibn Ijad veli: “Nastoj se družiti s ljudima lijepog odgoja, jer takav čovjek poziva samo u dobro i trudi se da bude takav. Zaista, draže mi je da me prati grijешnik lijepog odgoja, nego neodgojen učesnik. Grijешnik, ako je odgojen, živi od svoje pameti i ne predstavlja teret ljudima. A neodgojen pobožnjak je težak i mrzak ljudima.”¹⁹

Od načina kako bi čovjek očuvao svoj moral, jeste i samo takmičenje u dobročinstvo: *“... i neka se za to natječu oni koji se hoće natjecati!”* (*El-Mutaffifin*, 26.); potpomaganjem u dobro i udaljavanjem od zla: *“... jedni drugima pomažite u dobročinstvu i čestitosti, a ne sudjelujte u grijehu i neprijateljstvu...”* (*El-Mai-*

¹⁹ Mustafā Fetić, *Kazivanja sa minbera*, El-Kelimeh, Novi Pazar, 2006., str. 130-132.

de, 2.); blagošću u međusobnim odnosim: “*gdje god se blagost nađe, ona to ukrasi. Stvar u kojoj nema blagosti manjkava je*” (Muslim); te da svome bratu želi dobro onako kao što želi sebi: “*neće vjerovati niko od vas dok ne bude želio svome bratu ono što želi sebi.*” (Buhari).

Formiranje navika moralnog ponašanja i djelovanja je zadatak koji obuhvata samo formiranje moralnih navika. Od navika zavisi odnos pojedinca prema drugim ljudima i one predstavljaju temelj ponašanja. Ukoliko su formirane pravilno moralne navike osiguravaju tačne i adekvatne postupke u raznim životnim sredinama kao što su porodica, škola, radna organizacija, komunikacija sa ljudima i slično. Ovo je jedan od najvažnijih zadataka moralnog odgoja.²⁰

Poznati pedagog i psiholog Milutin Đorđević, u svojoj knjizi *Kako uspešno vaspitavati*, ističe: “Naše društvo iz decenije u deceniju, iz godine u godinu, iz dana u dan napreduje. U savremenom društvu čovek bez obrazovanja ne može da opstane, i napreduje. Obrazovanje je proces sticanja znanja, veština i navika, neophodnih za život i rad. Rezultat toga je manje ili više obrazovan čovek. Mnogo je razloga koji utiču na uspeh ili neuspeh u školovanju, ali je jedan od najčešćih nedovoljno razvijena radna navika.”²¹

Vjerovjesnik, s.a.v.s., je volio stvarati stalne navike, pedagoške navike za zdrav i vedar život. To su bile svakodnevnice navike za koje je vremenom moderna nauka dokazala da su navike

²⁰ Sanja Fazlić, *Moralni odgoj*, Travnik, 2011., str. 6.

²¹ <https://www.mojedete.info/razvijanje-radne-navike-kao-osnov-za-uspeh-u-skoli/> (pristupljeno: 09.10.2022.).

koje poboljšavaju psiho-socijalni život i utiču na poboljšanje i očuvanje zdravlja. Od navika kojih je posjedovao Muhammed, s.a.v.s., bile su: rano ustajanje, manje unošenje hrane u organizmu,²² jesti polahko, piti vodu,²³ po mogućnosti češće postiti²⁴ i biti fizički aktivan.²⁵

Zaključak

Cijelo društvo mora djelovati na stvaranju nove humanosti koja podrazumijeva podučavanje vrijednostima kao što su: poštenje, iskrenost, nesebičnost i ljubav prema čovjeku i prirodi. Pedagogija kao nauka, škola i institucije, moraju preuzeti odgovornost u kontinuiranom i smišljenom razvijanju vrijednosti sistema za suočavanje djece i mladih ljudi sa izazovima savremenog društva.

Odgoj i obrazovanje upotpunjuju jedno drugo i utiču na promjenu čovjekovog osjećanja i njegovog razmišljanja, tj. pravi odgoj i obrazovanje adekvatno uređuju čovjekovo osjećanje i

²² Prema Vjerovjesnikovim, s.a.v.s., savjetima trebamo voditi računa da u našem stomaku 1/3 bude za hranu, 1/3 za vodu i 1/3 za dah. Potaknuti naučnim istraživanima Japanci su počeli primjenjivati sličan sistem ishrane, poznat kao *Hara Hači Bu*, tj. jesti i piti dok se ne popuni 80% stomaka.

²³ Poželjno je da se voda pije iz tri gutljaja. "Nemojte piti na jedan dah kao što pije deva, pijte vodu na dva ili tri gutljaja," veli Poslanik, s.a.v.s.

²⁴ Poželjno je postiti ponedjeljkom i četvrtkom, bijelim danima, sredinom mjeseca, određenim mubarek danima.

²⁵ O ovim odgojnim navikama Vjerovjesnika, s.a.v.s., ali i drugim navikama pogledaj opširnije na: <http://www.gorap.ress.net/clanak/vjera-i-zivot/islamske-teme/devet-navika-poslanika-muhammeda-koje-je-nauka-dokazala-efikasnim/> (pristupljeno: 10.10.2022.).

razmišljanja. Pored individualnih koristi, odgoj i obrazovanje su temelj ljudskih odnosa. Tako da, unutar jednoga društva ljudi mogu pronaći način života samo ako funkcionišu unutar pedagoško-moralnih vrijednosti.

Što su dublji korijeni odgoja i obrazovanja jednoga društva, to društvo više napreduje i postaje zdravo društvo, jer ljudi karakternom utiču jedni na druge, tako da, ovaj proces uticaja u suživotu i podjeli pedagoških vrijednosti je nezaobilazan, kako za individuua tako i za čitavo društvo. Od ključnih pedagoških vrijednosti u društvu je osjećaj ljudskog poštovanja jednih prema drugima, iskazujući pažnju prema drugome u određenoj situaciji i ravnoteža u izgradnji međusobnih odnosa.

MR. DŽULZADA AJVAZI - RAMA

VERBALNA I NEVERBALNA KOMUNIKACIJA UZ OSVRT NA DJEČJU IGRU

Uvod

“Ne može se ne komunicirati” poznata je misao naučnika Paula Watzlawicka koja upućuje na važnost komunikacije u ljudskom životu. Također, ova izjava pokazuje da komuniciramo stalno, svakodnevno, od jutra do mraka. Komuniciramo i kada govorimo i kada šutimo i kada slušamo i kada spavamo. Nakon našega života, komuniciraju naša djela, knjige, uspomenne, simboli, sve što smo iza sebe ostavili. Razlog veće posvećenosti izučavanju komunikacije mogu biti stalni interpersonalni sukobi u kući, u školi, na poslu, u društvu.

Ako kažemo da sama riječ *komunicirati* (lat. *communicare*) etimološki označava uspostavljanje određene veze, obznanjivanje i činjenje nečega općim, onda je jasan primarni opseg pojma komunikacije (Kljaić, 1978: 718). Predmet izučavanja komunikacije je ljudsko komuniciranje, a pod tim se misli na sve elemente komunikacije, prvenstveno na dinamičke, razvojne, promišljene, kontrolirane radnje i druge elemente, jer se ljudska priroda posmatra kroz prizmu komunikabilnosti. Govor jeste primarni modus komunikacije, međutim, ljudi komuniciraju i na

druge načine. Gestikulacija, crtež, pismo, danas i audio-vizuelna tehnologija i informatički kanali uključeni su u opseg predmeta izučavanja komunikologije (Tomić, 2003: 12).

Komuniciranje možemo posmatrati kao manifestaciju ljudskog nastojanja uspostave društvenih odnosa. Naravno, komunikacija se može posmatrati i kao pojava koja ne samo da egzistira u društvu već ga i konstituira. Postoje i druge definicije komunikologije. Njihova različitost proizlazi iz polazišta definicije, tačnije iz izbora teorijskog okvira u kome se posmatra fenomen komuniciranja.¹

Opći principi komunikacije u islamu

Kada govorimo o općem stilu komunikacije Božijeg poslanika Muhammeda, s.a.v.s., onda se treba osvrnuti na najznačajnije opće principe i načela komuniciranja u islamu, pozivajući se pritom na dva osnovna izvora islama - Kur'an i Sunnet. Nećemo pogriješiti ukoliko kažemo da se učenje islama, kada se analizira u sadržajnom smislu, može smatrati normiranim učenjem, te da ljudska djela imaju svoj status u pravnom i etičkom smislu.

Postoje opći principi islama koji svojim opsegom uključuju sve elemente islamske komunikacije. Zbog toga smatramo da kao adekvatan termin za njih možemo upotrijebiti sintagmu etička komunikacija, koja se često u klasičnoj muslimanskoj literaturi naziva edebom.²

¹ Kenan Musić, *Poslanikova komunikacija*, El-Kalem, Sarajevo, 2020., str. 38.

² Kenan Musić, op. cit., str. 55.

Naravno, kako se naslanjamo na termin iz klasične islamske literature, etička komunikacija uključuje sve pozitivno normirano u okvirima učenja islama. To je u ovom korpusu i obavezno i pohvalno, ali i dozvoljeno. Neetička komunikacija bila bi ona koja narušava norme, edeb komunikacije, što se odnosi na zabranjeno i pokuđeno u ljudskoj interakciji. Stoga se opći principi komunikacije u islamu mogu smatrati smjernicama etičke komunikacije primarno naglašene u Kur'anu i Sunnetu.

Fenomen ljudske komunikacije u spektru islamskog učenja može se posmatrati kao srž Objave. Objava je komunikacija, a fenomen Božije poruke kao komunikacije s čovječanstvom zaukuplja pažnju ljudskog intelekta i raspiruje radoznalost o njenom sadržaju. Ljudsko razumijevanje i percepcija ostaju ključni elementi u interpretaciji, s tim da se osnovni principi jasno mogu čitati u kur'anskom i sunnetskom diskursu.

U islamskoj percepciji ljudskog odnosa prema Stvoritelju, na prvom mjestu dolazi odnos prema Njegovoj riječi (Kur'an) i riječi Njegova Poslanika, s.a.v.s. Prihvatanje ili odbijanje upute suštinski je izbor čovjeka i na njemu se temelji kako životni stil tako i uopće povijesna, ali i eshatološka sudbina. Zapravo, kur'anski ajeti jasno govore o odgovornosti čovjeka za govor, pa nalazimo da je Uzvišeni kazao: *"...ne izusti se nijedna riječ, a da tu nije prisutan onaj koji bdije."* (Kaf, 18).

Među muslimanskim učenjacima postoji konsenzus da su govor čovjeka ili njegova interakcija u verbalnoj i neverbalnoj formi ključni pokazatelji karaktera. Tako El-Gazali navodi da je karakterno i etičko ophođenje pokazatelj ljudske moralnosti, koja u konačnici vodi Džennetu i rezultira spasom. Shodno tome, možemo kazati da je suštinska realizacija vjerskog identiteta u

islamu vezana za unutrašnje stanje svijesti o Bogu i vanjsko stanje moralne i etičke komunikacije i interakcije sa “stvorenim,” sa društvom.

Također, bitno je spomenuti da se intencija stvaranja ljudi u raskošnosti rasa, nacija, jezika i kultura u kur’anskom tekstu obrazlaže izrazom “da biste se upoznavali.” Različitosti su prilika ljudima da se zbližavaju i upoznaju, a ne bi smjele biti uzrok konfrontacije i neprijateljstava. Ideologizacija vjerskih učenja, posebno u savremenom dobu, doprinijela je razvijanju isključivosti u religijskim identitetima. Islamski se identitet upravo zbog navedenog ajeta može smatrati komunikabilnim i inkluzivnim u kontekstu opće međuljudske interakcije. Vjerovjesnički model komunikacije u kur’anskom se diskursu postavlja na nivo paradigme “optimalnog” ljudskog ophođenja, s tim da navedeni obrazac u primjeni izvire iz dubokog osjećaja svijesti o Bogu i odgovornosti na budućem svijetu za djela učinjena tokom života na ovome svijetu.

VERBALNA I NEVERBALNA KOMUNIKACIJA

Razlikujemo dvije vrste komunikacije: verbalna i neverbalna. *Verbalna komunikacija* je ona u kojoj se koriste riječi. Kako navode neki autori, za razumijevanje verbalnih poruka potrebno je razmotriti teme kao što su simboli, denotacija i konotacija, semantika, semantički diferencijal, osobna i zajednička značenja.³ Prema Gleitmanu, pod verbalnom komunikacijom se

³ Tomić, Jugo, *Temelji međuljudske komunikacije*, Sveučilište u Mostaru, Synopsis, Edward Bernays uc, 2021.

najčešće misli na izražavanje misli, osjećaja i potreba putem govora, oblika simboličke komunikacije, koji čini sistem arbitrarnih znakova, jezik jedne socijalne sredine i kulture.

Neverbalna komunikacija je komunikacijski proces koji se očituje gestama, izrazima ili pokretima tijela. Neverbalna komunikacija predstavlja temelj i osnovu komunikacije među ljudima. Ona je dugi niz godina kroz ljudsku historiju bila jedini način komuniciranja. Od najranijih dana ljudske historije nailazi se na tragove komunikacije u različitim oblicima.⁴ Većina neverbalne komunikacije je univerzalna. Na primjer istraživanja su pokazala šest izraza lica koje svi ljudi svugdje koriste: sreća, tuga, strah, ljutnja, gađenje i iznenađenje.

Neki primjeri Poslanikove, A.S., NEVERBALNE KOMUNIKACIJE

Posebno je bitno u odgoju i obrazovanju kao nastavni metod koristiti obje vrste komunikacije, jer smo vidjeli da svaka ima svoje osobnosti i svaka u svojoj sferi postiže efikasnije rezultate. Profesor Mujo Slatina u djelu *Nastavni metod* doslovno kaže: "Nastavni metod uključuje i neverbalna komuniciranje. Sve govorne komunikacije vezane su za negovorne komunikacije." Govor lica, izraz lica, pokret ruku, pokreti tijela nisu samo 'prateća' izražajna sredstva govornika. Neverbalna komunikacija je kako navodi Indžić, neizostavni dio komunikativnog djelovanja. On dalje navodi da neverbalnu komunikaciju sačinjavaju: ponašanje tijela, mimika, očni kontakt, govorno izražavanje, ges-

⁴ Vreg, F., *Humana komunikologija*, HKD i Nonacom, Zagreb, 1998.

tikulacija, dodirivanje, odijevanje, prostorno ponašanje.⁵ Nakon toga, Slatina zaključuje: “Međusobna usklađenost verbalnih i neverbalnih poruka tajna je uspješnosti interpersonalnog komuniciranja.”

Muhammed, s.a.v.s., kao pedagog i odgajatelj ne samo umeta, već i cijeloga čovječanstva, nesumnjivo je, Allahovom mudrošću i nadahnućem, koristio sve vrste komunikacije sa ljudima koje je pozivao u vjeru u Jednog i Jedinog Boga, kako bi postigao što bolje rezultate u svojoj misiji. Poznali su hadisi u kojima se govori o specifičnosti njegove verbalne komunikacije: “*Poslan sam sa jezgrovitim i sadržajnim govorom.*”

“*Data mi je prednost nad ostalim vjerovjesnicima u šest stvari,*” pa je spomenuo: “*dat mi je jezgrovit i sadržajan govor.*”

U djelima zvanim muselselat, koja obuhvataju samo ovu vrstu hadisa, može se pronaći značajan broj hadisa iz kojih se mogu vidjeti primjeri neverbalne komunikacije Poslanika, s.a.v.s..⁶

KOMUNIKACIJA U DJEČJOJ IQRI

Danas su poznate brojne definicije **dječje igre**, premda većina autora (Huizinga, 1992; Lindon, 2001) spominje kako *je igra univerzalna, slobodno izabrana i zabavna aktivnost*. Igra ima važnu ulogu u potpunom razvoju djeteta i bitan je dio od-

⁵ Salih Indžić, “Neki primjeri Poslanikove, a.s., neverbalne komunikacije,” *Novi Mualim*, br.12, Sarajevo, 2002., str. 34.

⁶ Ibid., str. 34.

rastanja. Igra je otvorena i vanjska aktivnost djeteta, a njene osnovne karakteristike su: da je igra simulativno ponašanje, zatim da je igra autotelična aktivnost koja posjeduje izvore motivacije. Pored toga, igra ima privatne funkcije i izvodi se u stanju umjerene psihičke tenzije, te se javlja kada nema bioloških prisila i socijalnih prijetnji.⁷ Danas, u savremenom djetinjstvu, igra se definiše kao dječja praksa, odnosno slobodno djelovanje djeteta koje je izvan običnog i realnog života i uz nju se ne veže nikakav ekstrinzični dobitak, nego je to proces u kojem dijete uživa i zato je igra sama sebi svrha (Rajić i Petrović-Sočo, 2015).

VERBALNA KOMUNIKACIJA U DJEČJOJ IGRI

Verbalna komunikacija je veoma bitna u periodu odrastanja, ali i obrazovanja, a najviše se može pratiti kroz dječju igru i to kako smo gore naveli, kroz riječi odnosno kroz govor djece i njihovu međusobnu saradnju.

Govor je bio oduvijek i do danas ostao toliko značajan da je u suštini govor osnovno sredstvo komunikacije među ljudima, pogotovo kod djece i njihove igre. Govor treba da se pravilno razvija, a da bi se to uspjelo trebaju se ispuniti osnovni biološki, sociološki i psihološki uslovi. Naime, razvoj govora i jezika obuhvata prve tri godine djetetova života i odvija se po predviđivim fazama od prvog sloga, glasanja, do voljnog učestvovanja u razgovoru u kojem izražava svoje misli, osjećaje, stavove i

⁷ Matejić, Z., *Merila za razlikovanje igre*, Psihologija, 4, 1978., str. 73-83.

potrebe.⁸ Razvoj govora možemo podijeliti u nekoliko standardnih faza a to su: predgovorno razdoblje (od rođenja do 9. mjeseca života), govorno razdoblje (od 9. do 15. mjeseca života), razdoblje prvih rečenica (od 18. do 24. mjeseca života) i razdoblje širenja rječnika i usvajanja gramatike (od 24. do 36. mjeseca života).⁹

S obzirom da djeca najbolje uče kroz igru i da se njihov govor u njoj najbolje razvija, zadatak edukatora i roditelja je biti kreativan, te osmisliti najprikladnije igre za svoju djecu. Verbalna komunikacija u igri ostvaruje se od samog početka igranja. Poziv na igru može biti otvoren i upućen svima koji učestvuju u igri, kao npr. "Hoćemo li se igrati zaledi me?" ili npr. dijete koje se želi igrati lovice nagovještava to drugima izazivajući ih i pjevajući: "Ulovi me, ulovi me, kupit ću ti novine." U igri se odvija reprezentiranje objekata, radnji i događaja koji se realiziraju govorom. (Duran, 1995). Pošto znamo da igra dovodi do komunikacije među djecom, onda takva komunikacija može biti stvarna, odnosno u vezi igre ili komunikacija koja se javlja kada djeca reprezentiraju komunikaciju.¹⁰

Kada govorimo o *odnosu i saradnji među djecom* može se reći da djeca s razvijenim socijalnim vještinama osjećaju uspješnost i zadovoljstvo jer su sposobna samostalno i kvalitetno komunicirati s vršnjacima. Dobra komunikacija pomaže djeci da izgrade kvalitetan i uvažavajući odnos u grupi, jer se socijal-

⁸ Posokhova, I., Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja u djece, Ostvarenje, Zagreb, 1999.

⁹ Ibid.

¹⁰ O verbalnoj komunikaciji u dječjim igrama vidjeti više: M. Duran, *Dijete i igra*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 1995.

ne interakcije uvijek događaju u specifičnim situacijama i okruženjima u kojima je stvaranje takvih odnosa moguće.¹¹

Kompetentan odgojitelj uvijek uvažava individualne osobine pojedinog djeteta i, s tim u vezi, planira igraone aktivnosti i poticaje, okruženje, materijale i oblikuje prostor. U svakodnevnoj interakciji djeca samostalno izabiru aktivnosti, materijale, igre i centre. (Vivodinac, 2008). Kroz zajedničke igre djeca nadopunjuju svoja znanja, te se koriste vještinama koje su im potrebne kako bi što kvalitetnije komunicirala s ostalom djecom svoje ili neke druge grupe.¹²

NEVERBALNA KOMUNIKACIJA U DJEČJOJ IGRI

Osim verbalne komunikacije, u dječjoj igri veliku ulogu i značaj zauzima i neverbalna komunikacija koja se može pratiti kroz: mimiku, gestikulaciju, dodir, držanje tijela, pogled, tjelesni izgled.

Kako navode Rijavec i Miljković (2002), za razliku od verbalne, neverbalna komunikacija je uvijek prisutna među ljudima. Kada nešto kažemo drugoj osobi, same riječi su manje važne od izraza lica i očiju, tona glasa ili kretnje koju pritom činimo. Po Knapovom i Helovom mišljenju postoje četiri glavne funkcije neverbalnog ponašanja u ljudskoj komunikaciji: izražavanje emocija, izražavanje odnosa prema drugima, predstavlja-

¹¹ Katz, L. G., McClellan, D. E., *Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije*. Educa, Zagreb, 1999.

¹² Vivodinac, Ž., "Djeca suradnici," *Školski vjesnik: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*, 57 (1-2), 153-163., 2008., str. 31.

nje sebe drugima i pratnja govora radi reguliranja slijeda govorenja, uzvratnih reakcija ili pažnje¹³. Knap i Hel tvrde da nam poznavanje neverbalnih znakova može pomoći kako bi bolje razumijeli ljude i djecu u svojoj okolini, te smanjili nesporazume u komunikaciji.

Gestikulacija, odnosno geste se definišu kao pokreti koji imaju preneseno, naučeno i kulturno stečeno značenje. Često su stečene posredstvom društvenih, socijalnih i obrazovnih faktora. Nadopunjuju verbalni dio interpersonalne komunikacije, te se razlikuju unutar sredine u kojoj je pojedinac odrastao. Od svih neverbalnih znakova upravo su geste one koje su najmanje pod našom svjesnom kontrolom. Upućuju na emocionalno stanje djeteta, prije, tokom i poslije igre bez izgovorene riječi, te mogu biti i odraz nervoze ili nesigurnosti.¹⁴

Sljedeći bitan vid neverbalne komunikacije jesu **izrazi lica**. Najčešći osjećaji povezani s izrazom lica su srdžba, tuga, sreća, strah, gađenje i iznenađenje. Facijalne ekspresije najkompleksniji su dio neverbalne komunikacije. Budući da je lice najekspresivniji dio tijela, na njemu se najlakše prepoznaju emocije, stavovi, fizičko i psihološko stanje djeteta. Izrazi lica kod djece predstavljaju ono što dijete govori. Emocionalni izrazi lica su urođeni i univerzalni u svim kulturama, te ih je zato vrlo lako prepoznati i dešifrirati. Osmijeh, odnosno izvijenost usana prema gore, predstavlja kod djece i odraslih sreću i ljubavnost. Ukoliko se dijete tokom igre mršti, stišće usnice ili širi nosnice

¹³ Knapp, M. L., Hall, J. A., *Neverbalna komunikacija u ljudskoj interakciji*, Naklada Slap, Jastrebarskom, 2010.

¹⁴ Nöth, W., *Priručnik semiotike*, CERES, Zagreb, 2004.

možemo prepoznati da iskazuje osjećaje ljutnje i neslaganja, dok osjećaje straha i nesigurnosti manifestira proširenim zjenicama, blijedošću lica, gledanjem prema vratima, gledanjem u pod, usmjeravanjem očiju u stranu.¹⁵ Kada odrasla osoba ili dijete osjeća sram - lice se zacrveni, a kada se uplaši - širom otvori oči. Ukoliko je dijete pod stresom, dodirivat će kosu ili trljati oči, a dominaciju među vršnjacima iskazivat će podizanjem obrve ili izuzetno ravnim držanjem tijela.¹⁶

Dodir je snažno sredstvo neverbalne komunikacije, te može biti shvaćen pozitivno ili negativno, zavisno od situacije. Dodir, također, možemo iskazati odobravanje, utjehu, zaštitu i slično.¹⁷ U dječjoj igri u predškolskim odjeljenjima dodir je vrlo poželjno sredstvo neverbalne komunikacije, jer dodir za djecu u toj dobi iskazuje prijateljstvo, te ulijeva osjećaj sigurnosti. Uz neverbalnu komunikaciju odgajatelji dodirima često iskazuju djeci ohrabrenja, pohvale, bodrenje, utjehu, uspjeh.¹⁸

Dodir djece svakodnevno izražavaju svoju potrebu u odnosu na ostale u grupi. Kao takav, dodir može biti namjeran, nenamjeran, prijateljski ili neprijateljski. Pokreti djece otkrivaju kako se osjeća u odnosu na grupu vršnjaka te pripada li grupi ili ne. Istovremeno, pokreti upućuju na djetetov socijalni status, njegovu prihvaćenost od strane vršnjaka i općenito njegov položaj tokom igre (Kopas, Vukašinović, 2009). Zatim, djeca predškolske dobi često slikaju, crtaju ili modeliraju, pri čemu

¹⁵ Webster, R., *Čitanje lica: brzo i lako*, Leo commerce, Zagreb, 2014.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Nöth, W., *Priručnik semiotike*, CERES, Zagreb, 2004.

¹⁸ Ibid.

neverbalnim znakovima izražavaju svoju kreativnost, potencijal i emocionalno stanje. Posmatrajući dječje radove, roditelji i edukatori dobivaju informacije o procesima koji se odvijaju u djetetu, a koje ono ne želi ili ne može izraziti riječima. Na primjer, dijete koje je ostalo bez jednog od roditelja često crta groblje, radnje koje je radilo s umrlom osobom ili mjesta koja je s njom posjećivalo, te tako procesuirala tugu i uspomene.

Veoma važnu ulogu za dječju igru kroz vrtiće i predškolske ustanove ima *edukator/učitelj u neverbalnoj komunikaciji*. Kako Hansen navodi, edukator pomaže djeci da usvoje određena znanja i vještine, pomaže im da razviju komunikacijske vještine i da međusobno sarađuju. “Potrebno je vrijeme da se razvije otvorena i iskrena komunikacija.”¹⁹

Kompetentan edukator uvažava individualne potrebe svakog djeteta iz svoje grupe, te prema tome, kreira i planira dječje igre i aktivnosti, okruženje, materijale i oblikuje prostor za djecu. Edukator bi trebao slušati i pratiti potrebe djece, stvarati i poboljšavati komunikaciju, te s djecom komunicirati “na njihov način.”²⁰ Čak i ukoliko se bavi nekom svojom aktivnošću, edukator mora moći i znati istovremeno komunicirati s djecom. Edukator kome su učenici na prvom mjestu treba biti opušten i dostupan djeci, voditi računa o tome da s njima provodi kvalitetnu komunikaciju, te da se djeci razgovor sviđa.

U periodu od četiri do šest godina djeca postaju veoma značajna, te imaju hiljade i hiljade pitanja. Pitanja postavljaju da

¹⁹ Hansen, K. A., Kaufmann, R. K., Walsh, K. B., *Kurikulum za vrtiće*, Zagreb, Biblioteka Korak po korak, 2001., str. 31.

²⁰ Vivodinac, Ž., “Djeca suradnici,” *Školski vjesnik: časopis za pedagošku teoriju i praksu*, 57 (1-2), 153-163., 2008., str. 31.

bi došla do novih saznanja, spoznaja i informacija. Posao edukatora je pronaći adekvatne odgovore na dječja pitanja i djeci ih prenijeti na jednostavan i njima razumljiv način.

Eduikator se prema djeci mora ponašati uvjerljivo, s poštovanjem, i treba biti kreativan. Kompetencija edukatora nije vezana isključivo uz djecu, već obuhvata i interakciju s roditeljima, kolegama i slično. Mora stvarati pozitivno okruženje u grupi i kolektivu, i iz dana u dan usavršavati svoju praksu. Posmatrajući ponašanja djece iznova otkriva da se djeca razvijaju i rastu. Iako djeca velik dio vremena provode u igri, na edukatoru je da ih prati i bilježi njihova saznanja i interese (Milanović, 2014).

Sa četiri godine djeca su već spremna sukobe rješavati sama i kazati prijateljima što im smeta. Da bi djeca došla do ovog stepena važno im je osmišljavati grupne igre u kojima će svi učestvovati. Pri osmišljavanju igara edukator mora znati zašto djeci nudi određenu igru, koji je rezultat igre i tome pristupiti na ozbiljan način, jer igra je za djecu spontani način učenja.²¹

Predškolske ustanove su ustvari zajednice u kojima se uči, a edukator je jedan od modela za djetetov razvoj. Da bi na dječjim licima bilo što više osmijeha važno je da svaki edukator sa strpljenjem osluškuje djetetove želje, interese i potrebe i u skladu sa njima planira i korigira svoju praksu, poboljšava komunikaciju bilo verbalnu ili neverbalnu, te da im pruža što više mogućnosti za njihov razvoj kroz igru i druge njima zabavne aktivnosti.

²¹ Plummer, M. D., *Dječje igre za razvoj socijalnih vještina*, Naklada kosinj, Zagreb, 2010.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Međuljudsku komunikaciju smo podijeliti na verbalnu i neverbalnu. Pod verbalnom smo podrazumijeli riječi koje se koriste u razgovoru, a pod neverbalnom svako međuljudsko ponašanje isključujući izgovorene riječi. Najbolji primjer čina komunikacije i odnosa s ljudima može biti deduciran iz života Poslanika, s.a.v.s.. Doista, iz životne prakse Muhammeda, s.a.v.s., vidimo da je on bio izvrstan u odnosu sa ljudima. Sa neponovljivim komunikacijskim vještinama i očaravajućim manierama - uvijek blag i nasmijan - Poslanik, s.a.v.s., je uspijevaao da pridobije srca onih oko njega i svih koji su dolazili u dodir sa njim. Takav je bio i sa najmlađima.

Svakodnevni poticaj za usvajanje komunikacijskih vještina - verbalnih i neverbalnih i poticaj za građenje saradničkih odnosa u prvom redu je zajednička igra djece. Kroz nju se uče dogovarati, pregovarati i poštovati jedni druge. Ponašanje djece u vrtiću i predškolskim ustanovama povezano je s komunikacijom.

Kako bi došli do saradnje u komunikaciji, već u ranim danima djetetova razvoja važno je osvjestiti i verbalizirati osjećaje, te izgrađivati empatiju. Kako bi se što bolje dogovorila "kako će se igrati" - gdje, s kim, s kojim igračkama i na koji način - djeca planiraju igru i postavljaju pravila, pri čemu do izražaja dolaze različita stajališta, želje i slike o zajedničkoj igri ili o samoj organizaciji igre. Iskazivanjem vlastitih želja, potreba i interesa, djeca postaju usmjerena jedna na drugu, grade adekvatne odnose za napredak, usvajaju znanje itd.

Kroz verbalnu i neverbalnu komunikaciju, djeci igra pruža mogućnost da ozbiljne ideje i važne životne vještine nauče na

zabavan način. Vježbajući maštu poput mišića, uče rješavati probleme, podnositi frustracije i povećavati svoju emocionalnu otpornost. Kroz igru najbolje možemo uočiti kako se dijete osjeća. Pored verbalne komunikacije djeca koriste i neverbalne znakove, a to je veoma bitno i zato bi svaki roditelj i učitelj odnosno edukator trebao znati i imati opštu sposobnost čitanja neverbalnih znakova, kako bi svakom djetetu posvetio dovoljne pažnje u njegovom učenju kroz igru.

ISLAMSKA BAŠTINA

Nailj SKENDERI, prof.

PROPISI O VAKUFU U ISLAMSKOM PRAVU

Uvod

Vakuf je veoma važna ustanova islamskog socijalnog i imovinsko-pravnog sistema. Nastala je, razvijala se i opstala u okviru šerijata sve do današnjih dana, odolijevajući raznim izazovima, nasrtajima, uzurpacijama, nacionalizacijama i pokušajima eliminacije. Tokom duge povijesti, vakuf je odigrao nemjerljivo veliku ulogu na planu odgojno-obrazovnog, znanstvenog, socijalnog, zdravstvenog, ekonomskog i sveukupnog islamskog progresa i razvoja. Čak su cijela naselja i gradovi nastajali i razvijali se zahvaljujući ovoj islamskoj ustanovi. Iz različitih razloga, nekada onih političke prirode, a najčešće onih proisteklih iz običnih, sebičnih i ličnih interesa pojedinaca i grupa, vakufi su bili predmetom čestih ataka, uzurpacija, otimačina i pljački. Iza takvih nelegalnih i nelegitimnih aktivnosti obično su stajale i države, režimi i vladajući establišment. Pitanje vakufa i vakufske imovine bilo je u mnogo slučajeva predmetom međudržavnih sporova i međunarodnih mirovnih ugovora.¹

¹ <https://www.islamskazajednica.ba/dini-islam/tekstovi/83-ostalo/576-neopozivost-l-neotuvost-vakufa>

PRAVNI PROPIS VAKUFA

U šerijatu “vakuf” označava zadužbinu u ime Allaha, dž.š., odnosno izuzimanje predmeta iz svoje imovine i davanje na Allahovom putu, sve dok je svijeta i vijeka. Najstariji vakuf je, svakako, Ka'ba, koju je izgradio Ibrahim, a.s., po čemu je ovaj veliki Allahov poslanik poznat kao prvi vakif. Čak se smatra prvim direktnim osnivačem institucije vakufa. Ibrahimov, a.s., vakuf služi: duhovnom, vjerskom, prosvjetnom, socijalnom i svakom drugom životu svih muslimana svijeta u svim vremenima.²

Ova šerijatsko-pravna institucija svoje uporište i legitimitet crpi iz etičkih smjernica Kur'ana, Poslanikovog, s.a.v.s., sunneta, tradicije i konsenzusa prve generacije muslimana. Uzvišeni Allah, kaže: **“Nećete zaslužiti nagradu sve dok ne udijelite dio od onoga što vam je najdraže...”** (Ali-Imran, 92.). Kada je čuo ovaj ajet Ebu Talha, r.a., izrazio je želju da uvakufi svoj najdraži dio imetka, zemljište zvano “Bejruha.”

Navodi se i veliki broj hadisa koji govore o pravnoj utemeljenosti institucije vakufa. Ebu Hurejre, r.a., pripovijeda da je Poslanik, s.a.v.s., rekao: *“Kada čovjek preseli, prekidaju se njegova djela, osim u tri slučaja: trajna sadaka, znanje koje je ostavio iza sebe da se drugi koriste njime i dobro odgojeno dijete koje će se moliti za njega.”* (Muslim). Trajna sadaka se odnosi na vakuf. Imam Ševkani kaže: “Poslanikove, s.a.v.s., riječi: ‘trajna sadaka’ ukazuju na to da je vakuf neopoziv i da nije dozvoljeno poništiti ga.”

² <https://mesihat.org/2017/02/22/znacaj-vakufa-u-ocuvanju-vjerskog-identiteta-bosnjaka/>

Općepoznato je da su se ashabi složili po pitanju šerijatsko-pravne utemeljenosti institucije vakufa. Poznati ashab, Džabir ibn Abdullah, r.a., veli: “Nije mi poznato da je neko od muhadžira i ensarija imao imetak, a da nije uvakufio jedan dio kao trajnu sadaku, tako da se on ne može nikada otkupiti ni pokloniti, niti naslijediti.”³

U pravnoj terminologiji riječ *el-vakf* znači: zadržavanje glavnice i prosljeđivanje prihoda. Pod tim podrazumijevamo da čovjek samu imovinu dadne kao zadužbinu i da koristi koje ona daje upotrijebi u dobrotvorne svrhe, Allaha radi.⁴

Uvakufiti nešto znači, prema odabranoj definiciji islamskih pravnikâ, zabraniti raspolaganje vlasništvom nad uvakufljenim predmetom, kojim se može koristiti uz zadržavanje njegove supstance, i usmjeriti njegovu korist i plod u neku, šerijatski legitimnu, dobrotvornu svrhu.⁵ Hanefijski pravници, poput Ebu Jusufa i Muhammeda, formulišu ovo značenje kao “uzapćenje i stavljanje predmeta, formalnopravno, u Allahovo vlasništvo...”⁶

³ <https://www.islamskazajednica.ba/dini-islam/tekstovi/83-ostalo/576-neopozivost-l-neotuvost-vakufa>

⁴ Sejjid Sabik, Fikhu-Sunne, Sarajevo, 2008., Knjiga 5., str. 415.

⁵ <https://www.islamskazajednica.ba/dini-islam/tekstovi/83-ostalo/576-neopozivost-l-neotuvost-vakufa>).

⁶ <https://www.islamskazajednica.ba/dini-islam/tekstovi/83-ostalo/576-neopozivost-l-neotuvost-vakufa>).

NEOPOZIVOST I NEOTUĐIVOST VAKUFA

Većina islamskih pravnika, zabranjuje raspolaganje uvakufljenim predmetom, s bilo koje strane ono dolazilo, na način koji rezultira privatizacijom vakufa trenutno, ili u perspektivi. Na neopozivost vakufa ukazuju brojni tradicionalni i racionalni dokazi od kojih ćemo spomenuti samo neke. U hadisu koji govori o Omerovom, r.a., uvakufljenju spominje se izričit uvjet koji podrazumijeva ovu neopozivost: “*Ne može se ni prodati, ni naslijediti, ni pokloniti.*” (Buhari). Omer, r.a., ga je realizirao pokoravajući se Poslanikovoju, s.a.v.s., zapovijesti, pa je uvjetovao isti uvjet u svom vakufu obznanivši ga pred istaknutim ashabima.⁷

Na neopozivost vakufa ukazuje i Osmanovo, r.a., uvakufljenje bunara zvanog *Ruma*, nakon što je Poslanik, s.a.v.s., nagovijestio nagradu u Džennetu onome ko ga kupi i uvakufi. Osman, r.a., ga je kupio i uvakufio muslimanima tako da ga on može koristiti kao jedan od njih. Pravo na korištenje vode iz ovog bunara imao je kao i ostali muslimani, a ne u svojstvu vlasnika. Da je vakuf opoziv, bunar ne bi izišao iz njegova vlasništva, ne bi izgubio ovlasti nad njim i ne bi zaslužio izvor u Džennetu kao kompenzaciju za njega.⁸

⁷ Dr. Sulejman Topoljak, *Islamski odgovori*, El-Kelimeh, Novi Pazar, 2012. godine, str. 148-149.

⁸ <https://www.islamskazajednica.ba/dini-islam/tekstovi/83-ostalo/576-neopozivost-l-neotuvost-vakufa>).

OSNOVNI ELEMENTI INSTITUCIJE VAKUFA I NJEGOVE VRSTE

Hanefijski pravници smatraju da je osnovni element vakufa sama njegova forma. Pod formom se podrazumijevaju svi izrazi koji aludiraju na značenje vakufa i uvakufljenja. Kao, npr., da neko kaže: “Ova moja zemlja je zauvijek uvakufljena za siromahe ili u ime Allaha, ili da kaže samo da je uvakufljena i to im se smatralo vakufom.” Prema tome, glavni i jedini rukn (uslov) vakufa kod hanefijskih pravnika je ponuda izgovorena od strane onoga koji uvakufjava pod uvjetom da aludira na osnivanje novog vakufa.⁹

S obzirom na to kome je namijenjen, vakuf se dijeli na dvije vrste: *El-Vakf el-hajri* (dobrotvorni) i *El-Vakf ez-zurriji* (porodični). Pod prvom vrstom se podrazumijeva vakuf koji se na početku uvakufi nekoj dobrotvornoj strani, pa makar i jedan određeni period, nakon čega postaje vakufom određene osobe ili više osoba. Npr., da neko uvakufi komad zemlje za bolnicu ili školu, a potom za sebe ili svoju djecu.

Pod drugom vrstom vakufa se misli na situaciju kada neko uvakufi neku svoju imovinu za sebe ili za neke određene osobe, makar krajnji izhod bila neka dobrotvorna strana. Npr., da neko vakufi za sebe, a potom za svoju djecu, a potom za neku dobrotvornu stranu.¹⁰

⁹ Dr. Sulejman Topoljak, op. cit., str. 154.

¹⁰ Ibid., str. 155.

ŠTA SE MOŽE UVAKUFITI?

- a) *Nepokretna imovina* - Po saglasnosti islamskih pravnika dozvoljeno je uvakufljenje nepokretne imovine poput zemlje, kuća, stanova, radnji, fabrika, voćnjaka itd. Svoj stav potkrepljuju činjenicom što su mnogi ashabi uvakufili nepokretnu imovinu poput Omera i Osmana., r.a., i drugih.
- b) *Pokretna imovina* - Većina islamskih pravnika smatra da je dozvoljeno vakufljenje i pokretne imovine poput džamijskih svjetiljki, ćilima, posuđa, knjiga, nakita itd., bez obzira da li uvakufljena imovina bila samostalna ili ovisna o nekretnini, da li bila jasno naznačena pravnim tekstom ili prihvaćena običajem, jer oni ne uslovljavaju ispravnost vakufa, njegovu vječnost.¹¹

Hanefijski pravници, u osnovi, ne dozvoljavaju vakufljenje pokretne imovine. Međutim, iz tog pravila izuzimaju imovinu koja je zavisna od nepokretne imovine poput drveća, voća itd., koju je pravni tekst dozvolio, i koju običaj prihvata poput knjiga, roba koja se mjeri metrima i kilogramima itd. Svoj stav temelje na nekoliko pravnih pravila od kojih je najpoznatije da ono što se utvrdi običajem ima status onoga što je utvrđeno pravnim tekstom, kao i predanjem koje se prenosi od Abdullaha ibn Mesuda, r.a., u kome se kaže: “Ono što muslimani prihvate kao lijepo, ono je i kod Allaha lijepo.”¹²

¹¹ Ibid., str. 155.

¹² Ibid., str. 156.

Uvjeti koji se moraju ispuniti za validnost vakufa

Načelno se uslovljavaju isti uvjeti koji se traže za validnost darivanja i davanja dobrovoljnih priloga jer i vakuf je jedna vrsta dobročinstva. Te uvjete možemo elaborirati na sljedeći način:

1. Da vakif bude slobodan i vlasnik imovine;
2. Da bude pametan i razuman;
3. Da bude punoljetan, jer se od maloljetnog djeteta ne uvažava uvakufljenje;
4. Da bude razborit i da ne bude pod skrbništvom zbog rasipništva, nerazboritosti, bankrotstva itd. Po mišljenju velikih islamskih pravnika vakufljenje nije dozvoljeno od strane osobe kojoj je zabranjeno raspolagati svojom imovinom zbog rasipništva, bankrota ili nemarnosti. Hanefijski pravnici smatraju da je takvo vakufljenje pravno valjano, ali njegova realizacija zavisi od dozvole dužnika.¹³

Uvjeti koji se moraju ispuniti kod zakladne imovine

Hanefijski pravnici kod zakladne imovine uslovljavaju četiri uvjeta:

1. Da zakladna imovina bude stvarna i nepokretna. Smatraju da nije dozvoljeno vakufljenje samo koristi bez nekretnina, a ni imovina prava poput prava uslijed zajedničkog

¹³ Ibid., str. 157.

korištenja. Oni to ne smatraju imovinom. Nije dozvoljeno ni uvakufiti ono što se po šerijatu ne smatra imovinom, poput alkohola, knjiga koje sadrže nakaradne ideje i pravce itd. Nije dozvoljeno namjerno uvakufiti pokretnu imovinu, jer je trajnost uvjet za ispravnost vakufa, a to se ne ispunjava vakufljenjem pokretne imovine.

2. Da zakladna imovina bude određena i precizirana na bilo koji način: metrima, dunumima, hektarima, polovinama, četvrtinama, jer smatraju da nije dozvoljeno uvakufiti ono što je nepoznate mjere i veličine.
3. Da zakladna imovina u času vakufljenja bude u potpunosti vlasništvo vakifa, tj. da nad njom niko nema bilo kakav izbor ili pravo.
4. Da zakladna imovina bude izdvojena i da ne bude pomiješana sa drugom imovinom ako se radi o imovini koja podržava dijeljenje, jer je preuzimanje zakladne imovine uvjet ispravnosti vakufa kod Muhammeda, a neizdvajanje to zabranjuje. Ebu Jusuf, šafijski i hanbelijski pravници ne uslovljavaju ovaj uvjet i zbog toga dozvoljavaju vakufljenje nepodijeljene imovine. Uživalac zakladne imovine može biti imenovan ili neimenovan, jedan, dvojica ili više njih.¹⁴

¹⁴ Ibid., str.157-158.

Uvjeti koji se trebaju ispuniti kod forme vakufa

Vakuf se osniva samo sa *ponudom (el-idžab)*, makar se odnosio i na određenu osobu ili stvar, po mišljenju hanefijskih i hanbelijskih pravnika, a kada se odnosi na neodređeno, onda se osniva po saglasnosti islamskih pravnika.

Hanefijski pravници navode slijedeće forme putem kojih se osniva vakuf: *Moja zemlja je vječno uvakufljena sadaka. Ili uvakufljena u ime Allaha, ili uvakufljena u ime dobra ili dobroćinstva.*

Uvjeti koji se trebaju ispuniti kod forme uvakufljenja su slijedeći:

1. *Neograničenost.* Dakle, nije dozvoljeno da forma kojom se uvakufjava bude vremenski ograničena, jer se putem vakufa imovina izuzima na ime ibadeta i zbog toga to nije dozvoljeno vremenski ograničiti.
2. *Da bude odmah sprovodiv* tj. da njegova provedivost ne bude uslovljena ili odgođena zbog toga što je vakuf neopoziva vrsta ugovora i zahtjeva automatsko prenošenje vlasništva.
3. *Neopozivost.* Po većini islamskih pravnika, nije dozvoljeno usloviti vakuf uvjetom izbora ili nešto uvakufiti i usloviti za sebe pravo da ga može opozvati kad hoće.
4. *Da se s formom vakufa ne upoređi ništavan uvjet ili šart.* Ništavan šart je onaj koji je u koliziji sa zahtjevima koje vakuf nalaže. Npr., da vakif uslovi da vakuf ostane u njegovom vlasništvu. Takav šart poništava vakuf, jer je oprečan njegovoj suštini.¹⁵

¹⁵ Ibid., str.161.

ZAMJENA I PRODAJA VAKUFA

Islamski pravници su u nuždi i uslovno dozvolili zamjenu i prodaju vakufa. Ebu Hanife i Muhammed smatraju da ukoliko se džamija poruši i ne imadne se od čega obnoviti, i ako je ljudi zanemare i ne naprave drugu džamiju, ona i dalje ostaje džamija sve do Sudnjeg dana. Ovo je oficijelno mišljenje mezheba. Po njima ona se nikada više ne vraća u vlasništvo onog koji je napravio, niti u vlasništvo njegovih nasljednika. Nije dozvoljeno prenositi, niti prenijeti njene stvari u drugu džamiju, bez obzira da li se u njoj klanjalo ili ne.¹⁶

Kada se vakuf poruši i ne mogne se iz svojih prihoda obnoviti, niti je moguće iznajmiti ili popraviti ga, tako da od njega ostanu samo zidine, dozvoljeno ga je prodati po naredbi nadležnih organa i tim novcem kupiti drugi vakuf. Ako to ne bude moguće onda će se on vratiti vakifovim nasljednicima ako se nađu, a ako ne podijelit će se siromasima.¹⁷

SITUACIJE U KOJIMA JE DOZVOLJENO ZAMIJENITI VAKUF KOD HANEFIJSKIH PRAVNIKA

1. Kada zakladnik u vakufnami uslovi da se zakladna imovina zamjeni za neku zemlju ili uslovi da se proda. Po najprihvatljivijem mišljenju to će biti dozvoljeno, a parama od prodatog vakufa, ako htjedne kupit će drugu zemlju koja će imati isti status kao i prva koja je prodana.

¹⁶ Ibid., str. 162.

¹⁷ Ibid., str. 162.

2. Kada vakif to ne uslovi, prešuti, ali vakuf dođe u takvo stanje da se više ne može koristiti i ne daje bilo kakve plodove i proizvode. I u ovom slučaju je dozvoljeno zamijeniti vakuf.
3. Kada to vakif, također, ne uslovi, ali u zamjeni je načelna korist, pa je ona korisnija od njegovih prihoda i plodova. U ovom slučaju nije dozvoljeno zamijeniti vakuf.¹⁸

Uvjeti koji se moraju ispuniti pri zamjeni vakufa

Kada se radi o drugoj nepokretnoj imovini, a ne o džamiji, oficijelno mišljenje je da je u nuždi dozvoljeno zamijeniti takve vakufe i mimo vakifovog uvjeta, ako se ispuni šest uslova:

1. da se vakuf više ne može koristiti i da ne daje nikakve prinose;
2. da vakuf nema svoje prihode od kojih bi se mogao obnoviti;
3. da njegova prodaja ne bude uz neuobičajenu obmanu;
4. da onaj koji vrši proces zamijene vakufa bude kadija koji je bogobožazan, učen i stručan kako taj proces ne bi doveo do uništenja muslimanskih vakufa, kao što se dešava u većini slučajeva u posljednje vrijeme;
5. da zamjena bude za drugu nekretninu, a ne za novac kako ga ne bi potrošili nadglednici, jer je rijedak slučaj da nadglednik vakufa kupi zamjenu. Ipak neki pravници smatraju da se zamjena vakufa može izvršiti i u novcu ako se to radi pod patronatom spomenute vrste sudija.

¹⁸ Ibid., str. 163.

6. da ga kadija ne prodaje onome ko mu ne može biti svjedok, niti onome kome je dužan iz bojazni od potvore i pristranosti.¹⁹

Zaključak

I u našim krajevima objekti islamske namjene: džamije, mektebi i mezarja su na mjestima koja su u minulim stoljećima uvakufili pojedini vakifi (dobrotvori), za koje se u svakom naselju uglavnom zna njihovo ime i porodica iz koje potiču. Zanimljivo je da se džamije i njihovi haremi, u čijem je krugu i zgrada mekteba i šadrvani s česmama za abdest, nalaze u najstrožem centru naselja, što ukazuje i o visokoj vrijednosti uvakufljenog zemljišta, a indirektno i o stepenu vjerničke svijesti vakifa. Za neke od ovih objekata, odnosno uvakufljenih mjesta za džamije i mezarja po selima, postoje i pisani tragovi iz osmanskog perioda. Ovi vakufi svakako zaslužuju zasebni rad ili pojedinačnu obradu.

¹⁹ Ibid., str. 163.

DR. MELHİN O. MAHMUTI

DA LI SMO (NAMJERNO) ZABORAVILI IBADIZAM?

Uvod

U širokim naučnim krugovima se, uglavnom, raspravlja o sunijskim i šiijskim interpretacijama islama. Glavna tačka tu jeste da ih ne trebamo posmatrati, na primjer, kao dvije različite grane kao što su katolička i pravoslavna crkva u hrišćanstvu. To nije samo zato što su obje skupine iznutra različite, već i zato što, čak i prema generaliziranim perspektivama mnogih učenjaka, nisu jedine grane interpretacije islama. Također, vidno je da mnogi, naročito zapadni autori, govore o sufizmu kao zasebnoj grani islama. Tako da, prema njima, postoji *sunizam*, *šiizam* i *sufizam*. Ali ovo je krajnje netačno, jer sufizam nije grana sama po sebi. Jer sufije su uglavnom suniti ili šiiti. To je unutarnja dimenzija ili praksa unutar islama.

Međutim, postoji još jedna grana koja se razlikuje i od *sunija* i od *šija*, koja se često zaboravlja i o kojoj se, barem kod nas, malo govori i zna. Ali, ako, ipak, otputujete u državu Oman (koji trenutno broji preko 5 miliona stanovnika), vidjet ćete da ogroman broj, možda čak i većina (oko 57%), slijedi ovu granu interpretacije islama koja je poznata kao *ibadizam*.

Ali, ako niste nikada čuli za ibadizam, ne brinite, većina ljudi na svijetu, uključujući većinu muslimana, nisu čuli za ovu interpretaciju islama. Iako oni brojčano čine vrlo mali procenat muslimana u svijetu, ipak su važan dio muslimanske zajednice (*ummet*). *Ibadije* (ili *ibaditi*) su jedna vrsta službene verzije islama u Omanu. Ibadizam je raširen, također, i kod male populacije na sjeveru Afrike, u Tunisu, Alžiru i Libiji i u istočnoj Africi u Zanzibaru.¹

Neki historijski aspekti ibadizma

Ibadizam je danas poznat (ili posmatran) kao vrlo umjerena ili tolerantna verzija islama. Postoji određena zasluga za ovu tvrdnju da su ibadizam i stanovništvo u Omanu općenito pokazali veliku sposobnost da mirno i tolerantno koegzistiraju s ljudima iz drugih muslimanskih grana, kao i, također, sa pripadnicima različitih religija u cjelini. Međutim, iznenađuje saznanje da je ibadizam istovremeno prilično puritansko ili, pak, strogo tumačenje islama. Ako se te riječi shvate na neutralan način, jednostavno, to je strogo pridržavanje vjerskog zakona. Ovi paradoksi će postati jasniji čim prije, ali prije svega, neka zaronimo dublje i istražimo šta je ibadizam i kako je nastao.

Postoje indicije da je ibadizam nastao u ranom pokretu zvanom *haridžizam*. To su oni koji su se otcijepili od vojske četvrtog halife Alije ibn Ebu Taliba (600.-661.) u znak protesta,

¹ Za više vidi: Hamed M. Al Dhawiani & Wafik Kelliny (eds.), *Omani Role in Spreading Islam in East Africa*, National Records & Achieves Authority, Muscat, 2018.

nakon što je potpisao mirovni sporazum sa kasnijim liderom Muavijom ibn Ebu Sufjanom (605-680), osnivačem Emevijske dinastije. Taj sporazum trebao je prekinuti građanski rat između njih dvojice, dok je bitka nazvana Bitka na Siffinu, koja se odigrala za vrijeme “prve fitne” (ili muslimanskog građanskog rata) u julu 657. godine (ili 37. hidžretske godine) na obali Eufrata u Siriji. Tada je nastala i treća skupina poznata kao *haridžije* (ili haridžiti) na osnovu arapske riječi *havaridž*, što znači “oni koji su izašli,” jer su se otcijepili od Alijine, r.a., vojske. Pojam *havaridž* je izvedenica arapskog glagola *Ha-Re-Dže*, što znači *otići, izaći*. Također, njihov pripadnik, Abdur-Rahman ibn Muljam, nekoliko godina kasnije, 661., će izvršiti ubistvo Alije, r.a., zbog njegovog prihvatanja arbitraže (*tahkim*), premda je ostvario pobjedu nad Muavijom. Dakle, u jednom periodu, haridžije su sačinili sopstvenu granu interpretacije islama, koja se razlikovala i od sunija i od šija, i često su bivali uključeni u različite pobune, a ponekad i nasilne revolucije.

Danas je, za ibadije, pitanje haridžija prilično osjetljivo. Istina je da ibadizam ima svoje porijeklo u ovom pokretu i većina današnjih ibadija, na neki način, prihvata ovu činjenicu, ali im istovremeno pomalo nelagodno zbog toga, što je i razumljivo. Umjesto toga, nazivaju se “ljudi pravde i uspravljenosti” (ar. *ehlul-‘adl vel-istikame*).

Na haridžije su njihovi savremenici, još u klasičnom periodu islamu, gledali kao na nasilne ekstremiste koji su često napadali druge muslimane jer nisu vjerovali u isto što i oni. Netolerantnost i ekskluzivnost izražena u formi politike, uzdignuta gotovo na vjersku razinu, do te mjere da danas mnogi ljudi koriste termin haridžije, kao vrlo pogrdni izraz, za opisivanje gru-

pa poput Al-Kaide ili ISIS-a. Tako su haridžije postali gotovo sinonim za teroriste. Ono što je ovdje važno primijetiti jeste da su i sami haridžije bili podijeljeni u podgrupe od kojih nisu sve bile nasilne ili ekstremne, ali se ipak nisu slagale s Alijinom, r.a., odlukom u Bici na Sifinu.

Često se kaže da su umjerene haridžije postali pripadnici skupine ibadija. Haridžije su, na primjer, često bili u neprijateljskom odnosu sa režimom Emevijske dinastije (661.-750.), dok su, sa druge strane, ibadije saradivale sa tim režimom. Ibadije su se odvojile i distancirale od većeg haridžijskog pokreta putem odbacivanja ekstremističkih stavova haridžija. Međutim, učenjaci nisu baš sigurni kada je ibadizam postao zasebna grana interpretacije islama.

Osnivanje ibadizma se često pripisuje dvjema ličnostima: *Abdullahu ibn Ibadu* (-700.) po kojem je ibadizam nazvan i *Džabiru ibn Zejdu* (-711.). Čini se da su obojica umrli početkom 8. stoljeća. Abdullah ibn Ibad je pripadao drugoj generaciji muslimana (*tabi'in*), dok je potonji, Džabir ibn Zejd, porijeklom iz Nizve, grada u Omanu, danas religijskom centru. Studirao je i živio neko vrijeme u Basri, jednom od centara emevijskog hilafeta, prije nego što se na kraju vratio nazad u svoj zavičaj (ili je možda bio protjeran) sa svojim sljedbenicima u Oman. Ovo bi mogao biti početak snažnog prisustva ibadizma, posebno, u toj zemlji. Od tog trenutka ibadizam se razvijao u svoju jedinstvenu tradiciju, premda je ponekad bio prilično izoliran. Mnogi od učenjaka i vjerskih autoriteta ibadizma studirali su i sticali znanje kod sunijskih i šiijjskih učenjaka i stoga su bili pod velikim uticajem tih učenja.

Neki aspekti ibadizma

Jedinstvenih i značajnih aspekata ibadizma, naravno, ima mnogo, ali ja ću ih historijski i intelektualno smjestiti u širi islamski kontekst kroz tri glavne tačke, predmeta ili aspekta: 1. *pravni*, 2. *teološki* i 3. *aspekt autoriteta*.

Pravni aspekt

Prvo, ibadije u općem smislu *osnovnih principa prava (usu-li-fikh)*, u osnovi slijede sunijski model. Vjerovatno su prilagodili model od sunija, što znači da u smislu izvora prava (*fikh*) koriste: prvenstveno: 1. *Kur'an Časni*, 2. *hadis ili sunnet Poslanika, a.s.*, 3. *konsenzus (idžma')* i 4. *analogiju (kijas)*.

Jedan od momenata gdje se razlikuju od sunija je to što uglavnom teže poricanju *taklid*-a (vrsta imitacije utvrđenog pravnog mišljenja) kojeg su sunije, općenito, slijedili od srednjeg vijeka do barem ranog modernog perioda. Umjesto toga, ibadije zadržavaju važnost koncepta poznatog kao *idžtihad* (lično promišljanje individualnog pravnika) kojeg više dijele sa šijama nego sa sunijama.

Slično kao u sunijskom i šiiskom svijetu, hadis je veoma važan izvor vjere i ibadije na njemu stavljaju veliki naglasak. Međutim, poput šija, ibadije imaju svoje vlastite hadise i zbirke hadisa koje prihvataju i slijede. Prvenstveno zbirku pod nazivom *Tertibul-musned* koja je sastavljena u 12. stoljeću i sadrži 1005 hadisa iz ehli-sunnetskih zbirki. Zatim, oni se oslanjaju na zbirku hadisa pod nazivom *Džamii's-Sahih* ili *Musnedur-Re-*

bia'.² Ibadije se hvale kako njihova zbirka hadisa, u lancu prenosioaca (*sened*) ima samo tri osobe, dok u ostalim zbirkama (*kutubu-s-sitte*) ima šest ili sedam prenosilaca u nizu. Ali, s obzirom da je ovo u osnovi jedina zbirka hadisa ibadizma, oni imaju znatno manji broj hadisa za rad u poređenju sa svojim sunijskim i šiijским kolegama.

Djelimično kao rezultat ovoga, ibadizam ima nekad prilično jedinstvenu praksu kada su u pitanju neki rituali, kao što su dnevne molitve (*namazi*). Na primjer, ibadije drže spuštene ruke dok klanjaju u stojećem položaju (*kijam*), koji dijele sa nekim šiijским grupama, ali ne i sa većinom sunija. Također, postoje razlike u nekim vrlo minimalnim detaljima, kao što je činjenica da ibadije ne izgovaraju *amin* nakon učenja *Fatihe* (početne sure Kur'ana). Tradicionalno, također, postoji prilično jedinstveni način političkog aktivizma u ibadizmu, po kojem se ne smije klanjati skupni namaz petkom (*džuma'*) ako zajednica ima nepravednog imama na vlasti. Premda se to danas ne primjenjuje.

Teološki aspekt

Kada je riječ o teološkim pitanja, ibadizam je ponekad prilično prepoznatljiv, a ponekad vrlo jedinstven. Slično kao racionalno/metaforički orijentirana teološka škola *mu'tezilija* (ili *mu'taziliti*). Ibadizam ima tendenciju da metaforički gleda ili čita kur'anske ajete, barem one koji opisuju Boga s antropomorfnim svojstvima.

² *Musnedur-Rebia'* je, uz *Tertibul-Musned*, najvažnija zbirka hadisa za ibadije. Sastavio ju je El-Rabia' ibn Habib El-Ferahidi, a kasnije ju je organizovao i uredio Jusuf Ibrahim El-Vardžilani (-1175.).

Favoriziraju Boga Koji je potpuno lišen stvorenih kvaliteta i Koji je u tom smislu nekako apsolutno transcendentan. Slično, oni također smatraju da atributi poput Sveznajući, Mudri itd., koje Bog ima, nije nešto što je dodano Njegovoj suštini, već je to zapravo dio Njegove suštine. Dakle, Znanje i Mudrost nisu nešto što Bog ima, već nešto što je u samom Njegovom biću. Štaviše, ibadizam općenito stoji na stanovištu mu'tezilija da je Kur'an stvoren u određenom trenutku, a ne da je vječno prisutan s Bogom, kao što je to glavni sunijski stav. Međutim, za razliku od mu'tezilija, ibadije ne vjeruju u slobodnu volju već radije da je sve unaprijed određeno i kontrolirano od strane Boga, slično stavu sunijskih *eš'arija* i *maturidija*.

Dakle, kao što možete vidjeti, u sferi teologije imaju neke aspekte koji su slični mu'tezilijama i šijama, ali u drugim aspektima sličniji su sunijskoj preovlađujućoj teologiji *eš'arija* i *maturidija*.

Neke druge jedinstvene doktrine haridžija koje je rani ibadizam usvojio bile su prilično stroge ideje o tome ko se smatra muslimanom. Po njima, ljudi koji griješe i ustrajavaju u tome više nisu muslimani. Dok bi većinske sunije rekle da je u osnovi svako ko je potvrdio osnovne principe vjere islama musliman, ali grijeh čini tog muslimana možda manje dobrim muslimanom. Ibadije bi rekli da su ponašanje i djela sastavni dio vjere kao takve, dok biti musliman znači pridržavati se određenih standarda i ako neko ne živi u skladu s tim standardima, ne bi se trebao smatrati muslimanom.

To je razlog zašto su neki od haridžija (koji su se držali iste ideje) smatrali da bi mogli, na primjer, ubiti Aliju, r.a., jer su vjerovali da je izgubio pravo da vodi muslimansku zajednicu.

Ali, čak i ako su ljudi griješili i više se nisu smatrali muslimanima, prema ibadijama oni su se obično i dalje smatrali monoteistima i zadržali određena prava. Recimo, s njima se moglo stupiti u brak. Treba imati na umu da je to sve tradicionalni i klasični pristup ibadija i ranih haridžija. Većina današnjih učenjaka ibadizma ne dijeli ove stavove i na neki način su otvoreniji prema drugim skupinama i interpretacijama islama i drugim religijama općenito. Često se zalažu za toleranciju i mirnu koegzistenciju, a ne za one vrlo stroge ideje koje je imao tradicionalni ibadizam.

Ideja autoriteta

Oko *ideje autoriteta*, ibadije se također značajno razlikuju od sunijskog i šiitskog poimanja. Šije očito imaju vrlo jasnu predstavu o autoritetu, s tzv. *imamima*, koji su i svjetovne i duhovne vođe, Muhammedovi, a.s., nasljednici, koji su isključivo od linije Poslanika, a.s., kao vrsta nasljedne loze njegove kćeri Fatime, r.a. Za sunije, barem u teoriji, halife, vođe zajednice, trebaju biti iz plemena Kurejš, iz kojeg potiče Muhammed, a.s. Taj je položaj obično bio nasljedni, mada je raniji model bio da su halife izabrani od strane učenih ljudi prve muslimanske zajednice.

Sunije	Šije	Sufije
Sunije vjeruju da <i>halifa</i>, ili nasljednik Muhammeda, a.s., treba biti izabran od vođa muslimanske zajednice iz plemena Kurejš. Sunije gledaju na <i>halifu</i> kao svog lidera, a ne kao vjerskog autoriteta.	Šije vjeruju da samo direktni potomci Muhammeda, a.s., mogu biti <i>imami</i>. Šije vjeruju da su direktni potomci Muhammeda, a.s., tj. <i>imami</i> nadahnuti od Boga.	Sufije su muslimanski mistici koji nastoje komunicirati s Bogom kroz asketizam, meditaciju, dobrovoljni post i druge ibadete. Sufije su među svojim poštovani zbog njihove pobožnosti i pripisuju im se razne čudotvorne moći.

Ibadizam, nasuprot tome, uopće ne uzima u obzir plemensku ili porodičnu pripadnost. Oni, također, svoje vođe nazivaju *imamima*, ali ti *imami* nemaju istu duhovnu ulogu kao oni u šiizmu. Ibadije svog *imama* biraju iz grupe vjerskih učenjaka ili *uleme*, isključivo na osnovu njegove pobožnosti, ispravnosti i sposobnosti vođenja. Zbog snažnog naglaska na karakteru *imama*, to je ideja koja se može pratiti sve do najranijih dana *haridžija* i *ibadija*. Također postoji prilično jedinstvena ideja o političkom aktivizmu, da ako postoji nesposobni *imam* na vlasti (onaj koji nije pravedan ili ne vodi dobro zajednicu) ne samo da je dozvoljeno nego i ohrabruje se da ga zajednica udalji (ako je potrebno i svrgne) sa vlasti uz neku vrstu protesta i pobune. Kod ibadija postoji izreka da “zajednica treba smijeniti svakog nepravednog vođu i despota.” Ova doktrina ibadizma, kao što smo ranije spomenuli, povezana je sa stavom da se nijedna skupna molitva petkom (*džuma-namaz*) ne smije klanjati osim ako

nema pravednog *imama* na vlasti, što je povezano sa idejom autoriteta.

Prema učenju ibadija, zemlja, nacija ili zajednica kojom vlada pravedni *imam* naziva se *imamat*. Tokom historije ibadije poznaju nekoliko *imamata*. *Imamat* je postojao u sjevernoj Africi, kao *Rustemijaska dinastija* (777.-909.), sa glavnim gradom Tijaretom (u današnjem Alžiru). Međutim, većina *imamata* je bila u Omanu i Zanzibaru (na istočnoj obali Afrike).³ Posljednji ovakav *imamat* uspostavio je 1913. godine Nuruddin es-Salimi (1869.-1914.), a posljednji imam bio je Galib el-Hinai' (1912.-2009.). Muskatski sultanat i omanski imamat ujedinjeni su kao Sultanat Omana 1970. godine i time je okončan posljednji imamat ibadija. Cijelim područjem od tada vladaju sultani, neka vrsta sekularnih vođa. Sultan Kabus bin Seid je preselio 10. januara 2020. godine. On i danas, poslije smrti, uživa veliko divljenje svojih sunarodnjaka, dok od 11. januara 2020. godine naslijedio ga je sultan Haisem bin Tarik (1955-).

U naučnim krugovima imamo veoma malo studija koje govore o ibadizmu. Međutim, posljednjih godina imamo veće interesovanje za ibadizam. Ovdje možemo izdvojiti Valerie J. Hoffman, koja je napisala izvrsnu knjigu pod nazivom *Osnove ibadizma u islamu*.⁴ Postoji i nekoliko izdanja na engleskom je-

³ Za više vidi: Hamed M. Al Dhawiani & Wafik Kelliny (eds.), *Omani Cultural Role in East Africa*, Part I, National Records & Achieves Authority, Muscat, 2018.

⁴ Vidi šire: Valerie J. Hoffman, *Essentials of Ibadi Islam*, Syracuse University Press, 2012.

ziku Ministarstva vjerskih poslova Omana⁵ u kojima se uglavnom ističe da ibadizam predstavlja niz kontradiktornih pozicija prema često unaprijed stvorenim predodžbama (*sunizma i šiizma*) o vjeri ili islamu općenito.

Zaključak

Dakle, ono što imamo sa ibadizmom je ono što se čini kao prilično paradoksalna situacija. U stvari, ovo je nešto što je važno primijetiti. Ibadizam je u velikoj mjeri prilično puritanski pokret koji stavlja veliki naglasak na slijeđenje zakona šerijata, ali u isto vrijeme primjenjuju prilično racionalnu teologiju sličnu mu'tezilijama. Često te dvije pozicije ne idu zajedno. Oni vjeruju u predodređenje, ali i dalje vjeruju u stvorenost Kur'ana, i imaju jake politički aktivističke tendencije. Također, imaju prilično usku i restriktivnu definiciju pojma musliman, ali u isto vrijeme izgleda da pokazuju veliku toleranciju i razumijevanje za nemuslimane.

Gore opisana situacija jeste, uglavnom, sa stanovišta historijskog tradicionalizma i ne mora nužno da se odnosi na sadašnju situaciju. Ibadizam često voli sebe da posmatra, a i drugi ga

⁵ Vidi šire: Abdulrahman Al Salimi & Heinz Gaube (eds.), *The Ibadis in the Region of the Indian Ocean*, Section One, East Africa, Hildesheim, 2013.; Michaela Hoffmann-Ruf & Abdulrahman Al Salimi (eds.), *Oman and Overseas*, Hildesheim, 2013.; Angeliki Ziaka (ed.), *On Ibadism*, Hildesheim, 2014.; Ersilia Francesca (ed.), *Ibadi Theology, Rereading Sources and Scholarly Works*, Hildesheim, 2014.; Barbara Michalak-Pikulska & Sebastian Gadowski (eds.), *Ibadi Jurisprudence*, Hildesheim, 2015.; Reinhard Eisener (ed.), *Today's Perspectives on Ibadi History and the Historical Sources*, Hildesheim, 2015.

vide, kao umjerenu i tolerantnu granu islama. To možemo danas vidjeti u Omanu gdje mnoge različite interpretacijske skupine unutar islama mirno koegzistiraju jedne sa drugima. Ovo se ogleda i u doktrini neutralnosti spoljne politike Omana na Bliskom istoku. Također, opći stav ibadija prema drugim interpretacijama unutar samoga islama, naročito prema *selefijskim* pokretima i drugim religijskim denominacijama obično je otvoreniji.

Binarno oponiranje drugim interpretacijama islama izazvane ibadizmom

Sublimirajući neke razlike *ibadizma* u odnosu na druge interpretacije islama (prema *sunizmu* i *šiizmu*) možemo navesti sljedeće elemente:

- Puritanizam naspram racionalne teologije.
- Putitanizam naspram misticismizma.
- Misticizam naspram racionalne teologije.
- Politički aktivizam naspram vjerovanja u predodređenje.
- Vjerovanje u predodređenje naspram učenja o stvorenosti Kur'ana.
- Restriktivna definicija vjernika naspram tolerancije.

Na kraju, smatramo da ibadizam potrebuje širu pažnju u naučnim krugovima i raspravama, i to ne samo zbog svoje očigledne današnje tolerancije koja je, naravno, vrijedna izučavanja, već i zbog toga što je to značajna, jedinstvena i vrlo zanimljiva grana unutar islama koja se često zaboravlja u ovakvim raspravama. Ali u isto vrijeme, ibadizam nam može reći mnogo toga o složenosti i raznolikosti samog islama općenito.

**DODATAK
KALENDARSKI DIO**

SADRŽAJ

PREDGOVOR	5

RAZUMIJEVANJE KUR'ANA I ISLAMSKI BONTON

Dr. Azmir JUSUFI PRVI DJELOMIČAN PRIJEVOD KUR'ANA NA ALBANSKOM JEZIKU	11
Fatmir SEZAIRI, prof. LIJEP ODNOS PREMA LJUDIMA.....	27
Masar FEJZA, prof. NEKE MORALNE OSOBINE MUHAMMEDA, S.A.V.S.....	39
Besim B. RAMA, prof. DOVA - IBADET SVAKOG VJERNIKA.....	51

BOŠNJACI, ISLAM I ZAJEDNICA

Dr. Sadik IDRIZI ALJABAK PRELAZAK NA ISLAM BOŠNJAKA PRIZRENSKE ŽUPE	65
Ćerim BAJRAMI O BOŠNJACIMA U REPUBLICI KOSOVO	81
Tarik SALIJI, prof. DRUŠTVENI I NACIONALNI IDENTITET BOŠNJAKA NA KOSOVU	99
Mr. Džulizarka MISLIMI BOŠNJACI U BAŠIĆEVOJ PERCEPCIJI.....	119
Dr. Tarik KULENOVIĆ ZAJEDNICA MUSLIMANA U HRVATSKOJ.....	131

ISLAM, PSIHOLOGIJA I ZDRAVLJE

- Dr. Raim BAJRAMI
 SOCIJALNE, SOCIO-PSIHOLOŠKE I
 ESHATOLOŠKE IMPLIKACIJE
 NESAVRŠENOSTI LJUDSKOG MOZGA 149
- Musa BAJMAK
 ANKSIOZNOST KAO UZROČNIK PROBLEMA
 MLADIH NA KOSOVU 165

ODGOJ I KOMUNIKACIJA

- Dr. Mirsad ASLANI
 ODGOJ I OBRAZOVANJE - KLJUČ USPJEHA ... 179
- Mr. Džulzada AJVAZI - RAMA
 VERBALNA I NEVERBALNA KOMUNIKACIJA
 UZ OSVRT NA DJEČJU IGROU 191

ISLAMSKA BAŠTINA

- Nailj SKENDERI, prof.
 PROPISI O VAKUFU U ISLAMSKOM PRAVU... 209
- Dr. Melhin O. MAHMUTI
 DA LI SMO (NAMJERNO) ZABORAVILI
 IBADIZAM? 221

DODATAK KALENDARSKI DIO

- TAKVIM 1444-1445 / KALENDAR 2023 235
- SADRŽAJ 263